

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 340 (575.3)

ТКБ: 67.400 (2Т)

3 – 12

ЗАРИФЗОДА ШОҲРУХ ИЗЗАТУЛЛО

**ФАРМОНҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ҲАМЧУН УНСУРИ МАРКАЗИИ НИЗОМИ ҲУҚУҚӢ:
ТАҲҚИҚИ НАЗАРИЯВӢ-ҲУҚУҚӢ**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣи номзади илмҳои
ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 5.5.1 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва
давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертатсия дар кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардидааст.

Рохбари илмӣ: **Шарофзода Рустам Шароф** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, профессори кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Муқарризони расмӣ: **Диноршоҳ Азиз Мусо** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини аввал, муовини директори иҷроия оид ба илм, инноватсия ва муносибатҳои байналмилалӣ филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе;

Мансурзода Амиршоҳ Мансур – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, сардори факултети №2 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар: Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти баъд аз муассисаи олии таълимии «Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» (ш. Душанбе).

Ҳимояи диссертатсия «06» марти соли 2026 соати 10⁰⁰ дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA-018 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, кӯч. Буни Ҳисорак, бинои 11, ошёнаи 1, толори шурои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносии ДМТ) баргузор мегардад.

Суроға: Қодиров Н.А. Email: master.nek@mail.ru (тел.: 905808686).

Бо мазмуни диссертатсия дар сомонаи www.tnu.tj ва Китобхонаи марказии илмӣи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишони 734025, ш. Душанбе, хийбони Рӯдакӣ, 17 метавон шинос шуд.

Автореферат «___» _____ соли 2026 фиристода шуд.

**Котиби илмӣи шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент**

Қодиров Н.А.

МУҚАДДИМА

Мубрами мавзу таҳқиқот. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар таъмини назму суботи ҷомеа, пешрафти ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, ташаккулу тақмили мунтазами низоми қонунгузорӣ саҳми арзанда доранд. Рушди Тоҷикистони соҳибистиклол бо фармонҳои сарвари давлат алоқамандӣ дорад. Ҳадафҳо ва вазифаҳои аввалиндараҷаи сиёсати хориҷии давлати Тоҷикистон бо фармонҳои сарвари давлат муайян ва амалӣ карда мешаванд. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барои рушди ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат нақши ҳалкунанда доранд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари давлат субъекти ҷаъоли ҳуқуқҷодкунӣ буда, бевосита дар ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, аз он ҷумла ҷаъолияти қонунгузори Мадлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок мекунад. Сарвари давлат аини замон Раиси Ҳукумат буда, ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунии мақомоти иҷроияро назорат менамояд. Санадҳои ҳуқуқии ӯ ҳамчун санадҳои идоракунии барои тақмили идоракунии давлатӣ нақши калидӣ доранд. Бо ин санадҳо ташкилу ҷаъолияти низоми судии ҷумҳурий таъмин карда мешавад.

Санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат нисбат ба дигар санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ афзалиятҳои худро доранд. Ин афзалиятҳо бо дарназардошти мақоми махсуси Президент дар механизми давлат, доираи салоҳияти ӯ, аз он ҷумла салоҳияти истисноӣ ҷой доранд. Оид ба ҷанбаҳои гуногуни ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат дар асарҳои илмӣ муҳаққиқони Тоҷикистон ва давлатҳои дигар баҳсу мунозираҳои илмӣ ҷой доранд.

Ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат яке аз намудҳои ҷаъолияти ӯ буда, дар робита бо ҷаъолияти сарвари давлат дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба роҳ монда мешавад. Сарвари давлат доир ба ҳалли масъалаҳои муҳими ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ салоҳияти васеъ дорад. Асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии самтҳои гуногуни сиёсати ҳуқуқӣ бо санадҳои сарвари давлат муайян карда мешаванд. Ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, ки дар доираи сиёсати ҳуқуқӣ ба роҳ монда мешавад, асосҳои ҳуқуқии ҳамаи намудҳои дигари сиёсати ҳуқуқиро муайян мекунад. Аини замон мувоҳишаҳои илмӣ оид ба мавқеи санадҳои сарвари давлат дар байни санадҳои меъёрӣ, эътибори ҳуқуқии фармонҳои сарвари давлат, таносуби онҳо бо сарчашмаҳои ҳуқуқ, нақши идоравии ин санадҳо ҷой доранд.

Дар конунгузории Тоҷикистон ва давлатҳои аъзои ИДМ доираи салоҳияти сарвари давлат маҳдуд карда намешавад, чунки Президент сарвари давлат буда, оид ба ҳама гуна масъалаҳо салоҳияти баровардани фармон ва доявляется одним из видов его деятельности амру супоришхоро дорад. Санадҳои Президент дар Тоҷикистон ва давлатҳои дигар бо дарназардошти хусусияти маҷмӯӣ доштани салоҳияти сарвари давлат хусусиятҳои худро доранд. Санадҳои сарвари давлат бо ин хусусиятҳо аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ фарқ доранд.

Тартиби таҳия ва интишори фармонҳои сарвари давлат хусусиятҳои худро дорад ва дар тафовут аз расмиёти таҳияву интишори санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ бо ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии алоҳида танзим карда мешавад. Қоидаҳои умумии таҳияи лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қабул ва интишори онҳо ҷой доранд. Қоидаҳои мазкур, ки хусусияти техникаӣ-ҳуқуқӣ ва расмиётӣ доранд, чун қоида, ба ҳамаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ паҳн мешаванд. Аммо истисно ҷой дорад. Қоидаҳои истисноӣ барои санадҳои сарвари давлат муқаррар карда мешаванд. Нақши ҳалқунанда ва махсуси фармонҳои сарвари давлат дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ бо таҷрибаи ҳуқуқии Тоҷикистон собит мегардад. Президент ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия оид ба ҳама гуна масъалаҳое, ки танзими ҳуқуқиро талаб мекунанд, фармон мебарорад ва амр медиҳад.

Дар илм ва таҷрибаи Тоҷикистон ва давлатҳои дигар нақши ҳалқунандаи фармонҳо ва амрҳои сарвари давлат дар танзими ҷамъияти муносибатҳои ҷамъиятии тағйирёбанда, ташаккул ва инкишофи низомии конунгузорӣ, таъмини фазои ягонаи ҳуқуқӣ дар кишвар яқдилона пазируфта мешавад. Дар Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷӣ таҷрибаи танзими ҳуқуқии муносибатҳои тағйирёбанда ва нави ҷамъиятӣ бо санадҳои сарвари давлат то қабули қонунҳои дахлдор ташаккул ёфтааст. Дар як қатор давлатҳо эътибори ҳуқуқии санадҳои меъёрии сарвари давлат (қонунчи, декретҳо) бо қонун баробар карда мешавад. Дар илми ҳуқуқии давлатҳои дигар баҳси илмӣ оид ба таносуби эътибори ҳуқуқии фармони сарвари давлат ва қонун ҷой дорад, чунки сарвари давлат салоҳияти васеи ҳуқуқҷодкунӣ дорад. Қонунчи, ҳама гуна масъалаҳое, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро мубарам мешуморад, ба муҳокимаи ҷаласаи яқояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намоёндагон пешниҳод мешаванд.

Илова бар ин, сарвари давлат дар Тоҷикистон ва давлатҳои дигар салоҳияти истисноӣ дорад. Дар таҷрибаи конунгузории Тоҷикистон ва давлатҳои аъзои ИДМ ба сарвари давлат салоҳияти қабули фармонҳо оид ба эълон намудани ҳолати ҷанг ва вазъияти фавқулодда дода шудааст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия, балки Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳ мебошад. Сарварони давлатҳои дигар низ чунин вазъи ҳуқуқӣ доранд. Фармонҳои мазкури сарвари давлат дар ҳолатҳои таъхирнопазир бароварда шуда, сарфи назар аз қонун ҳолати ҷанг ва вазъияти фавқулоддари танзим мекунад, чунки ин фармонҳо фавран ба тасдиқи чаласаи яққояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод карда мешаванд. Айни замон масъала оид ба ҳаҷди танзими ҳуқуқии муносибатҳои, ки дар ҳолатҳои фавқулодда пайдо мешаванд, то ба ҳол ҳалли худро наёфтааст. Камбудии мазкур дар қараёни тақмили қонунгузорӣ бояд баргараф карда шавад.

Мазмун ва шаклҳои ифодаи расмӣ санадҳои ҳуқуқии сарварони давлат дар мамлакатҳои гуногун хусусиятҳои худро доранд. Вазъи ҳуқуқии сарвари давлат дар давлатҳои гуногун хусусиятҳои худро дорад. Чунончи, бо дарназардошти ҳолатҳои дар боло зикршуда дар як қатор давлатҳо, аз ҷумла дар ҷумҳуриҳои Беларус ва Қазоқистон қонунҳои махсус оид ба Президент қабул шудаанд. Дар Конститутсияи Федератсияи Россия дар баробари фармонҳо ва амрҳо, ҳамчунин, ба супоришҳои Президент эътибори баланди ҳуқуқӣ дода шудааст. Дар қонунгузори давлатҳои хориҷӣ хусусиятҳои фаъолияти сарварони давлат дар соҳаи ҳуқуқсодқунӣ ба инобат гирифта мешаванд.

Вазъи ҳуқуқӣ ва сиёсии сарвари давлат бо қабули Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат» тағйир меёбад. Қонуни конститутсионии мазкур нуфузи ҳамаи санадҳои ҳуқуқӣ, тақлифу пешниҳодҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро баланд бурдошта, шаклҳои нави амалӣ гардидани салоҳияти сарвари давлатро, аз он ҷумла дар соҳаи ҳуқуқсодқунӣ, татбиқи ҳуқуқӣ ва идоракунии давлатӣ пешбинӣ мекунад.

Ҳамин тариқ, мавзуи диссертатсия мубрам буда, таҳқиқи он барои муайян намудани аломатҳои асосӣ ва хусусиятҳои фармонҳои сарвари давлат, аз он ҷумла боло бурдани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон оид ба санадҳои сарвари давлати Тоҷикистон аҳаммияти илмӣ ва амалӣ дорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Мафҳум ва хусусиятҳои фармонҳои сарвари давлат дар асарҳои илмӣ Г.А. Василевич [2, с. 247], Э.Э. Газвинова [34, с. 307-310], Н.И. Грачев [4, с. 284], С.А. Иванов [37, с. 101-103], Т.В. Кивленок [42, с. 151-153; 43, с. 260-263], Д.А. Лагун [45, с. 46-48], Л.А. Окунков [17, с. 94-96], Ю.А. Тихомиров [23, с. 15], Ж.С. Тлеубаев [58, с. 57-59] ва дигарон муайян карда мешавад.

Таносуби санадҳои ҳуқуқии Президент бо сарчашмаҳои ҳуқуқ дар асарҳои Г.А. Василевич [3, с. 263], Т.В. Кашанина [7, с. 584], М.Н. Марченко [12, с. 760; 13, с. 376], В.И. Павлов [54, с. 27-31] ва дигарон таҳқиқ мешавад.

Намудҳои санадҳои ҳуқуқии Президент дар робита бо таносуби санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқӣ дар асарҳои Д.М. Азми [26, с. 13-16], С.С. Алексеев [1, с. 396], В.Н. Карташов [6, с. 63], В.С. Нерсисян [15, с. 402], А.В. Нестеров [51, с. 5-11], М.В. Никифоров ва Т.К. Зарубитская [52, с. 29-31] ва дигарон таҳқиқ мешавад.

Таснифи санадҳои ҳуқуқии Президент дар асарҳои О.А. Алексеев [28, с. 18-22], Ю.Г. Арзамасов [16, с. 288-289], В.В. Верстов [60], А.М. Калинин [39, с. 12-15], М.В. Мархгейм ва Ж.Д. Алексеева [48, с. 28-34], А.В. Митскевич [14, с. 15], Л.А. Окунков [53, с. 17-18], С.С. Тоспубеков [63] ва дигарон пешниҳод ва таҳлил мешавад.

Хусусиятҳои фармонҳои Президент дар робита бо таҷзияи ҳокимияти давлатӣ дар асарҳои И. Алебастров [27, с. 18-21], В.Б. Безруков [30, с. 467-475], Д.В. Гасков [35, с. 60-62], И.Д. Лебединцев ва А.С. Исаков [46, с. 45-50], В.О. Лучин [9, с. 12], В.И. Радченко [62, с. 75], А.Х. Рамазанов ва Г.А. Сапаева [55, с. 66-68] ва дигарон таҳқиқ мешаванд.

Санадҳои ҳуқуқии Президент, супоришҳо ва шаклҳои дигари амалӣ намудани салоҳияти сарвари давлат дар асарҳои А.Н. Артамонов [29, с. 149-154], А.В. Безруков ва А.В. Крисанов [30, с. 3-7], В.Е. Зоркин [36, с. 37-39], В.В. Комарова [44, с. 22-31], А.И. Мухин [50, с. 192-195], А. Соболева [57, с. 82], В.П. Уманская [59, с. 29-35] ва дигарон таҳқиқ мешаванд.

Санадҳои ҳуқуқии Президент дар робита бо фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ дар асарҳои Е.Б. Бородетс [31, с. 43-46], А.В. Ванков [32, с. 17-19], М.А. Краснов [8, с. 8-11], В.О. Лучин [10, с. 7-11], А.С. Пиголкин [19, с. 121], В.П. Уманская [59, с. 29-35] ва дигарон таҳқиқ мешавад.

Эътибори ҳуқуқии санадҳои ҳуқуқии Президент дар асарҳои В.В. Верстов [33, с. 11-34], Г.Т. Исакова [38, с. 155-159], В.О. Лучин ва А.В. Мазуров [47, с. 3-7], И.В. Мурашкина [49, с. 17-19], В. Реут [56, с. 131-133] ва дигарон таҳқиқ мешавад.

Пахлуҳои ҷудогонаи фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита бо низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, ташаббусҳои қонунгузориҳои сарвари давлат дар асарҳои олимони Тоҷикистон И.И. Камолзода [5, с. 280; 40, с. 109-112], Ф.А. Касимова [41, с. 389-394], М. Махмудзода ва Р. Шарофзода [11, с. 192], А.Р. Нематов [61, с. 331] М.З. Раҳимзода [18], Ф.Т. Тоҳиров [21; 22], А.Ғ. Холиқзода [24], Р.Ш. Шарофзода (Р.Ш. Сотиволдиев) [20; 25] ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Таҳлили адабиёт оид ба мавзуи диссертатсия нишон медиҳад, ки пахлуҳои гуногуни фармонҳои сарвари давлат дар асарҳои илмӣ олимони Тоҷикистон ва давлатҳои ҳамсоя таҳқиқ мешаванд. Айни замон қисми зиёди асарҳои илмӣ бо дарназардошти таҷрибаи ҳуқуқии давлатҳои

ҳамсоя нашр шудаанд. Таҷрибаи ҳуқуқии фаъолияти сарвари давлат дар мамлакатҳои гуногун бо дарназардошти хусусиятҳои низоми давлатӣ-ҳуқуқии онҳо ташаккул меёбад. Фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ва идоракунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои худро дорад. Муайян намудан ва ҳаматарафа таҳқиқ намудани их хусусиятҳо имконият медиҳад, ки мазмун ва шакл, аломатҳо ва функцияҳои санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат аниқ қарда шаванд. Ин масъалаҳо то имрӯз дар илми ҳуқуқии назариявии Тоҷикистон мавриди таҳлили ғурура ва ҳаматарафа қарор нагирифтаанд. Дар асарҳои олимони Тоҷикистон асосан паҳлӯҳои конституцсионӣ-ҳуқуқии санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат омӯхта мешаванд. Аммо таҳлили илмӣ санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат бо истифодаи усулҳои махсуси таҳқиқи умуминазариявӣ ва дар самти ихтисоси 5.5.1 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат, аз ҷумла асарҳои илмӣ олимони ин соҳа сатҳ ва сифати нави таҳқиқи илмиро таъмин мекунад. Илова бар ин, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун унсури низоми ҳуқуқии ҷумҳурий то имрӯз дар доираи диссертатсияи алоҳида ва ихтисоси зикршуда таҳқиқ нашудааст. Аз ин хотир, бо мақсади бартараф амудани камбудии ҷойдошта дар самти мазкур ва таҳқиқи назариявӣ-методологии фармонҳои сарвари давлат мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионии мазкур интихоб шудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи мавзӯи фаъолияти илмӣ-таҳқиқотии кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон «Заминаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва илмӣ-методологии рушди давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон дар шароити амалӣ намудани модели нави рушди устувор барои солҳои 2021-2025» анҷом дода шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсиониро таҳлили илмӣ-методологии мафҳум, аломатҳо, хусусиятҳои фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, нақши онҳо дар рушди низоми ҳуқуқии миллий ташкил медиҳад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Дар диссертатсия дар доираи ноил гардидан ба мақсади муайяншуда вазифаҳои зерини мушаххаси маърифатӣ гузошта мешаванд:

– ҷамъ ва ҳаматарфа таҳлил намудани сарчашмаҳои илмӣ доир ба мавзӯи диссертатсия, ҳамчунин, таҷдиди назар намудани усулҳои анъанавии таҳқиқи проблемаҳои бунёдии илмӣ, ки бо ҷанбаҳо ва паҳлӯҳои предмети таҳқиқи алоқаманданд;

– чамъу таҳлили маводи эмпирикӣ, ки бо мавзуи диссертатсия робита дорад, аз ҷумла дар шароити амалӣ гардидани сиёсати ҳуқуқҷодкунии президентӣ, тақмили фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат;

– таҳқиқи маҷмуи масъалаҳои назариявӣ ва методологӣ, ки барои ошкор намудани хусусиятҳои моҳиятии фармонҳои сарвари давлат мусоидат менамоянд;

– таҳлили эътибори эътибори ҳуқуқии фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низомии ҳуқуқии ҷумҳурӣ;

– таҳқиқи фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлати Тоҷикистон ва муайян намудани хусусиятҳои он дар таносуб бо намудҳои дигари фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ;

– муайян намудани нақши фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ;

– таҳқиқи нақши калидии фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди ҳаёти ҷомеа;

– чамбаст намудани натиҷаҳои таҳқиқот дар доираи ҳулосаҳои умумии қор;

– пешниҳод намудани тақлифҳои амалӣ.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқотро муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар раванди фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба қабули фармону амрҳо пайдо мешаванд, ташкил медиҳанд.

Мавзуи (предмет) таҳқиқот. Предмети таҳқиқотро ақидаҳо, нуктаҳои назар, нуктаҳои илмӣ ва ҳулосаҳо, ки дар натиҷаи таҳқиқот ба даст меоянд, ташкил медиҳанд.

Марҳила, мақон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба қабули фармону амрҳо дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ дар бар мегирад. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон гузаронида шудааст. Давраи таҳқиқот солҳои 2021-2025-ро дар бар мегирад. Таҳқиқи диссертатсионӣ мутобиқи нақшаи тасдиқшуда, дар доираи давраҳои таҳлили илмӣ, ки бо чамъу таҳлили адабиёти илмӣ, сарчашмаҳои ҳуқуқ ва таҷрибаи фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат, анҷом додани бобҳо ва зербобҳои қор дар пайдарҳамии мантиқӣ алоқаманд мебошанд, гузаронида шудааст. Давраи таҳқиқи диссертатсионӣ бо ҷараёни қабули фармонҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқии

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз солҳои аввали соҳибистиқлолӣ оғоз гардида, то имрӯз идома дорад, робита дорад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқотро ақидаҳо, мафҳумҳо ва категорияҳои илмӣ, нуқтаҳои назари илмӣ, ҳулосаҳо, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ оид ба паҳлӯҳои ҷудогонаи мавзуи диссертатсия пешниҳод ва пазируфта мешаванд, ташкил медиҳанд. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар заминаи ҷамъу таҳлили доираи зарурии асарҳои илмӣ ва маводи таълимӣ оид ба мавзуи диссертатсия гузаронида шудааст. Дар раванди таҳқиқот нуқтаҳои назари мувофиқавӣ оид ба паҳлӯҳои гуногуни мавзуи диссертатсия таҳлил гардида, мавқеи муаллиф оид ба онҳо асоснок қада шудааст. Дар диссертатсия асарҳои илмӣ олимони Тоҷикистон, Россия, Беларусия, Қазоқистон истифода шудаанд. Бо мақсади таъмини навгонии илмӣ диссертатсия таваҷҷуҳи асосӣ ба асарҳое дода мешавад, ки солҳои охир нашр шудаанд. Дар асарҳои нави илмӣ ақидаҳо ва ҳулосаҳои нави илмӣ бо дарназардошти тақмили таҷрибаи ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат дар Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷӣ пешниҳод шуда истодаанд. Ақидаҳо, мафҳумҳо, нуқтаҳои назари илмӣ нави оид ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ақидаҳои қаблӣ илмӣ, ки асосан дар илми назариявӣ-ҳуқуқӣ давраи шурӯғи пешниҳод шуда буданд, фарқ доранд. Аз ин хотир, асоси назариявии диссертатсияи мазкур навгонии илмӣ дорад.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Заминаи методологии таҳқиқоти диссертатсиониро усулҳои фалсафӣ, умумиилмӣ, махсуси дарки илмӣ ташкил медиҳанд. Асоси умумиметодологии таҳқиқотро усулҳо ва принсипҳои фалсафии дарки олам, аз ҷумла усулҳои диалектикӣ, функционалӣ, системавӣ-таркибӣ, принсипҳои таҳқиқи объективӣ ва ҳамаҷаҳафа, алоқамандии илм ва воқеият ташкил медиҳанд. Дар заминаи ин усулҳо ҳулосаҳо оид ба раванди диалектикий қабули фармону амрҳои сарвари давлати Тоҷикистон, таъсири омилҳои объективӣ ба раванди мазкур, мавқеи санадҳои ҳуқуқӣ сарвари давлат дар низоми сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ муайян карда мешавад. Таваҷҷути усулҳои махсуси ҳуқуқӣ паҳлӯҳои гуногуни мавзуи таҳқиқот омӯхта мешаванд. Бо истифодаи усули шаклӣ меъёрий мазмун ва шакли фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда мешавад. Таваҷҷути усулҳои мантиқӣ ҳуқуқӣ, сотсиологии ҳуқуқӣ, муқоисавии ҳуқуқӣ чараҳои мантиқӣ фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат, раванди таъбиқи санадҳои сарвари давлат, таҷрибаи Тоҷикистон ва давлатҳои дигар дар ин соҳа омӯхта мешавад.

Айни замон дар ҳаёти имрӯза методологияи таҳлили илмӣи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, таносуби санадҳои ҳуқуқӣ ва меъёрӣ, фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ ва фаъолияти қонунгузорӣ, ки дар доираи он санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат омӯхта мешаванд, бояд таҷдиди назар карда шавад, чунки мансаби Президент ва санадҳои ҳуқуқии ӯ падидаи нав дар ҳаёти ҳуқуқӣ мебошанд. Ин санадҳои ҳуқуқӣ дар муқоиса бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ хусусиятҳои худро доранд. Тартиби таҳияи ин санадҳои ҳуқуқӣ аз тартиби таҳияи дигар ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии меъёрӣ фарқ мекунад. Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат бо фаъолияти идоракунии ӯ робитаи зич дошта, аз фаъолияти субъектҳои дигари ҳуқуқҷодкунанда фарқ дорад. Санадҳои ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита бо вазъи махсуси ҳам ҳуқуқӣ ва ҳам сиёсии ӯ ҳамчун Пешвои миллат хусусиятҳои иловагӣ пайдо мекунад. Санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат бо шакл ва мазмунашон аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ фарқ доранд. Дар робита бо ҳолатҳои зикршуда таносуби санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқии сарвари давлат бо дарназардошти ифодаи муқаррароти меъёрӣ ва супоришҳо, амали онҳо нисбат ба доираи шахсони мутасаддӣ як қатор масъалаҳои нави назариявӣ-методологиро ба миён меорад. Ҳамчунин, эътибори ҳуқуқии фармонҳои сарвари давлат бо дарназардошти имконияти воқеии онҳо дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҳолати қабул нашудани қонун ва дигар санадҳои меъёрии зарурӣ, ки ҳоло дар маркази таваҷҷуҳи олимони давлатҳои ҳамсоя қарор дорад, таҳлили нави методологиро талаб мекунад. Аз ин хотир, дар диссертатсия кӯшиши таҳлили масъалаҳои назариявӣ ва амалии зикршуда дар доираи методологияи нави дарки илмӣ ба ҳарч дода мешавад.

Заминаҳои эмпирикӣ. Заминаи эмпирикии таҳқиқотро воқеияти ҳуқуқии амалӣ гардидани фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муносибатҳои ҷамъиятӣ ва равандҳои ҳаёти ҷомеа, ки бо татбиқи санадҳои сарвари давлат алоқамандӣ доранд, ҳамчунин, нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ташкил медиҳанд. Заминаи эмпирикиро маводи меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Тоҷикистон, нишондиҳандаҳо оид ба натиҷаи амалӣ гардидани санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат дар соҳаи таъмини ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, амнияти давлат ва ҷомеа, тақмили идоракунии давлатӣ, ташаккули рушди ҷомеаи иттилоотӣ ва рақамӣ, боло бурдани маърифати ҳуқуқии аҳоли ташкил медиҳанд.

Навгонии илмий таҳқиқот. Дар доираи мавзӯи таҳқиқи диссертатсионии мазкур фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бори аввал дар доираи мафҳумҳо ва категорияҳои илмӣ умуминазариявӣ таҳқиқ карда мешавад. Навгонии илмӣ таҳқиқотро натиҷаҳои илмӣ зерин собит мекунанд:

- нуктаҳои илмӣ диссертатсия дар доираи асарҳои илмӣ, ки солҳои охир нашр шуда, ҷанбаҳо ва паҳлуҳои нави ғаболияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат ва санадҳои ҳуқуқӣ ўро муайян мекунанд, пешниҳод мешаванд;

- тақлиф пешниҳод мешавад, ки усулҳои ҷойдоштаи таҳқиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар доираи баҳогузори таносуби фармони Президент ва қонун, таҳлили мазмунӣ махсуси меъёрии фармон, функциҳои танзими ҳуқуқӣ пешакии муносибатҳои ҷамъиятӣ бори дигар дигар таҷдиди назар карда шаванд;

- хусусиятҳои санадҳои ҳуқуқӣ сарвари давлат бо дарназардошти салоҳияти ҳуқуқҷодкунӣ, қонунгузорӣ ва идоракунии ў муайян карда мешаванд;

- хусусиятҳои санадҳои ҳуқуқӣ сарвари давлат дар доираи категорияи «шакл ва мазмун» муайян карда мешаванд;

- асосҳои маҷмуии иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ аз ҳамдигар ҷудо намудани санадҳои ҳуқуқӣ сарвари давлати Тоҷикистон пешниҳод мешаванд;

- шаклҳо ва усулҳои амалӣ намудани салоҳияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат, ки дар Тоҷикистон ташақкул ёфтаанд, муайян карда мешаванд;

- хусусиятҳои мақоми сарвари давлат дар механизми давлат муайян карда мешаванд;

- хулоса пешниҳод мешавад, ки тартиби таҳия ва интишори фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тартиби таҳия ва интишори дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ фарқ дорад;

- хусусиятҳои эътибори ҳуқуқӣ фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низомии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайян карда мешаванд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Навгонии илмӣ таҳқиқоти диссертатсиониро нуктаҳои илмӣ, ки аз тарафи муаллиф ба ҳимояи ошкоро пешниҳод мешаванд, тасдиқ менамоянд:

1. Мафҳуми фармонҳои меъёрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти салоҳияти сарвари давлат, мазмун ва шакли санадҳои мазкур ҳамчун унсурҳои таркибии низомии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, низомии қонунгузорӣ, низомии ҳуқуқ ва низомии ҳуқуқӣ ҷумҳурӣ, сарчашмаи ҳуқуқ

муайян карда мешаванд. Хусусиятҳои фармонҳои ғайримеъёрӣ ва амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита бо салоҳияти ҳуқуқтатбиқкунии сарвари давлат муайян карда мешаванд.

2. Хусусиятҳо, эътибори ҳуқуқӣ ва фазои амали санадҳои ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти мақоми баланди ӯ дар давлат ва ҷомеа муайян карда мешаванд. Ҳангоми муайян намудани таносуби ҳокимияти Президент бо шохаҳои анъанавии ҳокимияти давлатӣ таҳаввулоти таърихӣ назарияи анъанавии таҷзияи ҳокимиятро дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, тақмили онро дар ҳаёти имрӯза ба инобат гирифта мешавад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тӯфайли мақоми баланди иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ худ дар давлат, ҳамчунин, дар робита бо амалӣ намудани «қувваи нарм» ба ягон шохаи анъанавии ҳокимият дохил намешавад. Мутобиқан санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат дар ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ нуфузи баланди сиёсӣ-ҳуқуқӣ доранд.

3. Хусусияти фармонҳои меъёрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он аст, ки муқаррароти умумии меъёрӣ ва меъёрҳо-супоришхоро дар бар мегиранд. Дар фармонҳои сарвари давлат муқаррароти умумихатмӣ меъёрӣ яқоя бо супоришҳои мушаххас ба мақомоти дахлдори давлатӣ ифода карда мешаванд. Ин меъёрҳо-супоришҳо хусусияти фардӣ надошта, ба доираи васеи мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор паҳн шуда, хусусияти умумихатмӣ доранд. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ то қабули қонунҳои дахлдор ё қарорҳои Ҳукумат саҳми муҳим мегузоранд. Ин фармонҳо муносибатҳои ҷамъиятиро, ки танзими онҳо қабули қонун ё қарори Ҳукуматро талаб мекунад, танзим мекунанд. Айни замон меъёрҳо-супоришҳои умумихатмӣ, ки дар фармонҳои меъёрии сарвари давлат пешбинӣ мешаванд, аз супоришҳои фардӣ дар фармонҳои ғайримеъёрӣ фарқ доранд. Як қатор амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти фардӣ надошта, муқаррароти меъёриро дар шакли қоидаҳои умумихатмӣ, ки барои доираи васеи мақомоту ташкилот паҳн мешаванд, муқаррар мекунанд. Ин гуна амрҳо одатан аз супоришҳои умумихатмӣ сарвари давлат иборатанд. Ҳолатҳои зикршуда ҳангоми пешниҳоди таснифи санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат ба инобат гирифта мешаванд.

4. Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади амалӣ намудани салоҳияти ҳам ҳуқуқҷодкунӣ ва ҳам идоракунӣ, аз ҷумла идоракунии ташкилӣ-ҳуқуқӣ фаъолияти қонунҷодкунӣ ба роҳ монда мешавад. Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат танҳо бо амалӣ намудани функцияҳои асосии ҳуқуқҷодкунӣ алоқаманд нест. Фаъолияти мазкур хусусияти идоракунӣ

дорад, бо амалӣ намудани маҷмуи тадбирҳои ташкилӣ, молиявӣ, моддӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ робита дорад. Ин фаъолият бо салоҳияти сарвари давлат, ки бо таъмини асосҳои ташкилӣ-ҳуқуқии умуман ҳуқуқҷодкунӣ алоқаманданд, робита дорад. Сарвари давлат дар соҳаи фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ мақомоти ҳокимияти иҷроия салоҳияти санҷишӣ дорад. Эътибори ҳуқуқии ҳуҷҷатҳои меъёрии сарвари давлат бо дарназардошти эътирофи ҳокимияти Президент ҳамчун шоях мустақили ҳокимияти давлатӣ муайян карда мешавад. Тартиби таҳияи лоиҳаи санадҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тансуб бо таҳияи санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ хусусиятҳои худро дошта, бо ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии махсус танзим карда мешавад.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Ақидаҳо ва хулосаҳо, ки дар диссертатсия пешниҳод мешаванд, заминаи таҳқиқоти минбаъдаи намудҳо ва низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, сарчашмаҳои ҳуқуқ, санадҳои татбиқӣ ҳуқуқ, фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ шуда метавонанд. Натиҷаҳои илмӣ таҳқиқот барои омӯзиши санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат, Ҳукумат, мақомоти давлатии ҳокимияти иҷроия, нақши санадҳои ҳуқуқии Президенти Тоҷикистон ҳамчун санадҳои идоракунии давлатӣ, нуфузи баланди фармонҳои меъёрии сарвари давлат, таносуби онҳо бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, хусусиятҳои қоидаҳои техникӣ-ҳуқуқии таҳия ва интишори санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат, хусусиятҳои санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ мақомоти ҳокимияти иҷроия аҳаммияти назариявӣ доранд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ барои такмили фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, ҳуқуқтатбиқкунӣ, идоракунии давлатӣ, қонунгузории ҷумҳурӣ, амалияи татбиқӣ санадҳои ҳуқуқии сарвари давлати Тоҷикистон, мутобиқ намудани назария ва амалияи таъзияи ҳокимияти давлатӣ ба шароити нави ҳаёти ҷомеа аҳаммияти амалӣ доранд. Таклифҳо оид ба тағйири матни як қатор меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқии Тоҷикистон, қабули Қонуни конституцисонӣ «Дар бораи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва қабули як қатор меъёрҳои санадҳои дахлдори меъёрии ҳуқуқӣ дар таҳрири нав барои такмили қонунгузорӣ аҳаммияти амалӣ доранд. Натиҷаҳои таҳқиқотро дар раванди таълим, дар ҷараёни навиштани диссертатсияҳо, рисолаҳои магистрӣ, корҳои таҳассусии хатм, рефератҳо истифода намудан мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия. Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар муқоиса бо ақидаҳо ва хулосаҳои дар илми ҳуқуқшиносӣ пазируфташуда, бо нуктаҳои илмӣ, хулосаҳо ва таклифҳои амалӣ, интишороти муаллиф, ақидаҳо ва

хулосаҳое, ки дар баромадҳои муаллиф дар конференсияҳо манзур гаштаанд, собит мегардад. Ақидаҳои илмӣ муаллиф дар чараёни таҳлили ҳаматарафаи шакл ва мазмунӣ фармонҳо ва амрҳои сарвари давлат бо дарназардошти хусусиятҳои фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар доираи муқоисаи онҳо бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳамчунин, таҳлили танқидии ақидаҳои мубоҳисавии илмӣ асоснок карда мешаванд. Асоснокии илмӣ ақидаҳои илмӣ ва тақлифҳои амалии муаллиф дар заминаи назариявӣ-методологӣ ва эмпирикии диссертатсия, ки ҳоло бо дарназардошти трансформатсияи ҷомеа тағйир ёфта истодааст, тасдиқ карда мешавад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси 5.5.1 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим дар бораи ҳуқуқ ва давлат мутобиқат дорад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия бо навгони илмӣ таҳқиқоти илмӣ, нуктаҳои илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда, хулосаҳо ва тақлифҳои амалӣ, мақолаҳои илмӣ, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нашрияҳои дигар нашр шудаанд, ҳамчунин, маърузаҳои муаллиф дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ собит мегардад. Дар чараёни таҳқиқи диссертатсионӣ ақидаҳои нави илмӣ муаллиф дар робита бо хусусиятҳои вазъи ҳуқуқӣ, фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, салоҳияти маҷмуии (комплексии) ҳуқуқҷодкунӣ ва идоракунии сарвари давлат, ҳамчунин, хусусиятҳои санадҳои ҳуқуқӣ ӯ дар таносуб бо ҳамаи дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, функцияҳои ба ин санадҳо тааллуқдоштаи ташкилӣ-ҳуқуқӣ, танзимкунӣ, идоракунӣ, фарҳангӣ-иҷтимоӣ пешниҳод мешаванд.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардида, борҳо дар ҷаласаҳои он муҳокима шудааст. Нуктаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияҳои илмӣ амалии зерин дар шакли маъруза пешниҳод шудаанд:

– Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба «Соли маърифати ҳуқуқӣ» – маъруза дар мавзӯи «Накши фармонҳо ва ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар боло бурдани маърифати ҳуқуқӣ» (Душанбе, 2024);

– Конференсияи илмӣ амалии умумидонишгоҳии ҳайати устодону кормандони факултети ҳуқуқшиносии ДМТ бахшида ба «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи ҚТ», «Соли маърифати

ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» – маърӯза дар мавзӯи «Ташаббусҳои конунгузории Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи маърифати ҳуқуқӣ» (Душанбе: ДМТ, 2024).

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба муҳтавои диссертатсия 6 мақолаи илмӣ, аз он ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2 мақола дар дигар нашрияҳо chop шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯйи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ, муқаддима, се боб, ҳашт зербоб, ҳулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт (маъхазҳо) ва феҳристи интишороти илмӣ довталаби дараҷаи илмӣ иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 207 саҳифаро ташкил медиҳад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ (ФИШУРДА)

Дар **муқаддима** далелҳои, ки мубрами мавзӯро исбот менамоянд, ифода карда мешаванд, дараҷаи омӯзиши мавзӯ дар илм таҳлил карда мешавад, объект, предмет, заминаҳои назариявӣ-методологӣ ва эмпирӣ таҳқиқ, навгониҳои илмӣ, тавсиб, аҳамияти назариявӣ-амалии натиҷаҳои таҳқиқ муайян карда мешаванд.

Дар боби якуми диссертатсия таҳти унвони: **«Мафҳум, намудҳо ва хусусиятҳои санадҳои ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон»** мафҳуми санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат қушода мешавад, намудҳои санадҳои мазкур дар доираи таснифи илмӣ таҳқиқ мешаванд. Дар зербоби 1.1. боби мазкур таҳти унвони: **«Санадҳои ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон»** намудҳои санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат таҳлил карда мешаванд. Таснифи санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат хусусияти илмӣ дошта, бо мақсади ҷудо намудани намудҳои санадҳои ҳуқуқӣ бо дарназардошти хусусиятҳои пешниҳод мешавад. Санадҳои ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи асосҳои умумии таснифи илмӣ падидаҳои ҳуқуқӣ аз ҳамдигар ҷудо карда мешаванд. Таснифи падидаҳои гуногуни илмӣ мақсади илмӣ-таҳқиқотӣ ва таълими дошта, шартан барои омӯзиши хусусиятҳои умумӣ ва махсуси падидаҳо гузаронида мешавад. Таснифи санадҳои ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози илмӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад: тасаввуроти амиқро оид ба гуногунии санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат, ки бо хусусиятҳои салоҳияти сарвари давлат алоқаманданд, ташаккул медиҳад;

хусусиятҳои санадҳои ҳуқуқии сарвари давлатро, ки ба таҳлили мустақилият ва таносуби онҳо бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мусоидат менамоянд, ошкор мекунад; ба таҳлили мувофиқсавӣ-ҳуқуқии санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат ва дигар ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ мусоидат менамояд; ба таҳқиқи таносуби санадҳои ҳуқуқии Президент бо дигар ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ мусоидат менамояд; таносуби санадҳои ҳуқуқии сарвари давлатро бо дарназардошти эътибори ҳуқуқияшон муайян мекунад; ба таҳлили санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ мусоидат менамояд; нақши санадҳои ҳуқуқии сарвари давлатро дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян мекунад; ба тақмили раванди амалӣ гардидани ин санадҳо мусоидат менамояд; ҷузъи раванди таълим буда, ба тақмили дониши ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқӣ оид ба санадҳои ҳуқуқии Президент шароит фароҳам меорад.

Дар асарҳои илмӣ таснифҳои гуногуни санадҳои ҳуқуқии сарварони давлат пешниҳод мешавад. Санадҳои мазкур бо дарназардошти таҷрибаи ҳуқуқҷодкунӣ, ки дар ин ё он мамлакат ташаккул ёфтааст, аз ҳамдигар ҷудо карда мешаванд. Таҷрибаи ҳуқуқҷодкунӣ, низоми амалкунандаи қонунгузорӣ, низоми мартаботии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба таснифи санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат таъсир мрасонанд. Таносуби шохаҳои ҳокимияти давлатӣ яке аз омилҳои мебошад, ки ба таснифи ҳуҷҷатҳои мазкур таъсир мерасонад.

Бо дарназардошти ҳолати дар боло зикршуда таснифҳои гуногуни санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат пешниҳод мешаванд. Ҳангоми таснифи санадҳои ҳуқуқии сарвари давлати Тоҷикистон маҷмуи шароит ва омилҳои, ки дар мамлакат ташаккул ёфтаанд, ба инобат гирифта мешаванд. Ҳамчунин, ба интиҳоби асосҳои дахлдори таснифи санадҳои мазкур таваҷҷуҳ додан зарур аст.

Хусусияти санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат бо дарназардошти таҷзияи шохаҳои ҳокимият ба қонунгузор, иҷроия ва судӣ муайян карда мешавад. Таҷзияи ҳокимият хусусиятҳои санадҳои ҳуқуқии ин се намуди мақомотҳои давлатиро муайян мекунад. Вазъи ҳуқуқии Президент ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия дар мамлакатҳои хориҷӣ боиси мувоҳидаҳои илмӣ оид ба вазъи ҳуқуқии сарвари давлат дар низоми таҷзияи ҳокимият гардидааст. Таҳлили санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат бо дарназардошти ҷудо намудани салоҳияти шохаҳои ҳокимияти давлатӣ аҳаммияти аввалиндараҷа дорад, чунки ба таҳқиқи таносуби санадҳои ҳуқуқии субъектҳои шохаҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ мусоидат менамояд. Гап дар он аст, ки вазъи ҳуқуқии сарвари давлат бо ҳокимияти иҷроия алоқаманд аст.

Санадҳои ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла фармонҳои меъёрии ӯ бо дарназардошти вазъи ҳуқуқии махсус дар низоми шӯҳаҳои ҳокимият хусусиятҳои худро доранд. Ҳангоми таҳлили вазъи ҳуқуқии сарвари давлат дар низоми таҷзияи ҳокимият ба доираи салоҳияти ӯ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудани лозим аст. Таҳлили маводи эмпирикӣ нишон медиҳад, ки салоҳияти сарвари давлат аз доираи таҷзияи ҳокимият берун мебарояд. Низоми таҷзияи ҳокимият таносуби оқилонаи салоҳияти мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судиро дар назар дорад. Ин таносуби салоҳият дар доираи фишангҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, ки бо ёрии онҳо шӯҳаҳои ҳокимият аз суиистеъмол намудани салоҳияти худ худдорӣ менамоянд, таъмин карда мешавад. Аммо ин гуна фишангҳо ба сарвари давлат ҳангоми амалӣ гардидани салоҳияти истисноии ӯ таъсири ҷиддӣ намерасонанд.

Санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат воситаи танзими ҳуқуқии меъёрӣ ва танзими ҳуқуқӣ дар раванди ҳуқуқатбиққунӣ мебошанд. Ин хусусияти санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат барои он зоҳир мешавад, ки сарвари давлат дар як вақт субъекти фаъолияти ҳам ҳуқуқҷодкунӣ ва ҳуқуқатбиққунӣ мебошад.

Дар зербоби 1.2. боби мазкур бо номи: «**Фармонҳои меъёрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**» мафҳуми фармони меъёрии сарвари давлат дар доираи аломатҳои муайяншудаи он таҳқиқи мегардад. Фармони меъёрии сарвари давлати Тоҷикистон хусусиятҳои зерин дорад:

- дар доираи салоҳияти идоракунии сарваи давлат бароварда мешавад;
- имконияти танзими ғаврии муносибатҳои ҷудогонаи ҷамъиятиро дар ҳолатҳои муайян дорад;
- хусусиятҳои санади ҳуқуқҷодкунӣ ва идоракуниро дорад;
- доираи номаҳдуди муносибатҳои ҷамъиятии дахлдорро танзим менамояд;
- функцияҳои танзимкунӣ, идоракунӣ, ҳифзи ҳуқуқӣ ва ғимояи ҳуқуқиро иҷро мекунад;
- асоси ҳуқуқии истифодаи Қувваҳои Мусаллаҳи ҷумҳурӣ дар ҳолатҳои зарурӣ мебошад.

Дар фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои ҳуқуқии уммиҳатмӣ ва меъёрҳо-супоришҳо пешбинӣ мешаванд. Меъёрҳо-супоришҳо хусусияти фардӣ надоранд, ба доираи муайяни мақомоти давлатӣ дода шуда, хусусияти умумиҳатмӣ доранд. Супоришҳое, ки мунтазам дар фармонҳои меъёрии сарвари давлат истифода мешаванд, бо дарназардошти ифодаи техникӣ-ҳуқуқии худ хусусиятҳоеро доранд, ки

ҷавобгӯи аломатҳои меъёри ҳуқуқ нестанд. Онҳо мизочи мушаххас надоранд, ба шахси мансабдор, хизматчиӣ давлатии алоҳида ё субъекти дигари муайян дода намешаванд. Супоришҳои мазкур талаботеро ифода мекунад, ки бо харҷи маблағҳои буҷетӣ ва дигари молиявӣ, муҳлатҳои мушаххаси ҳалли мушкилоти муайян, иҷрои вазифаҳои муайян алоқаманданд.

Супоришҳо хусусияти давлатӣ доранд, аз тарафи сарвари давлат ба таври расмӣ дода мешаванд, ҷузъи таркибии матни фармон мебошанд. Супоришҳои давлатии сарвари давлат дар шакли ҳаттӣ ифода карда мешаванд. Фармонҳои сарвари давлат шакли ифодаи супоришҳои давлатӣ мебошанд. Ин нуктаи нави илмӣ буда, бо дарназардошти хусусиятҳои таҷрибаи ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат таҳқиқи минбаъдаро талаб мекунад. Илова бар ин, ифодаи расмӣ мафҳуми «фармони меъёрӣ» дар сатҳи қонун мувофиқи мақсад аст. Дар ин ҳолат фарқи фармонҳои меъёрӣ ва фардӣ аниқтар карда мешавад.

Дар зербоби 1.3. боби мазкур бо номи: **«Фармонҳои фардӣ ва амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон»** хулоса пешниҳод мешавад, ки санадҳои ғайримеъёрии сарвари давлат дар шакли фармонҳои ғайримеърӣ (фардӣ) ва амрҳо қабул мешаванд. Санадҳои мазкур дар доираи фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ бароварда мешаванд ва меъёрҳои ҳуқуқиро дар ҳолатҳои муайян ё нисбат ба шахсони муайян мушаххас мегардонанд. Санадҳои ғайримеъёрии (фардӣ ё ҳуқуқтатбиқкунанда) Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли фармонҳои меъёрӣ дар доираи салоҳияти сарвари давлат бароварда мешаванд. Аммо ин санадҳо дар ҳолатҳои муайян яккарата татбиқ мешаванд ё хусусияти фардӣ доранд.

Фармони ғайримеъёрии сарвари давлат бо мақсади татбиқи меъёрҳои қонунгузорӣ бароварда шуда, одатан барои ҳолатҳои мушаххас пешбинӣ мешавад, яккарата татбиқ мешавад, хусусияти фардӣ дорад. Айни замон фармонҳои ғайримеъёрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти давлат ва ҷомеа нақши муҳим доранд. Фармонҳои фардӣ сарвари давлат дар таъмини муташаккилӣ, тартибу интизом дар низомии идоракунии давлатӣ, амали муътадили он нақши калон доранд. Илова бар ин, фармонҳои фардӣ мунтазам, дар ҳолатҳои зарурӣ ба таври фаврӣ бароварда шуда, ба самаранокӣ чараёни мураккаби идоракунии давлатӣ мусоидат менамоянд. Ин фармонҳо воситаи муҳими амалӣ намудани сиёсати кадрӣ давлат мебошанд.

Дар қонунгузори Тоҷикистон доираи масъалаҳое, ки оид ба онҳо фармонҳои фардӣ ва амрҳои сарвари давлат қабул мешаванд, аниқ муайян карда нашудааст. Чунин ҳолат дар таҷрибаи давлатҳои ҳамсоя, аз ҷумла Россия низ мушоҳида мешавад. Ҳолати мазкур талаб мекунад, ки масъала

оид ба таносуби фармонҳо ва амрҳои сарвари давлат таҳқиқ карда шавад. Ҳангоми таҳлили масъалаи мазкур ба он мебояд диққат дод, ки фармонҳо ва амрҳои сарвари давлат бо дарназардошти мазмуни меъёрӣ ва ғайримеъёрияшон аз ҳамдигар фарқдоранд.

Амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон одатан ҳамчун санади фардӣ оид ба масъалаҳои кадрӣ дода мешаванд. Ҳамзамон бо ин, як қатор амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррароти меъёриро дар шакли қоидаҳои умумӣ муқаррар мекунанд. Чунин ҳолат, тавре болотар қайд гардид, дар таҷрибаи дигар мамлакатҳо низ ба мушоҳида мерасад. Ҳолати мазкур бори дигар собит мекунад, ки санадҳои ҳуқуқии сарварони давлат дар мамлакатҳои гуногун дар иртибот бо вазъи ҳуқуқии махсуси сарварони давлат хусусиятҳои худро доранд.

Супоришҳои давлатии Президент дар таҷрибаи ҳуқуқҷодкунии Тоҷикистон падидаи нав мебошанд. Бо дарназардошти ҳолати зикршуда масъалаҳои пайдо мешаванд, ки бо таҳлили табиати ҳуқуқии супоришҳои президентӣ алоқаманданд. Ҳоло зарурат ба таҳлили амиқи мафҳум ва хусусиятҳои супоришҳои президентӣ бо мақсади муайян намудани таносуби онҳо бо меъёрҳои ҳуқуқӣ бештар эҳсос мегардад. Ҳолати мазкур барои он ҷой дорад, ки супоришҳои мазкур аз тарафи сарвари давлати Тоҷикистон дар шакли шифой дода нашуда, дар фармони меъёрӣ, ки, чун қоида, ҳуҷҷати расмӣ ҳуқуқист, ифода мекарда мешаванд. Илова бар ин, камбудии ҷойдошта дар соҳаи танзими ҳуқуқии салоҳияти сарвари давлат бояд бартараф карда шавад.

Яке аз хусусиятҳои супоришҳои сарвари давлати Тоҷикистон дар он ифода меёбад, ки онҳо танҳо бо доираи мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор, хизматчиёни давлатӣ маҳдуд намешаванд. Супоришҳои мазкур, ки дар доираи салоҳияти ҳокимияти сарвари давлат дода мешаванд, чун қоида, ба доираи субъектҳои ҳокимиятдор бояд робита дошта бошанд. Аммо супоришҳои сарвари давлат, ки дар фармонҳои ӯ ифода карда мешаванд, ба доираи номаҳдуди шахрвандон ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии онҳо, муассисаҳои таҳсилотӣ ва илмӣ, ки дар муносибатҳои гуногун иштирок мекунанд, паҳн мешаванд.

Таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондоди ҳуқуқии фардиро дар бар гирифта, бештар оид ба масъалаҳои ташкилию кадрӣ аз тарафи сарвари давлат дода мешаванд. Айни замон як қатор амрҳои сарвари давлат муқаррароти меъёриро, ки барои доираи васеи мақомоту ташкилот паҳн мешаванд, дар бар мегиранд. Ин гуна амрҳо одатан аз супоришҳои умумихатмӣи сарвари давлат иборатанд. Ҳолати мазкур, ки дар таҷрибаи Россия низ ҷой дорад,

боиси пешниҳоди ақидаи олимон оид ба хусусияти меъёрии амрҳои сарвари давлат гардидааст.

Таснифи санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат ба меъёрӣ ва фардӣ шартӣ аст, чунки як қатор фармонҳои сарвари давлат муқаррароти фардӣ ва меъёриро дар шакли қоидаҳои амали умумӣ ва супоришҳо ифода мекунанд. Ҳамчунин, амрҳои сарвари давлат нишондоди ҳуқуқии фардӣ ва муқаррароти меъёриро дар бар мегиранд.

Дар таҷрибаи ҳуқуқҷодкунии Тоҷикистон дар робита бо доираи салоҳияти сарвари давлат шаклҳои дахлдори фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат ташаккул ёфтанд. Шаклҳои зикршуда барои он чудо карда мешаванд, ки сарвари давлат аз як тараф дар доираи салоҳияти қонунии ҳуқуқҷодкунӣ бевосита фаъолияти ҳуқуқҷодкуниро ба роҳ мемонад. Аз тарафи дигар сарвари давлат ин салоҳиятро яқоя бо Ҳукумат амалӣ менамояд. Сарвари давлат бевосита ва бавосита дар фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ иштирок мекунанд.

Бо дарназардошти андешаи болотар зикршуда санадҳои ҳуқуқиро, ки дар қараёни иштироки бевосита ва бавоситаи сарвари давлат бароварда мешаванд ё қабул карда мешаванд, ба ду гурӯҳ чудо намудан мумкин аст: 1) фармонҳо ва амрҳои сарвари давлат, ки бевосита аз тарафи ӯ бароварда мешаванд; 2) қарорҳои Ҳукумат, ки бо имзои сарвари давлат эътибори ҳуқуқӣ пайдо мекунанд. Фармонҳои ва амрҳои сарвари давлати Тоҷикистон бевосита аз тарафи ӯ бароварда мешаванд. Қарорҳои Ҳукумат бошанд, дар маҷлисҳои Ҳукумат қабул шуда, хусусияти машваратӣ доранд, чунки баъди муҳокима бо аъзоёни Ҳукумат қабул мешаванд. Илова бар ин, як қатор фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро, ки барои тасдиқ ба парламенти Тоҷикистон фиристода мешаванд, шартан «санадҳои машваратӣ» номидан мумкин аст. Сухан асосан дар бораи фармонҳои фардӣ сарвари давлат меравад, ки ба масъалаҳои кадрӣ бахшида мешаванд. Аслан ин фармонҳоро фармонҳои тасдиқшаванда номидан мумкин аст.

Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти фазои амалашон ба фармонҳои дохилӣ ва фармонҳои хориҷӣ чудо карда мешаванд. Фармонҳои дохилии сарвари давлат оид ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ қабул мешаванд. Фармонҳои хориҷӣ бо мақсади амалӣ намудани салоҳияти сарвари давлат дар соҳаи хориҷӣ қабул мешаванд. Ин санадҳои ҳуқуқӣ дар шакли фармонҳои меъёрӣ ва фардӣ бароварда мешаванд.

Боби дуюм бо номи: **«Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон»** ба умумигардонӣ ва таҳлили таҷрибаи дар

Тоҷикистон ташаккулёфтаи ҳуқуқҷодкунии президентӣ бахшида мешавад. Дар зербоби 2.1. боби мазкур: «**Салоҳияти маҷмуии ҳуқуқҷодкунӣ ва идоракунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**» хусусиятҳои санадҳои идоракунии сарвари давлат дар таҷрибаи ҷаҳонӣ бо дарназардошти шакли идораи президентӣ, парлумонӣ ё омехтаи президентӣ-парлумонӣ муайян карда мешаванд. Хусусиятҳои фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлати Тоҷикистон бояд бо дарназардошти вазъи махсуси ҳуқуқӣ ва сиёсии ӯ ҳамчун Пешвои миллат таҳқиқ карда шаванд. Асоснокии усули зикршудаи таҳқиқ бо он собит мегардад, ки сарвари давлати Тоҷикистон бо дарназардошти тағйири вазъи ҳуқуқии худ дорои салоҳияти иловагӣ мебошад, ки ба фаъолияти ҳуқуқҷодкунии ӯ таъсир мерасонад. Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Пешвои миллат дар доираи салоҳияти иловагӣ ба роҳ монда мешавад. Шаклҳои нави амалӣ намудани салоҳияти Пешвои миллат дар ҷараёни фаъолияти ҳуқуқҷодкунии ӯ истифода мешаванд.

Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон салоҳияти якумраи ҳуқуқҷодкунӣ дорад. Салоҳияти Пешвои миллат эътибори ҳуқуқии ҳамаи санадҳои ҳуқуқӣ, аз он ҷумла фармонҳои ӯро баланд мебардорад. Пешвои миллат салоҳияти якумраи ҳуқуқҷодкунӣ дошта, ҳамчун аъзои якумраи Маҷлиси миллий дар амалӣ намудани салоҳияти Маҷлиси миллий бевосита иштирок мекунад. Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Маҷлиси миллий бо Пешвои миллат мувофиқа карда мешавад.

Санадҳои ҳуқуқии Пешвои миллат бо дарназардошти вазъи махсуси ҳуқуқӣ ва сиёсии ӯ хусусиятҳои нав пайдо мекунамд. Ин санадҳои ҳуқуқӣ бо истифодаи шаклҳои махсуси амалӣ намудани салоҳияти Пешвои миллат қабул мешаванд. Мақоми баланди Пешвои миллат дар муносибатҳои байналмиллаӣ кафолат дода мешавад, чунки ӯ дар соҳаи сиёсати хориҷӣ низ салоҳияти иловагӣ дорад. Фармонҳои Пешвои миллат аз санадҳои ҳуқуқии субъектони дигари ҳуқуқҷодкунӣ фарқдоранд, чунки аз лиҳози мазмун, доираи ҷараёни масъалаҳои ҳаётан муҳим нуфузи баланддоранд. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон салоҳияти иловагиро дар соҳаи ҳуқуқҷодкунӣ дорад. Нуфузи маслиҳату пешниҳодҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон оид ба тақмили қонунгузорӣ бо дарназардошти салоҳияти якумраи ӯ баландар мешавад.

Дар таҷрибаи Тоҷикистон шаклҳои нави амалӣ намудани салоҳияти ҳуқуқҷодкунӣ ва идоракунии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон истифода мешаванд. Самти нави фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон бо рақмикунонии ҷомеа робита дорад. Дар доираи таҳлили масъалаи мазкур хусусиятҳои санадҳои идоракунии Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи иттилоотонӣ ва рақамикунони ҷомеа муайян ва таҳқиқ карда мешаванд.

Ҳамаи санадҳои ҳуқуқии сарвари давлати Тоҷикистон, аз он ҷумла санадҳои меъёрии ӯ бо хусусиятҳои аз дигар санадҳои ҳуқуқӣ фарқ мекунанд. Ин хусусиятҳо бо дарназардошти вазъи махсуси ҳам сиёсӣ ва ҳам ҳуқуқии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон, доираи васеи салоҳияти ҳам ҳуқуққодкунӣ ва ҳам идоракунӣ Пешвои миллат, мақоми волои Президент – Пешвои миллат дар байни ҳамаи мақомоти давлатӣ муайян карда мешаванд.

Фармонҳо ва амрҳои Президент – Пешвои миллати мо бо дарназардошти мақоми аз ҳама баландтарин дар байни ҳамаи мақомоти давлатӣ, аз он ҷумла нисбат ба шохаҳои ҳокимияти давлатӣ эътибори баланди ҳуқуқӣ доранд. Президенти Тоҷикистон ҳамоҳангии фаъолияти ҳамаи мақомоти давлатиро таъмин мекунад, интизому тартиботро дар механизми давлат қарор медиҳад, «қувваи нарм»-ро дар ҳолати ба миён омадани ихтилофот дар байни шохаҳои ҳокимият истифода мебарад.

Фармонҳои меъёрии Президенти Тоҷикистон дар низомии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷойи махсусро ишғол мекунанд. Ҳолати мазкур бо он собит мегардад, ки эътибори ҳуқуқии фармонҳои меъёрии сарвари давлат нисбат ба санадҳои қонунгузорӣ паस्तтар аст. Айни замон эътибори ҳуқуқии ин фармонҳо нисбат ба дигар санадҳои меъёрии зерқонунӣ, аз он ҷумла қарорҳои мақомоти маҳаллии намояндагӣ баландтар аст. Аз як тараф фармонҳои меъёрии Президент нисбат ба санадҳои меъёрии зерқонунӣ эътибори баландтар доранд, чунки Президент сарвари ҳокимияти иҷроия мебошад. Ин қоидаи маъмулӣ буда, ҷойи баҳс надорад. Аз тарафи дигар зарурат ба таҳқиқи таносуби фармонҳои сарвари давлат ва қарорҳои мақомоти маҳаллии намояндагӣ ба миён меояд, чунки мақомоти намояндагӣ, аз парламент сар карда, то мақомоти намояндагии шаҳру ноҳияҳо ба низомии мақомоти ҳокимияти иҷроия дохил намешаванд.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ одатан вазъи ҳуқуқии мақомоти давлатӣ дар доираи таҷзияи шохаҳои ҳокимият омӯхта мешавад. Вале ба вазъи ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти намояндагӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намешавад. Дар натиҷа мафҳум ва хусусиятҳои мақомоти ҳокимияти намояндагӣ пурра муайян карда намешаванд. Дар ҷараёни таҳқиқи шохаҳои ҳокимият одатан вазъи ҳуқуқии парламент ҳамчун мақоми олиӣ қонунгузор омӯхта мешавад. Чунин усули таҳқиқ дар таҷрибаи Тоҷикистон мувофиқи мақсад аст, чунки танҳо парламент салоҳияти қабули қонунро дорад. Аммо дар мамлакатҳои дигар, алалхусус, дар

давлатҳои федеративӣ (ИМА, Россия, Олмон ва дигар) таҷрибаи комилан дигар ташаккул ёфтааст. Аз ин хотир, вазъи ҳуқуқии мақомоти намоёндагии маҳаллӣ таҳлили ҷиддиро талаб мекунад. Дар доираи таҳқиқи мазкур ба саволҳои зиёде, ки ани ҳол қушод боқӣ бонда, далелҳои илмӣ ва эмпирикиро талаб мекунанд, посух дода мешавад.

Васеъ гардидани доираи салоҳияти сарвари давлати Тоҷикистон, ки бевосита ба фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат таъсир мерасонад, таҳлили ҳаматарафаро талаб мекунад. Тавре маълум аст, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар чараёни фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ қабул мешаванд. Дар байни ҳуқуқҷодкунӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ алоқамандии усулгузори дутарафа ҷой дорад. Хусусиятҳои фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ дар хусусиятҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос мегарданд.

Бо дарназардошти андешаҳои зикршуда масъалаи эътибори ҳуқуқии санадҳои ҳуқуқии сарвари давлатро таҳлил намудан зарур аст. Онҳо эътибори ҳуқуқии махсусдоранд. Ҳангоми таҳқиқи эътибори ҳуқуқии фармонҳои Пешвои миллат ҳамаи он усулҳои таҳлили илмӣ ва ақидаҳо оид ба эътибори ҳуқуқии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки солҳои дароз ҷойдоранд, бояд таҷдиди назар карда шаванд. Фармонҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун санади меъёрӣ дар байни ҳамаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дарназардошти эътибори ҳуқуқӣ ҷойи муайянро ишғол мекунанд. Эътибори ҳуқуқии онҳо аз санадҳои қонунгузорӣ паस्तтар аст. Аммо таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки як фатор фармонҳои Президенти Тоҷикистон доираи муайяни муносибатҳои ҷамъиятиро то қабул гардидани қонунҳо ва санадҳои меъёрии зерқонунӣ дахлдор танзим мекунанд. Ин фармонҳо заминаи тақмили қонунгузорӣ мебошанд. Дар заминаи чунин фармонҳо минбаъд дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул мешаванд. Илова бар ин, Президент ҳамчун кафили ҳаноҳангии ҳамаи шаҳаҳои ҳокимият метавонад, ки фармонҳои дахлдорро бо мақсади пешгирии ихтилоф дар байни мақомоти давлатӣ барорад. Ҳамчунин, Президент салоҳияти қабули фаврии фармонҳоро дорад. То таъдиқи ин фармонҳо дар парламент доираи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ бевосита танзим карда мешаванд. Ҳамаи ҳолатҳои дар боло зикршуда собит менамоянд, ки фармонҳои Президент ҳамчун сарвари давлат ва Пешвои миллат нуфузи баланди ҳуқуқӣ ва сиёсӣ доранд.

Чунин ҳолатҳо дар таҷрибаи ҳориҷӣ воқеан ҷойдоранд ва таваҷҷуҳи олимони ба худ ҷалб менамоянд. Махз бо дарназардошти ҳолатҳои зикршуда дар илми ҳуқуқии ҳориҷӣ ақидаҳо пешниҳод мешаванд, ки фармонҳои сарвари давлат эътибори қонунро доранд. Аз

ҳамин хотир, дар давлатҳои Аврупо ба санадҳои меъёрии сарварони давлат эътибори қонунро додаанд.

Маҷмуи масъалаҳое, ки бо паҳлӯҳои гуногуни санадҳои ҳуқуқии сарвари давлати мо алоқаманданд, таҳқиқи минбаъдaro талаб мекунад. Мебояд зикр намуд, ки таҳқиқи ин масъалаҳо, ки ҳоло дар ҳаёти воқеӣ мушоҳида мешаванд, дар доираи усулҳои таҳқиқ ва ақидаҳои қаблӣ ё анъанавӣ имконнопазир аст. Усулҳои таҳқиқ ва ақидаҳои илмӣ анъанавӣ, ки солҳои дароз вуҷуд доранд, вале ба шароити тағйирёбандаи ҳаёти ҷомеа мутобиқат надоранд, бояд таҷдиди назар карда шаванд.

Сарвари давлат салоҳияти маҷмуии ҳуқуққочдкунӣ ва идоракунӣ дорад. Хусусияти фаъолияти ҳуқуққочдкунӣ сарвари давлат дар робита бо хусусиятҳои фаъолияти ҳуқуққочдкунӣ Ҳукумат муайян карда мешавад. Салоҳияти ҳуқуққочдкунӣ сарвари ҳокимияти иҷроия дар доираи салоҳияти идоракунӣ ӯ амалӣ карда мешавад. Салоҳияти ҳуқуққочдкунӣ ва идоракунӣ сарвари давлат хусусияти маҷмӯӣ дорад. Ин маънои онро дорад, ки салоҳияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҳалли маҷмуии масъалаҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ амалӣ карда мешавад.

Дар зербоби 2.2. боби мазкур бо номи: «**Хусусиятҳои фаъолияти ҳуқуққочдкунӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**» таҳқиқи таърихӣ-ҳуқуқӣ фаъолияти ҳуқуққочдкунӣ сарвари давлати Тоҷикистон гузаронида мешавад. Дар давлати шуравӣ бинобар ҷой надоштани мансаби Президент ин намуди фаъолияти ҳуқуққочдкунӣ ғайриимкон буд. Аз ин хотир, фаъолияти ҳуқуққочдкунӣ Президент падидаи нав дар ҳаёти ҳуқуқӣ мебошад. Санадҳои ҳуқуқӣ сарвари давлат дар ҳамаи давлатҳо нуфузи баланд доранд. Ин хусусияти санадҳои ҳуқуқӣ сарвари давлат айни замон хусусиятҳои фаъолияти ҳуқуққочдкунӣ сарвари давлатро муайян мекунад.

Фаъолияти ҳуқуққочдкунӣ намуди мустақили фаъолияти субъектони салоҳиятдор мебошад. Фаъолияти мазкур аз намудҳои дигари фаъолияти ҳуқуқӣ фарқ дорад. Айни замон фаъолияти ҳуқуққочдкунӣ дар давлат нуфузи баланд дорад, чунки асосҳои ҳуқуқӣ фаъолияти умуман ҷомеаро аз лиҳози ҳуқуқӣ расмӣ мегардонад.

Тавре маълум аст, давлат дар шахсияти мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори босалоҳият ҳам дар ташкили кулли ҷараёни ҳуқуққочдкунӣ дар давлат ва ҳам бевосита ба роҳ мондани фаъолияти ҳуқуққочдкунӣ нақши ҳалкунанда дорад. Фаъолияти ҳуқуққочдкунӣ сарвари давлат бо қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ зерқонунӣ робита дорад. Фаъолияти ҳуқуққочдкунӣ сарвари давлат хусусияти зерқонунӣ дошта, ҳамчун ҳуқуққочдкунӣ зерқонунӣ баромад мекунад.

Тавре маълум мешавад, фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли мустақили ҳуқуқҷодкунӣ мебошад. Айни замон фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз намудҳо ва шаклҳои дигари ҳуқуқҷодкунӣ бо он фарқ мекунад, ки ӯ ҳам сарвари давлат ва ҳам Раиси Ҳукумат буда, салоҳияти васеъ дорад. Салоҳияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқиро (фармонҳои меъёриро) дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти давлат ва ҷомеа таъмин мекунад.

Фармонҳои меъёрии сарвари давлати Тоҷикистон дар баробари ин аломатҳои умумӣ, ки ба ҳама гуна санади меъёрии ҳуқуқӣ паҳн мешаванд, ҳамчунин, аломатҳои махсуси худро доранд. Чунончи, фармонҳои меъёрии сарвари давлат бо ҳамаи соҳаҳои қонунгузорӣ робита доранд, дар доираи салоҳияти иловагии Пешвои миллат бароварда мешаванд, ба таъмини амнияти шаҳрвандон, ҷомеа ва давлат дар ҳолати ҷанг ва вазъияти фавқулодда мусоидат менамоянд.

Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои зерин дорад:

- аз намудҳои дигари фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ фарқ мекунад;
- на танҳо бо қонун, ки стандартҳои умумии фаъолияти ҳуқуқҷодкуниро муқаррар мекунад, балки бо санадҳои меъёрии зерқонунӣ, ки махсус дар ин соҳа қабул шудаанд, танзим карда мешавад;
- ҳамчун шакли ҳуқуқии амалӣ гардидани салоҳияти сарвари давлат баромад мекунад;
- иштироки сарвари давлатро дар фаъолияти қонунҷодкунии парламент ва фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Ҳукумат дар назар дорад;
- бо фаъолияти Дастгоҳи иҷроияи Президент ва сохторҳои таркибии Ҳукумат таъмин карда мешавад;
- хусусияти фаврӣ дошта, иҷрои салоҳияти сарвари давлат, пеш аз ҳама, салоҳияти идоракуниро бо мақсади идоракунии ҳамарӯзаи оперативӣ таъмин мекунад.

Дар натиҷаи таҳлили анҷомёфтаи фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлати Тоҷикистон аломатҳои зерини фармонҳои меъёрии ӯро муайян намудан мумкин аст:

1. Фармонҳои меъёрии сарвари давлати Тоҷикистон санадҳои ҳуҷҷатҳои мебошанд, ки хусусияти маҷмӯӣ доранд, чунки ба танзими ҳуқуқии маҷмуии муносибатҳои гуногун ва айни замон бо ҳамдигар алоқаманд равона карда мешаванд.

2. Фармонҳои меъёрии сарвари давлати Тоҷикистон бо дарназардошти вазъи махсуси сиёсӣ-ҳуқуқии Пешвои миллат дар байни дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мақоми махсус доранд.

3. Фармонҳои меъёрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими ҳуқуқии фаврии муносибатҳои ҷамъиятиро таъмин мекунад.

Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита бо вазъи ҳуқуқии ӯ ба ду намуд чудо карда мешавад:

- 1) фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президент ҳамчун сарвари давлат;
- 2) фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президент ҳамчун Раиси Ҳукумат.

Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлати Тоҷикистон аз фаъолияти қонунҷодкунии парламент фарқ дорад, тобеи ҳадафҳо ва афзалиятҳои фаъолияти қонунҷодкунӣ мебошад ва мутобиқан хусусияти зерқонунӣ дорад. Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат ҳам мустақилона ва ҳам дар доираи фаъолияти ҳуқуқҷодкунии ҳокимияти иҷроия ба роҳ монда мешавад.

Дар Тоҷикистон фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат ва Ҳукумат бо ҳамдигар алоқамандии устувор доранд. Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Ҳукумат иштироки бевоситаи сарвари давлатро пешбинӣ менамояд. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҳукумат бо иштироки ҳатмии сарвари давлат аз лиҳози ҳуқуқӣ расмӣ гардонида мешаванд.

Ҳукумат бевоита дар фаъолияти қонунгузории парламент иштирок мекунад. Ба ибораи дигар, самаранокӣ фаъолияти қонунгузории парламент аз ҳулосаи мусбӣи Ҳукумат вобастагӣ дорад. Илова бар ин, маҷлисҳои Ҳукумат одатан бо иштироки Президент мегузаранд. Президент, ки айни замон Раиси Ҳукумат мебошад, дар таҳия ва қабули ҳулосаи ҳукумати оид ба лоиҳаи қонун бевосита иштирок мекунад. Ҳукумати Тоҷикистон аз як тараф мақоми марказии ҳокимияти иҷроия буда, аз тарафи дигар салоҳияти қонунгузорӣ дорад. Мафҳуми «салоҳияти қонунгузорӣ» аз мафҳуми «салоҳияти ҳуқуқҷодкунӣ» фарқ дорад. Айни замон таъкид намудан лозим аст, ки мафҳуми «салоҳияти қонунгузорӣ» нисбат ба фаъолияти Ҳукумат шартан истифода мешавад, чунки салоҳияти қонунгузорӣ танҳо ба парламент тааллуқ дорад.

Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлатро дар доираи категорияҳои «фаъолияти қонунҷодкунӣ» ва «фаъолияти қонунгузорӣ» таҳлил намудан лозим аст. Мафҳумҳои зикршуда аз нуқтаи назари он, ки доираи гуногуни намудҳои фаъолияти ҳукуқиро дар бар мегиранд, аз ҳамдигар фарқ доранд. Агар фаъолияти қонунҷодкунӣ бо фаъолияти парламент алоқаманд бошад, пас фаъолияти қонунгузорӣ намудҳои фаъолиятро, ки бо ҳуқуқҷодкунӣ робита доранд, дар назар дорад. Аз ин хотир, қайд намудан мумкин аст, ки фаъолияти қонунгузории сарвари давлати Тоҷикистон, ки фаъолияти меъёрҷодкунӣ аст, бо фаъолияти қонунҷодкунии парламент робита дорад.

Амалӣ намудани ҳуқуқи ташаббуси қонунгузории сарвари давлати Тоҷикистон хусусиятҳои худро дорад. Сарвари давлат дар ҷаъолияти қонунгузорӣ тавассути амалӣ намудани ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ иштирок мекунад. Амалӣ намудани ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ аз тарафи сарвари давлати Тоҷикистон маҳз бо ҷаъолияти қонунгузорӣ алоқаманд аст. Ҳолати мазкур барои он ҷой дорад, ки доираи салоҳияти зарур, ки ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорию қарорат медиҳад, яқум, аз доираи ҷаъолияти меъёрҷодкунӣ берун мебарояд. Дуом, салоҳияти мазкурро сарвари давлат ба андозае амалӣ мекунад, ки аз доираи ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунии ӯ берун мебарояд. Нуқтаи қайдшуда бо он асоснок қарда мешавад, ки сарвари давлати Тоҷикистон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузории худро яқоя бо ташаббуси қонунгузории Ҳукумат амалӣ мекунад.

Салоҳияти истисноии ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба имзои қонун дар яке аз даврҳои ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ амалӣ қарда мешавад. Бе имзои сарвари давлат интишори қонун ғайриимикон аст. Имзои қонун аз тарафи сарвари давлат заминаи ҳуқуқи интишори қонун маҳсуб мешавад. Сарвари давлат салоҳияти имзо нақардани қонунро низ дорад.

Дар натиҷаи таҳлили гузаронидашуда хусусиятҳои зерини ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат муайян қарда мешаванд:

- сарвари давлати Тоҷикистон салоҳияти васеи ҳуқуқҷодкунӣ дошта, онро дар соҳаҳои зерин амалӣ мекунад: дар соҳаи ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунии худ; дар соҳаи ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунии Ҳукумат; дар соҳаи ҷаъолияти қонунгузории парламент;

- ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо бо доираи ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат маҳдуд намешавад, ҷунки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон субъекти ҷаъол ва бевоситаи ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад;

- лоиҳаи қонун дар бораи авф танҳо аз тарафи сарвари давлат ба парламент пешниҳод мешавад;

- ба қонунҳо танҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо мегузорад ва аз ин хотир, бе имзои сарвари давлат ягон қонун интишор намешавад ва эътибори ҳуқуқӣ пайдо намекунад.

Хусусияти дигари ҷаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вақолатҳои истисноии сарвари давлат муайян қарда мешавад. Президент дар соҳаи ҳуқуқҷодкунӣ салоҳияте дорад, ки дигар ягон мақомоти давлатӣ надорад. Ба ин салоҳият дохил мешаванд:

– бекор кардан ё боздоштани санадҳои зиддиконституционӣ ва зиддиқонунӣ мақомоти ҳокимияти иҷроия;

– имзои шартномаҳои байналмилалӣ (бо тасдиқи минбаъда дар Маҷлиси намояндагон);

– баровардани фармон оид ба эълон намудани ҳолати ҷанг (бо тасдиқи минбаъдаи он дар парламент);

– баровардани фармон оид ба эълон намудани вазъияти ғавқулудда (бо тасдиқи минбаъдаи он дар парламент).

Ҳамин тариқ, шаклҳои зерини иштироки сарвари давлати Тоҷикистон дар фаъолияти меъёрҷодкунӣ ва қонунгузорӣ ҷой доранд:

1. Иштирок намудан дар фаъолияти қонунгузорӣ тавассути амалӣ намудани салоҳияте, ки мазмунӣ ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорино таъкил медиҳанд.

2. Амалӣ намудани салоҳияти сарвари давлат дар соҳаи меъёрҷодкунӣ.

3. Иштироки сарвари давлат дар фаъолияти қонунҷодкунӣ дар доираи амалӣ намудани салоҳияти истисноии ҳуқуқҷодкунӣ, ки фаъолияти қонунҷодкунӣ парламентаро кафолат медиҳад.

4. Амалӣ намудани салоҳияти қонунгузорӣ ва меъёрҷодкунӣ якҷоя бо Ҳукумати Тоҷикистон.

5. Истифодаи паёмҳои ҷамъсолаи сарвари давлат ба парламент ҳамчун воситаи таъсиррасонии самараноки сиёсӣ ва идеологӣ ба умуман фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ.

6. Имконияти баровардани санадҳои ҳуқуқии маҷмӯӣ аз тарафи сарвари давлат, ки қодиранд ба таври маҷмӯӣ доираи васеи муносибатҳоро дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти давлат ва ҷомеа танзим намоянд.

7. Пешниҳоди тақлифҳои қонунгузорӣ доир ба доираи номаҳдуди масъалаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ ҳамчун Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат.

8. Бекор кардан ё боздоштани санадҳои мақомоти ҳокимияти иҷроия.

9. Имзо ва ба тасдиқи Маҷлиси намояндагон пешниҳод намудани шартномаҳои байналмилалӣ.

10. Эълон намудани ҳолати ҷанг ва пешниҳод намудани фармон ба парламент.

11. Эълон намудани вазъияти ғавқулудда ва пешниҳод намудани фармон ба парламент.

Дар зербоби 2.3. боби дуум: «**Таҳия, интишор ва эътибори ҳуқуқии фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**» хусусиятҳои таҳия ва интишори санадҳои ҳуқуқии сарвари давлати Тоҷикистон таҳлил карда

мешаванд. Тартиби мазкур бо ҳуҷҷатҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ танзим карда мешавад. Салоҳияти ҳуқуқҷодкунии Дастгоҳи иҷроияи Президент оид ба таҳияи лоиҳаҳои санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат ва Ҳукумат яққоя бо салоҳияти назоратӣ-санҷишӣ амалӣ карда мешавад. Салоҳияти мазкур бо таҳия ва интишори санадҳои ҳуқуқии ҳам сарвари давлат ва ҳам Ҳукумат алоқаманд аст, чунки фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Ҳукумат бо иштироки бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда мешавад. Дасгоҳи иҷроияи Президент салоҳиятро дар соҳаи назорати мутобикати санадҳои ҳуқуқӣ ба қонунгузорӣ амалӣ мекунад. Лоиҳаҳои санадҳои Президент ва Ҳукумат бо иштироки сохторҳои Дастгоҳи иҷроия, мақомоти марказии идоракунӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таҳия карда мешаванд.

Интишори санадҳои меъёрӣ ва санадҳои ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамдагар фарқ дорад, чунки фармонҳои меъёрӣ эътибори баландтари ҳуқуқӣ доранд. Эътибори ҳуқуқии фармонҳои меъёрии сарвари давлат бо дарназардошти мазмуни меъёрӣ, функцияҳо, нуфузи баланди иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ, мавқеи онҳо дар низомии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайян карда мешавад. Дар қонунгузори Тоҷикистон эътибори ҳуқуқии фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аниқ муайян карда шудааст. Айни замон нуфузи санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат баланд аст. Аз ин хотир, таҳлили таносуби эътибори ҳуқуқӣ ва нуфузи иҷтимоӣ-ҳуқуқии санадҳои сарвари давлат мувофиқи мақсад аст.

Дар боби сеюм бо номи: **«Нақши фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар рушди ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ»** нақши фармонҳои сарвари давлат дар тақмили қонунгузорӣ, таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, инкишофи соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа таҳқиқ мешавад. Дар зербоби якуми боби сеюм: **«Нақши фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар рушди низомии қонунгузорӣ, таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ»** хулоса пешниҳод мешавад, ки мазмуни фармонҳо ва амрҳои сарвари давлат дар робита бо пешрафти ҳаёти ҷомеа мунтазам тағйир меёбад. Таҳлили техникӣ-ҳуқуқии санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат нишон медиҳад, ки сифати онҳо мунтазам баланд шуда истодааст. Санадҳои ҳуқуқии сарвари давлатамон дар доираи салоҳияти ҳуқуқҷодкунӣ, салоҳияти қонунгузорӣ ва салоҳияти идоракунӣ сарвари давлат қабул мешаванд. Шакл ва мазмуни санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат бо дарназардошти тақмили мунтазами идоракунӣ давлатӣ тағйир меёбанд. Санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат бо дарназардошти тақмили мунтазами идоракунӣ давлатӣ қабул мешаванд. Бо фармонҳои сарвари давлат муҳимтарин ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи

идоракунии давлатӣ тасдиқ карда мешаванд. Илова бар ин, бо фармонҳои Президент доираи муайяни ҳуҷҷатҳои стратегӣ, концептуалӣ ва барномавии давлатӣ тасдиқ карда мешаванд.

Фармонҳои сарвари давлати Тоҷикистон аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дарназардошти амалӣ намудани функсияҳои алоҳидаи худ фарқ мекунанд. Таҳлили диссертатсионӣ нишон медиҳад, ки фармонҳои сарвари давлат функсияҳои таъсисдиҳӣ, ташкилӣ-ҳуқуқӣ, назоратӣ, расмӣтиро иҷро мекунанд.

Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми ҳуқуқии ҷумҳурӣ нақши ҳалқунанда доранд. Бо истифода аз усули таърихӣ-ҳуқуқӣ нақши фармонҳои сарвари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар давраҳои гуногуни соҳибистиклолӣ муайян карда мешавад. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, вазъи муътадили сиёсату ҷамъиятӣ, сулҳ, ваҳдати миллӣ, танзими муносибатҳои нави ҷамъиятӣ қабул карда мешаванд. Миқдори зиёди фармонҳои сарвари давлат мунтазам дар соҳаи мубориза бо терроризм, ҷиноятҳои иқтисодӣ ва коррупсия қабул карда мешаванд. Бо мақсади таъмини волоияти қонун дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти давлатӣ, боло бурдани сатҳи шуури ҳуқуқии аҳолии фармони махсуси сарвари давлат бароварда мешавад.

Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба кори васеи ташкилӣ дар соҳаи мураттабсозии қонунгузорӣ тақдир бахшиданд. Бо фармонҳои роҳбари давлатамон дар доираи сиёсати ҳуқуқии судӣ давра ба давра барномаҳои ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ тасдиқ ва амалӣ карда мешаванд. Фармонҳои сарвари давлат асоси ҳуқуқии ислоҳоти идоракунии давлатиро бо дарназардошти талаботи объективӣ ва омилҳои субъективӣ таъмини фаъолияти муътадили мақомоти идоракунӣ ташкил медиҳанд. Фармонҳои сарвари давлат ба таъсису фаъолияти самарабахши мақомоти нави давлатӣ дар соҳаи таъмини қонуният, тақмили вазъи ҳуқуқии мақомоти амалқунандаи ҳифзи ҳуқуқ, самаранок амалӣ гардидани тадбирҳои давлатӣ дар соҳаи муқовимат ба терроризм ва коррупсия равона мешаванд. Дар ин фармонҳо асосҳои ташкилӣ ва ҳуқуқии сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи мубориза бо ҳуқуқвайронкунии муайян карда мешаванд. Хусусияти фармонҳои сарвари давлат дар он зоҳир мешавад, ки бо онҳо асосҳои ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолияти ҳам ҳокимияти қонунгузор ва ҳам ҳокимияти иҷроия муайян карда мешаванд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи баровардани фармонҳоро дар доираи салоҳияти истисноии ҳуқуқҷодкунӣ дорад. Онҳо

дар таъмини мудофия ва амнияти давлат нақши калидӣ доранд. Сарвари давлат ҳангоми амалӣ намудани ғаёлияти ҳуқуқҷодкунӣ дар ин соҳа вазъи махсуси ҳуқуқӣ ва салоҳияти иловагӣ дорад. Доираи салоҳияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат танҳо бо Конститутсия маҳдуд намешавад. Дар қонунҳои дахлдори Тоҷикистон салоҳияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат муқаррар карда мешавад.

Фармонҳои сарвари давлат, ки заминаи ҳуқуқии рушди қонунгузорию ташкил медиҳанд, дар ҷараёни ҳуқуқҷодкунии субъектони ҳуқуқҷодкунанда ба инобат гирифта мешаванд. Ғаёлияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат дар робита бо рушди босуръати ҷомеа мунтазам такмил меёбад. Ғаёлияти мазкур ҳоло бо дарназардошти қарор доштани Тоҷикистон дар марҳилаи трансформатсияи рақамии ҷомеа ба роҳ монда мешавад.

Дар зербоби 3.2. боби сеюм: «**Нақши калидии фармонҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими асосҳои ҳуқуқии ҳаёти ҷомеа**» сатҳи фармонҳои сарвари давлат дар рушди соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ таҳқиқ мешавад. Ғаёлияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат дар соҳаи ҳаёти сиёсӣ аз солҳои аввали интиҳоби Эмомалӣ Раҳмон ба мансаби Президент оғоз мешавад. Фармонҳои сарвари давлат, ки дар вазъияти мураккаби сиёсӣ бароварда шуда буданд, ба таҳкими ризоият ва ваҳдати миллий мусоидат менамоянд. Дар онҳо заминаҳои нахустини ташкилӣ-ҳуқуқӣ барои ба эътидол овардани ҳаёти мураккаби сиёсӣ пешбинӣ мешаванд. Фармонҳои мазкур бо дарназардошти муайян намудани дурнамои рушди ҳаёти сиёсӣ ва ҷамъиятӣ дар доираи эъмори давлати ҳуқуқбунёди демократӣ аҳаммияти таърихӣ доранд.

Давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон сиёсати навро бо мақсади баланд бардоштани мақоми занон дар оила ва ҳаёти ҷомеа, ҷалби онҳо ба вазифаҳои давлатӣ пайгирӣ мекунад. Асосҳои ҳуқуқӣ-ташкилии сиёсати мазкур бо фармони махсуси сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон муқаррар карда мешаванд. Фармони мазкури сарвари давлатамон Эмомалӣ Раҳмон нақши дар воқеъ таърихӣ дошта, нуфузи он аз ҳамаи дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки солҳои Истиқлолияти давлатӣ қабул шудаанд, баландтар аст. Силсилаи фармонҳои сарвари давлат ба таъмини кафолатҳои иҷтимоии занон, солимии оила, таъмини ҳуқуқҳои гендерии занон, ҳуқуқҳои биологӣ занон, кафолатҳои имтиёзҳои иловагӣ занон бахшида мешаванд.

Шумораи зиёди фармонҳои сарвари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба таъмини кафолатҳои иҷтимоӣ, баланд бардоштани музди меҳнат, нафақа бахшида мешаванд. Яке аз аввалин фармонҳои сарвари

давлат дар ин соҳа соли 1999 қабул шуда буд. Анъанаи қабули фармонҳои сарвари давлат дар ин соҳа, ки аз ҷумлаи иқдомҳои хайрхоҳонаи Эмомалӣ Раҳмон буда, ба беҳтар гардидани шароити зиндагии шаҳрвандон мусоидат менамояд, солҳои минбаъда давом дода мешавад.

Бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барномаҳо, концепсияҳо, стратегияҳои давлатӣ, ки мақсад, вазифаҳо, афзалиятҳои самтҳои гуногуни сиёсати давлатиро муайян мекунанд, тасдиқ карда мешаванд. Силсилаи фармонҳои сарвари давлат дар соҳаи ҳаёти фарҳангӣ бароварда шуда, ба ҳимояи арзишҳои миллии ахлоқӣ-маънавӣ мусоидат менамоянд. Фармонҳои сарвари давлат дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ, боғдорӣ, тоқпарварӣ, истифодаи замин, рушди корхонаҳои саноатӣ, истифодаи захираҳои энергетикӣ, сохтмон ва дигар қабул шудаанд. Солҳои Истиқлолияти давлатӣ силсилаи фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба эълон намудани мораторий ба санҷишҳои фаъолияти соҳибкорӣ бароварда мешаванд. Бо мақсади дастгирии давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоя, ташкили ҷойҳои корӣ ва кам намудани санҷишҳо фармони алоҳидаи сарвари давлат бароварда мешавад. Фармонҳои сарвар давлат ба таъмини шароити зиндагии аҳолии деҳот равона карда мешаванд. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкили низоми бонкӣ, молиявӣ ва пулӣ нақши муҳим доранд. Бо фармонҳои сарвари давлат мунсибатҳои ҷамъиятӣ, ки бо амалӣ намудани сиёсати хориҷӣ алоқаманд мебошанд, танзим карда мешаванд. Як қатор фармонҳои сарвари давлат бо мақсади татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон, баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилотӣ, миуқаррар намудани асосҳои ҳуқуқии таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон бароварда шудаанд. Фармони алоҳидаи сарвари давлат ба инкишофи маърифати ҳуқуқӣ тақони ҷиддӣ мебахшад. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барои рушди илми ватанӣ ва дастгирии иҷтимоии кормандони илм нақши халқунанда доранд.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳлили гузаронидашуда хулосаҳои зеринро пешниҳод намудан мумкин аст. 1. Бо фармонҳо ва амрҳои сарвари давлат асосҳои ҳуқуқии рушди ҳаёти ҷомеа муқаррар карда мешаванд. 2. Ҳамаи санадҳои ҳуқуқии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон, ки мазмуни меъёрӣ, фардӣ, ташкилӣ, ҳуқуқтатбиқкунӣ доранд, барои танзими ҳуқуқии муносибатҳои иқтисодӣ, молиявӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва дигари ҷамъиятӣ заминаи бунёдии ҳуқуқӣ мегузоранд. 3. Дар санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат модели нави рушди ҷомеа бо дарназардошти ҳадафҳои

с-стратегии давлати Тоҷикистон муқаррар карда мешавад. 4. Санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат дар таъмини шароити арзандаи зиндагии шаҳрвандон, гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоии аҳоли (занону бонувон, соҳибкорон, нафақахӯрон, донишҷӯён ва дигарон) нақши ҳалкунанда доранд. 5. Фаъолияти ҳуқуққодкунии сарвари давлат дар солҳои соҳибистиклолӣ дар робита бо пешрафти ҳаёти ҷомеа мунтазам тақмил меёбад. Аз ин хотир, доираи масъалаҳои, ки бо санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат танзим карда мешаванд, тағйир ёфта меистанд. 6. Дурнамои фаъолияти ҳуқуққодкунии сарвари давлат бо таҳия ва қабули санадҳои нави ҳуқуқӣ дар давраи рақамикунории ҷомеа алоқаманд аст.

ХУЛОСАҲО

Дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ хулосаҳои зерин пешниҳод мешаванд:

1. Фармонҳои сарвари давлат, ки ҷузъи таҷрибаи ҳуқуққодкунӣ дар Тоҷикистон ва давлатҳои пасошуравӣ мебошанд, объекти нави дарки илмӣ буда, дар маркази таваҷҷуҳи олимони зиёд қарор доранд. Таҷрибаи ҳуқуққодкунии сарвари давлат ҷузъи умуман таҷрибаи ҳуқуққодкунӣ буда, айни замон бо дарназардошти вазъи махсуси ҳуқуқии сарвари давлат ва доираи салоҳияти ҳуқуққодкунии ӯ ташаккул ёфтааст. Дар ҷараёни ташаккули таҷрибаи ҳуқуққодкунии парламент ва мақомоти ҳокимияти иҷроия доираи муайяни анъанаҳои ҳуқуққодкунӣ, аз ҷумла дар соҳаи ҳуқуқшиносии аналитикӣ, ки солҳои қаблӣ ҷой доштанд, дар доираи мутобиқати онҳо ба ҳадафҳо ва афзалиятҳои сиёсати ҳуқуққодкунӣ истифода мешаванд. Аммо таҷрибаи ҳуқуққодкунии сарвари давлат дар давраи пасошуравӣ, бо баробари таъсис гардидани мансаби Президент, ки қаблан ҷой надошт, ташаккул меёбад [1-М].

2. Фармонҳои сарвари давлат, ки натиҷаи фаъолияти меъёрқодкунии ӯ мебошанд, мазмунӣ меъёрӣ доранд. Ба санадҳои ғайрӣмеъёрӣ фармонҳои фардӣ ва амрҳои сарвари давлат дохил мешаванд. Ин санадҳо мазмунӣ меъёрӣ надошта, ҳамчун санадҳои ҳуқуқтаъбиқкунанда баромад мекунанд. Айни замон таснифи санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат ба меъёрӣ ва ғайрӣмеъёрӣ шартӣ аст, чунки як қатор санадҳои фардӣ ва ташкилӣ муқаррароти меъёриро дар бар мегиранд [3-М].

3. Санадҳои меъёрӣ ва фардӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи фаъолияти ҳуқуққодкунӣ ва ҳуқуқтаъбиқкунӣ беварда мешаванд. Фармонҳои меъёрии сарвари давлат натиҷаи фаъолияти ҳуқуққодкунӣ мебошанд. Фармонҳои ғайрӣмеъёрӣ ва амрҳои сарвари

давлат натиҷаи ғаёлияти ҳуқуқтатбиқкунӣ буда, бо мақсади татбиқи меъёрҳои қонунгузорӣ бароварда ё дода мешаванд [2-М].

4. Ҳангоми таҳқиқи мафҳум ва хусусиятҳои фармонҳои сарвари доираи салоҳияти сарвари давлати Тоҷикистонро ба инобат гирифтани лозим аст. Салоҳияти сарвари давлат ҳалли доираи васеи масъалаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятиро пешбинӣ мекунад. Айни замон салоҳияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат нуфузи бештар ва нақши ҳалқунанда дорад, чунки дар доираи он ҳадди ҳуқуқии амалӣ намудани салоҳияти ташкилӣ, молиявӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, кадрӣ ва дигари сарвари давлат муқаррар карда мешавад. Илова бар ин, ҳадди ҳуқуқии салоҳияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат хусусиятҳои худро дорад, чунки бо ғаёлияти қонунгузорӣ ва меъёрҷодкунӣ алоқаманд аст [2-М].

5. Ҳамаи санадҳои ҳуқуқӣ, ки бо иштироки сарвари давлат қабул мешаванд, ба намудҳои зерин ҷудо карда мешаванд: фармонҳои меъёрӣ, фармонҳои ҳуқуқтатбиқкунанда (фардӣ), амрҳои Президент ва қарорҳои Ҳукумат. Фармонҳо ва амрҳо бевосита аз тарафи сарвари давлат бароварда мешаванд ё дода мешаванд. Қарорҳои Ҳукумати Тоҷикистон бо иштироки бевоситаи сарвари давлат, аниқтараф бо имзои Президент ҳамчун Раиси Ҳукумат қабул мешаванд [1-М].

6. Фармонҳои сарвари давлати Тоҷикистон, ки дар доираи сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ бароварда мешаванд, хусусиятҳои худро доранд. Фармонҳои хориҷӣ бо мақсади танзими муносибатҳои байналмилалӣ бароварда мешаванд. Ҳамчунин, бо ин фармонҳо масъалаҳои ташкилии кадрӣ ҳал мешаванд. Аз ин хотир, фармонҳои хориҷӣ меъёрӣ ва фардӣ шуда метавонанд. Дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ амрҳои сарвари давлат низ истифода мешаванд. Ҳамчунин, бо қарорҳои Ҳукумат доираи васеи масъалаҳо дар ин самт метавонанд, ки танзим шаванд. Аз ин хотир, дар танзими муносибатҳои байналмилалӣ фармонҳои меъёрӣ ва дигар санадҳои сарвари давлат истифода мешаванд [3-М].

7. Таҳлили мазмун ва шакли фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки онҳо дар таносуб бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ хусусиятҳои худро доранд. Чунончи, фармонҳои меъёрии сарвари давлат дар баробари меъёрҳои умумихатмӣ ҳуқуқӣ, ҳамчунин, супоришҳои муайянро дар бар мегиранд. Ин супоришҳо дар шакли меъёрҳо-супоришҳо ифода карда мешаванд. Зарурати истифодаи мафҳуми «меъёрҳо-супоришҳо» бо он собит мегардад, ки супоришҳои сарвари давлат ба доираи васеи мақомот ва шахсони мансабдор дода шуда, хусусияти умумихатмӣ доранд, чунки иҷроиши онҳо ҳатмист. Илова бар ин, дар фармонҳои ғайрмеъёрии сарвари давлат низ супоришҳои дода мешаванд.

Аммо ин супоришҳо хусусияти фардӣ доранд. Хулосаи дигар пешниҳод мешавад, ки ҳангоми таҳияи лоиҳаи фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қоидаҳои махсуси техникаи ҳуқуқҷодкунӣ дар таносуб бо таҳияи дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд истифода мешаванд [2-М].

8. Таҳқиқи фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон таҳлили амрҳои сарвари давлат ва қарорҳои Ҳукуматро низ талаб мекунад, чунки онҳо дар доираи салоҳияти Президент қабул мешаванд. Дар натиҷаи таҳқиқи мазкур муайян карда мешавад, ки масъалаи таносуби ин санадҳои ҳуқуқӣ бояд таҷдиди назар карда шавад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки як қатор амрҳои сарвари давлат муқаррароти меъёрии умумихатмиро дар бар мегиранд [4-М].

9. Доираи салоҳияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлати Тоҷикистон мутобиқан ҳадди танзими ҳуқуқиро муайян мекунад. Таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки доираи салоҳияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат бо дарназардошти салоҳияти васеи сарвари давлат, ки аз ҷониби ӯ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ амалӣ карда мешавад, муқаррар карда мешавад. Илова бар ин, салоҳияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат дар доираи салоҳияти идоракунии ӯ амалӣ карда мешавад. Салоҳияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат бо салоҳияти қонунгузорӣ ва салоҳияти идоракунӣ робита дорад. Фармонҳои меъёрӣ ва фардӣ сарвари давлат натиҷаи фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, идоракунӣ, ҳуқуқтабиқкунии ӯ мебошанд [2-М; 4-М].

10. Фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таносуб бо фаъолияти субъектони дигари ҳуқуқҷодкунӣ хусусиятҳои худро дорад. Ин хусусиятҳо бо дарназардошти вазъи махсуси ҳуқуқӣ ва сиёсии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон, иштироки бевоситаи ӯ дар фаъолияти қонунгузорӣ ва ҳуқуқҷодкунии иҷроия, пешниҳоди лоиҳаҳои қонунҳо ба парламент, салоҳияти истисноии ҳуқуқҷодкунӣ муайян карда мешаванд [3-М].

11. Ҳуқуқи ташаббуси қонунгузории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз шаклҳои иштироки сарвари давлат дар фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ мебошад. Айни замон ҳуқуқи ташаббуси қонунгузории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти вазъи ҳуқуқӣ ӯ ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия дар ду шакл амалӣ карда мешавад: пешниҳоди лоиҳаи қонун ё масъалагузорӣ оид ба қабули қонун ҳамчун сарвари давлат ва пешниҳоди лоиҳаи қонун аз тарафи Ҳукумати Тоҷикистон [6-М].

12. Салоҳияти истисноии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқҷодкунӣ бо имзо қардан ё нақардани қонун алоқаманд аст. Аз

салоҳияти мазкури сарвари давлат эътибори ҳуқуқӣ пайдо кардани қонун вобастагӣ дорад. Сарвари давлат бо ин салоҳияташ ба ҷараёни ҳуқуқҷодкунӣ таъсири бевосита ва ҳалқунанда мерасонад [1-М].

13. Танҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти имзо ва интишори қонунро дорад. Имзо ва интишори расмӣ қонун шартӣ аввалиндараҷаи эътибори ҳуқуқӣ пайдо намудани қонун мебошад. Аз ин хотир, имзо ва интишори қонун яке аз шаклҳои муҳимми иштироки сарвари давлат дар фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ мебошад. Айни замон салоҳияти мазкур хусусияти фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ сарвари давлатро муайян мекунад, чунки субъектони дигари ҳуқуқҷодкунӣ, ҳатто парламенти Тоҷикистон чунин салоҳият надоранд [2-М].

14. Як қатор фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияти истисноӣ сарвари давлат бароварда мешаванд. Фармонҳои мазкур оид ба эълон намудани ҳолати ҷанг ва вазъияти фавқуллодда бароварда мешаванд. Ин фармонҳо дар ҳолатҳои таъхирнопазир, сарфи назар аз қабули қонун бароварда мешаванд. Аз ин хотир, бо фармонҳои сарвари давлат муносибатҳои ҷамъиятӣ дар ҳолати ҷой надоштани қонун танзим карда мешаванд [4-М].

15. Дар ҷараёни тақмили қонунгузорӣ шаклҳои нави иштироки сарвари давлат дар фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, аз ҷумла суҳанронӣҳо, тақлифу пешниҳодҳои Пешвои миллат ба миён омаданд. Ҳолати мазкур нуфузи фармонҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмонро боло мебарад [1-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Ҳангоми таҳқиқи фармонҳои сарвари давлати Тоҷикистон таносуби онҳоро бо умуман санадҳои ҳуқуқӣ, аз он ҷумла санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат ба инобат гирифтани лозим аст. Усули мазкур таҳлили илмӣ барои он бояд истифода шавад, ки ҳамаи санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат дар таносуб бо дигар санадҳои ҳуқуқӣ хусусиятҳои худро доранд. Дар доираи усули мазкур нуқтаҳои назари илмӣ анъанавӣ оид ба таносуби санадҳои меъёрӣ ва санадҳои ҳуқуқӣ бояд таҷдиди назар карда шаванд [1-М].

2. Чун қоидаи умумӣ фармонҳои сарвари давлат ба санадҳои қонунгузорӣ бояд мутобиқ бошанд. Ин қоидаи маъмулӣ буда, дар илм пазируфта мешавад. Ҳолати мазкур дар қонунгузорӣ низ инъикоси худро ёфтааст. Айни замон ба доираи санадҳои қонунгузорӣ, ки чун қоида Конститутсия, қонунҳо, кодексҳо дар бар мегирад, санадҳои ҳуқуқии Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон дохил карда намешаванд.

Фармонҳои сарвари давлати Тоҷикистон ба ин санадҳо низ бояд мутобиқ бошанд. Аз ин хотир, тақлиф пешниҳод мешавад, ки таносуби фармонҳои сарвари давлат на танҳо бо санадҳои қонунгузорӣ, балки санадҳои ҳуқуқии парламенти Тоҷикистон ба инобат гирифта шавад [3-М].

3. Таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки на танҳо фармонҳои фардӣ, балки амрҳои сарвари давлати Тоҷикистон низ хусусияти фардӣ дошта метавонанд. Илова бар ин, фармонҳои ғайримеъёрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои ҳуқуқатбикқунӣ мебошанд. Бо дарназардошти андешаҳои мазкур тақлиф пешниҳод мешавад, ки дар ҷараёни таҳлили илмӣ ва тақмили ҳуқуқҷодкунӣ хусусиятҳои аввалиндараҷа, ки таносуби санадҳои ҳуқуқии сарвари давлатро муайян мекунанд, ба инобат гирифта шаванд [4-М].

4. Санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат бо дарназардошти доираи салоҳияти ӯ бояд таҳқиқ карда шаванд. Таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки маҳз дараи салоҳияти сарвари давлат ба мазмун ва шакли санадҳои ҳуқуқии ӯ таъсир мерасонанд. Ҳангоми таҳлили илмии масъалаи мазкур таносуби мафҳумҳои «салоҳияти ҳуқуқҷодкунӣ», «салоҳияти қонунгузорӣ», «салоҳияти меъёрҷодкунӣ» бояд ба инобат гирифта шавад [1-М].

5. Дар ҷараёни таҳқиқи илмии санадҳои ҳуқуқӣ, аз он ҷумла фармонҳои сарвари давлати Тоҷикистон ба мафҳум ва мазмуни «салоҳияти ҳуқуқҷодкунӣ» эътибори ҷиддӣ додан лозим аст. Ҳамаи субъектҳои фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ доираи муайяни салоҳияти ҳуқуқҷодкунӣ доранд. Субъектҳои ҳуқуқҷодкунӣ салоҳияти мазкурро яққол бо салоҳияти дигари худ амалӣ мекунанд. Аммо салоҳияти сарвари давлат дар таносуб бо мақомоти дигари давлатӣ васеътар аст. Аз ин хотир, таносуби салоҳияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлатро бо салоҳияти ташкилӣ, молиявӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, кадрӣ ва дигари ӯ ба инобат гирифта лозим аст. Илова бар ин, ба хусусиятҳо ва афзалияти салоҳияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат таваҷҷуҳи махсус бояд зоҳир намуд [3-М].

6. Фармонҳои сарвари давлати Тоҷикистон чун қоидаи пазируфташуда нисбат ба санадҳои мақомоти марказӣ, соҳавӣ ва маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ эътибори баландтари ҳуқуқӣ доранд. Аммо дар таҷрибаи қонунгузори Тоҷикистон ба фармонҳои сарвари давлат дар таносуб бо санадҳои мақомоти намоёндагии маҳаллӣ (ВМКБ, вилоятҳо, ш. Душанбе, шаҳру ноҳияҳо) эътибори ҳуқуқии баландтар дода мешавад, чунки фармонҳои сарвари давлат дар сархати бологар аз санадҳои мақомоти намоёндагии ҳокимияти маҳаллӣ ҷойгир шудаанд. Айни замон сарвари давлат салоҳияти бекор намудани санадҳои мақомоти маҳаллии

намояндагиро надорад. Ба салоҳияти сарвари давлат ҳуқуқи бекор намудан ё боздоштани амали санадҳои ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти иҷроия дохил мешавад. Аз ин хотир, таклиф пешниҳод карда мешавад, ки дар чараёни таҳқиқи илмӣ таносуби фармонҳои сарвари давлат ва санадҳои ҳуқуқии мақомоти маҳаллии намояндагӣ ба инобат гирифта шавад. Мақомоти ҳуқуқҷодкунанда таклифи мазкурро ба инобат гирифта метавонад. Илова бар ин, ҳангоми таҳлили таносуби фармонҳои сарвари давлат ва санадҳои ҳуқуқии мақомоти маҳаллии намояндагӣ маҳз фармонҳои меъёрии сарвари давлат бояд дар назар дошта шаванд. Фармонҳои фардии сарвари давлат, ки мазмуни меъёрӣ надоранд, ин функцияро иҷро карда наметавонанд. Бекор намудан ё боздоштани амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ функцияи санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад [1-М].

7. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар чараёни фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ қабул мешаванд. Ин нуктаи илмӣ дар илм аз тарафи ҳама пазируфта мешавад. Дар чараёни фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлати Тоҷикистон низ ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии меъёрӣ дар шакли фармонҳои меъёрӣ бароварда мешаванд. Аммо таҳқиқи диссертатсионӣ нишон медиҳад, ки санадҳои ҳуқуқии сарвари давлати Тоҷикистон дар ҳолатҳои муайян муқаррароти меъёрӣ ва супориҳои ҳатмиро дар мегиранд. На танҳо фармонҳои меъёрӣ, балки дигар санадҳои ҳуқуқии сарвари давлати Тоҷикистон бо тартиби махсус таҳия, қабул, интишор карда мешаванд. Тартиби мазкури расмиётӣ ба ҳамаи санадҳои ҳуқуқии сарвари давлати Тоҷикистон тааллуқ дорад. Аз ин хотир, таклиф пешниҳод мешавад, ки дар чараёни таҳқиқи илмӣ хусусиятҳои фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлат ба инобат гирифта шаванд [2-М].

8. Таклиф пешниҳод мешавад, ки дар чараёни таҳқиқи минбаъдаи илмӣ робитаи фаъолияти ҳуқуқҷодкунии сарвари давлати Тоҷикистон бо категорияҳои илмӣ «фаъолияти қонунгузорӣ», «фаъолияти меъёрҷодкунӣ», «ҳуқуқҷодкунӣ зерқонунӣ», «ташаббуси қонунгузорӣ», «таклифҳои қонунгузорӣ» ба инобат гирифта шавад [3-М].

9. Таклиф пешниҳод мешавад, ки дар м. 70 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёри алоҳида оид ба эътибори умумихатмӣ доштани мурочиат, суҳанронӣ, маслиҳату пешниҳоди Пешвои миллат ифода карда шавад [2-М].

10. Таклиф пешниҳод мешавад, ки салоҳияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи қонуни алоҳида танзим карда шавад [4-М].

ФЕҲРИСТИ

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[1-М]. Зарифзода, Ш.И. Хусусиятҳои санадҳои ҳукукии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.И. Зарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. – №9. – С. 272-275 (0,4 ҷ.ч.); ISSN 2313-5151.

[2-М]. Зарифзода, Ш.И. Хусусиятҳои фаъолияти ҳуқуқҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.И. Зарифзода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2024. – №2 (34). – С. 109-117 (0,5 ҷ.ч.); ISSN 2414-9217.

[3-М]. Шарофзода, Р.Ш., Зарифзода, Ш.И. Мафҳум, хусусиятҳо ва эътибори ҳукукии фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Р.Ш. Шарофзода, Ш.И. Зарифзода // Осори Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2024. – №4 (64). – С. 91-100 (0,5 ҷ.ч.); ISSN 978-99947-738-0-0.

[4-М]. Зарифзода, Ш.И. Хусусиятҳои санадҳои ҳукукии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.И. Зарифзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2024. – №3(47). – С. 20-27 (0,4 ҷ.ч.); ISSN 2307-5198.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:

[5-М]. Зарифзода, Ш.И. Нақши фармонҳо ва ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар боло бурдани маърифати ҳуқуқӣ [Матн] / Ш.И. Зарифзода // Нақши Пешвои миллат дар густариши маърифати ҳуқукии ҷомеа: маводи конфронси илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба «Соли маърифати ҳуқуқӣ». – Душанбе, 2024. – С. 197-210 (0,5 ҷ.ч.).

[6-М]. Зарифзода, Ш.И. Ташаббусҳои қонунгузори Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи маърифати ҳуқуқӣ [Матн] / Ш.И. Зарифзода // Маводи конфронси умумидонишгоҳии илмӣ назариявӣ ҳайати устодону кормандони факултети ҳуқуқшиносии ДМТ бахшида ба «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи ҚТ», «Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)». – Душанбе, 2024. – С. 51-55 (0,5 ҷ. ч.).

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 340 (575.3)

ББК: 67.400 (2Т)

3 – 12

ЗАРИФЗОДА ШОХРУХ ИЗЗАТУЛЛО

УКАЗЫ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН КАК ЦЕНТРАЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 5.5.1 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертация выполнена на кафедре теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета.

Научный руководитель: Шарофзода Рустам Шароф – доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета.

Официальные оппоненты: Диноршох Азиз Мусо – доктор юридических наук, профессор, первый заместитель, заместитель исполнительного директора по науке, инновации и международным отношениям филиала Московского Государственного Университета им. М.В. Ломоносова в городе Душанбе;

Мансурзода Амиршох Мансур – кандидат юридических наук, доцент, начальник факультета №2 Академии МВД Республики Таджикистан.

Ведущая организация: Образовательное учреждение высшего профессионального и послевузовского образования «Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан» (г. Душанбе).

Защита диссертации состоится «06» марта 2026 года, в 10⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6Д.КОА-018 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, корпус 11, 1 этаж, зал диссертационного совета юридического факультета ТНУ).

Адрес: Кодиров Н.А. Email: master.nek@mail.ru (тел.: 905808686).

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в Центральной научной библиотеке Таджикского национального университета по адресу: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

Автореферат разослан: «__» _____ 2026 года.

**Ученый секретарь диссертационного совета,
кандидат юридических наук, доцент**

Кодиров Н.А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Указы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона вносят большой вклад в обеспечение организованности и порядка в обществе, в развитие государственной и общественной жизни, в формирование и постоянное совершенствование системы законодательства. Развитие независимого Таджикистана связано с указами главы государства. Основополагающие цели и задачи внешней политики государства Таджикистан определяются и реализуются указами главы государства. Указы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона имеют ключевое значение для развития всех сфер жизни государственной и общественной жизни.

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в качестве главы государства выступает активным субъектом правотворческой деятельности, принимает непосредственное участие в правотворческой деятельности, в частности, в законодательной деятельности Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Глава государства будучи, одновременно, Председателем Правительства, контролирует правотворческую деятельность исполнительных органов. Издаваемые им правовые акты в качестве управленческих актов играют ключевую роль в совершенствовании государственного управления. Данными актами обеспечивается организация и функционирование судебной системы республики.

Правовые акты главы государства имеют свои преимущества по сравнению с иными нормативными правовыми актами. Они обусловлены особым положением Президента в механизме государства, кругом его полномочий, в том числе исключительными полномочиями. Существуют спорные суждения по поводу различных аспектов правотворческой деятельности главы государства в научных трудах исследователей Таджикистана и других стран.

Правотворческая деятельность главы государства является одним из видов его деятельности и осуществляется во взаимосвязи с деятельностью главы государства в разных сферах государственной и общественной жизни. Глава государства обладает широкими полномочиями по решению важных вопросов государственной и общественной жизни. Организационные и правовые основы различных разновидностей правовой политики устанавливаются актами главы государства. Правотворческая деятельность, которая осуществляется в рамках правовой политики, устанавливает правовые основы всех иных разновидностей правовой политики. В то же время существуют полярные суждения о месте правовых актов главы государства в системе нормативных актов, юридической силе указов главы государства, их соотношении с иными источниками права, их управленческой роли.

В законодательстве Таджикистана и иных государств СНГ круг полномочий главы государства не ограничивается, поскольку Президент, будучи главой государства, уполномочен издавать указы, распоряжения и давать поручения по любым вопросам. Правовые акты Президента в Таджикистане и иных государствах в контексте комплексного характера его полномочий имеют свои особенности. Правовые акты главы государства в силу указанных свойств отличаются от иных нормативных правовых актов.

Порядок разработки и опубликования указов главы государства в отличие от процедуры разработки и опубликования иных нормативных правовых актов упорядочивается отдельными правовыми документами. Существуют общие правила по подготовки проектов нормативных правовых актов, их принятии и опубликовании. Данные правила, которые носят технико-юридический и процедурный характер, как правило, касаются всех нормативных документов. Однако существуют некие исключения. Они касаются правовых актов главы государства. Особая и ключевая роль указов главы государства в правовом регулировании общественных отношений подтверждается юридической практикой Таджикистана. Президент как глава государства и исполнительной власти издает указы и распоряжения по любым вопросам, которые требуют правового регулирования.

Ключевая роль указов и распоряжений главы государства в оперативном регулировании изменяющихся общественных отношений, становлении и развитии системы законодательства, обеспечении единого правового пространства в стране получила единодушное признание в науке и практике Таджикистана и других государств. В Таджикистане и зарубежных государствах сложилась практика правового регулирования изменяющихся и новых общественных отношений посредством правовых актов главы государства до принятия соответствующих законов. В некоторых государствах юридическая сила нормативных актов главы государства (например, декреты) приравнивается с законом. В юридической науке ряда стран существует научная полемика по поводу соотношения юридической силы указа главы государства и закона, поскольку глава государства обладает обширными правотворческими полномочиями. К примеру, любые вопросы, которые Президент Республики Таджикистан сочтет актуальными, вносятся им на обсуждение совместного заседания Маджлиси милли и Маджлиси намоёндагон.

Помимо этого, глава государства в Таджикистане и других государствах обладает исключительными полномочиями. В законодательной практике Таджикистана и государств СНГ главе государства принадлежит полномочие по объявлению военного и

чрезвычайного положения. Президент Республики Таджикистан является не только главой государства и исполнительной власти, но и Верховным Главнокомандующим Вооруженными Силами. Главы зарубежных государств также обладают таким статусом. Указанные выше указы главы государства издаются в чрезвычайных ситуациях, регулируют военное и чрезвычайное положение несмотря на отсутствие соответствующего закона. Такие указы незамедлительно вносятся на утверждение совместного заседания Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон. При этом остается не донца урегулированным вопрос, касающийся пределов правового регулирования отношений, возникающих при чрезвычайных условиях. Данный пробел должен быть устранен в процессе совершенствования законодательства.

Содержание и формы официального оформления правовых актов глав государств в разных странах имеют свои особенности. Правовое положение главы государства в различных странах имеет свои свойства. Так, с учетом указанных выше обстоятельств в ряде государств, например, в Республике Беларусь и Республике Казахстан приняты специальные законы о Президенте. В Конституции Российской Федерации не только указы и распоряжения Президента, но и его поручения обладают юридической силой. В законодательстве зарубежных государств учитываются особенности деятельности глав государств в сфере правотворчества.

Правовой и политический статус главы государства претерпел существенные изменения с принятием Конституционного закона «Об Основателе мира и национального согласия – Лидере нации». Данный Конституционный закон повышает авторитет всех правовых актов, предложений и рекомендаций Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона, предусматривает новые формы реализации полномочий главы государства, в частности, в сфере правотворчества, применения права и государственного управления.

Таким образом, темы диссертации является актуальной и его исследование имеет научное и практическое значение для раскрытия основных признаков и особенностей указов главы государства, в частности, повышения уровня правового просвещения граждан о правовых актах главы государства.

Степень изученности научной темы. Понятие и особенности указов главы государства раскрываются в работах Г.А. Василевича [2, с. 247], Э.Э. Газвиновой [34, с. 307-310], Н.И. Грачева [4, с. 284], С.А. Иванова [37, с. 101-103], Т.В. Кивленока [42, с. 151-153; 43, с. 260-263], Д.А. Лагуна [45, с. 46-48], Л.А. Окунькова [17, с. 94-96], Ю.А. Тихомирова [23, с. 15], Ж.С. Тлеубаева [58, с. 57-59] и др.

Соотношение правовых актов Президента и источников права анализируется в трудах Г.А. Василевича [3, с. 263], Т.В. Кашаниной [7, с. 584], М.Н. Марченко [12, с. 760; 13, с. 376], В.И. Павлова [54, с. 27-31] и др.

Виды правовых актов Президента в контексте соотношения нормативных и правовых актов исследованы в трудах Д.М. Азми [26, с. 13-16], С.С. Алексеева [1, с. 18-22], В.Н. Карташова [6, с. 63], В.С. Нерсисянца [15, с. 402], А.В. Нестерова [51, с. 5-11], М.В. Никифорова и Т.К. Зарубицкой [52, с. 29-31] и др.

Классификация и анализ видов правовых актов Президента анализируется в трудах О.А. Алексеева [28, с. 18-22], Ю.Г. Арзамасова [16, с. 288-289], В.В. Верстова [60], А.М. Калинина [39, с. 12-15], М.В. Мархгейма и Ж.Д. Алексеева [48, с. 28-34], А.В. Мицкевича [14, с. 15], Л.А. Окунькова [53, с. 17-18], С.С. Тоспубекова [63] и др.

Особенности указов Президента в контексте разделения властей исследованы в трудах И. Алебастрова [27, с. 18-21], В.Б. Безрукова [30, с. 467-475], Д.В. Гаскова [35, с. 60-62], И.Д. Лебединцева и А.С. Исакова [46, с. 45-50], В.О. Лучина [9, с. 12], В.И. Радченко [62, с. 75], А.Х. Рамазанова и Г.А. Сапаева [55, с. 66-68] и др.

Правовые акты Президента, поручения и иные формы реализации полномочий главы государства исследуются в трудах А.Н. Артамонова [29, с. 149-154], А.В. Безрукова и А.В. Крысанова [30, с. 3-7], В.Е. Зорькина [36, с. 37-39], В.В. Комарова [44, с. 22-31], А.И. Мухина [50, с. 192-195], А. Соболевой [57, с. 82], В.П. Уманской [59, с. 29-35] и др.

Правовые акты Президента в контексте правотворчества исследуются в трудах Е.Б. Бородеца [31, с. 43-46], А.В. Ванкова [32, с. 17-19], М.А. Краснова [8, с. 8-11], В.О. Лучина [10, с. 7-11], А.С. Пиголкина [19, с. 121], В.П. Уманской [59, с. 29-35] и др.

Юридическая сила правовых актов Президента исследуется в трудах В.В. Верстова [33, с. 11-34], Г.Т. Исакова [38, с. 155-159], В.О. Лучина и А.В. Мазурова [47, с. 3-7], И.В. Мурашкиной [49, с. 17-19], В. Реута [56, с. 131-133] и др.

Различные стороны указов Президента Республики Таджикистан в контексте системы нормативных правовых актов, правотворческой деятельности, законодательных инициатив главы государства исследуются в трудах ученых Таджикистана И.И. Камолзода [5, с. 280; 40, с. 109-112], Ф.А. Касимовой [41, с. 389-394], М. Махмудзода и Р. Шарофзода [11, с. 192], А.Р. Нематова [61, с. 331], М.З. Рахимзода [18], Ф.Т. Тахирова [21; 22], А.Г. Холикзода [24], Р.Ш. Шарофзода (Р.Ш. Сотиволдиев) [20; 25] и др.

Анализ литературы по теме диссертации показывает, что различные стороны указов главы государства исследуются в трудах ученых Таджикистана и соседних государств. В то же время большая

часть научных трудов изданы с учетом юридической практики соседних стран. Юридический опыт деятельности главы государства в разных странах складывается с учетом особенностей их государственно-правовой системы. Правотворческая и управленческая деятельность Президента Республики Таджикистан имеет свои особенности. Выявление и всесторонний анализ указанных свойств позволяет внести ясность в вопросы, касающихся формы и содержания, признаков и функций правовых актов главы государства. Данные вопросы до сих пор на подвергнуты полному и всестороннему анализу в теоретической юридической науке Таджикистана. В трудах ученых Таджикистана в основном исследуются конституционно-правовые аспекты правовых актов главы государства. Однако научный анализ правовых актов главы государства посредством специальных методов общетеоретического анализа и в рамках научной специальности 5.5.1 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве, в частности, научных трудов ученых данной сферы обеспечит новый уровень и качество научного познания. Кроме того, указы Президента Республики Таджикистан как элемент правовой системы республики до сих пор не исследованы в рамках отдельной диссертации и указанной специальности. Поэтому с целью восполнения существующего в данной сфере пробела и теоретико-методологического исследования указов главы государства выбрана тема настоящего диссертационного исследования.

Связь исследования с программами либо научной тематикой.

Диссертационное исследование выполнено в рамках темы научно-исследовательской работы кафедры теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета «Историко-правовые и научно-методологические основы развития государства и права Таджикистана в условиях реализации новой модели устойчивого развития на 2021-2025 годы».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Целью диссертационного исследования является научно-методологический анализ понятия, признаков, особенностей указов Президента Республики Таджикистан, их роли в развитии национальной правовой системы.

Задачи исследования. В диссертации в рамках достижения обозначенной цели поставлены следующие конкретные познавательные задачи:

- сбор и всесторонний анализ научных источников по теме диссертации на фоне активизации научного познания объекта исследования, а также переоценки традиционных подходов к ключевым

научным проблемам, связанным с различными аспектами и сторонами предмета исследования;

- сбор и анализ эмпирического материала, касающегося темы диссертации на фоне реализации президентской правотворческой политики, совершенствования правотворческой деятельности главы государства;

- исследование комплекса теоретических и методологических вопросов, которые способствуют раскрытию понятийных характеристик указов главы государства;

- анализ юридической силы указов Президента Республики Таджикистан в правовой системе республики;

- исследование правотворческой деятельности главы государства Таджикистан и выявление ее особенностей в контексте соотношения с иными видами правотворческой деятельности;

- раскрытие роли указов Президента Республики Таджикистан в обеспечении законности и правопорядка;

- раскрытие ключевой роли указов Президента Республики Таджикистан в развитии общества;

- обобщение результатов исследования в рамках общих выводов;

- представление практических рекомендаций.

Объект исследования. Объект исследования составляют общественные отношения, возникающие в процессе правотворческой и правоприменительной деятельности Президента Республики Таджикистан по изданию указов и распоряжений.

Предмет исследования. Предмет исследования составляют идеи, подходы, научные положения и выводы, достигнутые в процессе исследования.

Этапы, место и период исследования (исторический рамки исследования).

Диссертационное исследование включает правотворческую и правоприменительную деятельность Президента Республики Таджикистан по изданию указов и распоряжений в годы Государственной независимости. Диссертационное исследование выполнено на кафедре теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета. Период исследования включает 2020-2025 годы. Диссертационное исследование проведено в соответствии с утвержденным планом, в рамках запланированных этапов исследования, связанных со сбором и анализом научной литературы, источников права и правотворческой деятельностью главы государства. завершением глав и параграфов работы в логической последовательности. Период диссертационного исследования взаимосвязан с процессом издания указов и иных правовых

актов Президента Республики Таджикистан, начатым с первых лет независимости и продолжающимся до сих пор.

Теоретические основы исследования. Теоретическую основу исследования составляют научные идеи, понятия и категории, подходы, выводы, которые представлены в юридической науке по различным аспектам темы диссертации и получили всеобщее признание. Диссертационное исследование выполнено в рамках сбора и анализа необходимого круга научной и учебной литературы по теме диссертации. В процессе исследования анализированы спорные научные суждения по различным аспектам темы диссертации и обоснована позиция автора по обсуждаемым вопросам. В диссертации использованы научные труды ученых Таджикистана, России, Беларуси, Казахстана. С целью обеспечения научной новизны диссертации основное внимание уделено тем научным трудам, которые опубликованы в последние годы. В новых научных публикациях излагаются новые идеи и выводы в контексте совершенствования правотворческой деятельности главы государства в Таджикистане и зарубежных странах. Новые научные идеи, понятия и подходы о нормативных правовых актах отличаются от предыдущих научных идей, представленных в советской теоретико-правовой науке. Поэтому теоретическая основа диссертации обладает научной новизной.

Методологические основы исследования. Методологическую основу диссертационного исследования составляют философские, общенаучные, специальные методы научного познания. Общеметодологическую основу диссертации составляют философские методы и принципы познания мира, в частности, диалектический, функциональный, системно-структурный методы, принципы объективного и всестороннего исследования, взаимосвязи науки и практики. На основе указанных методов раскрывается диалектический процесс издания указов и распоряжений главы государства, влияние объективных условий на данный процесс, место правовых актов главы государства в политической, экономической, социальной системе. Посредством специальных юридических методов исследуются различные стороны темы диссертации. В рамках формально-юридического метода анализируется форма и содержание указов Президента Республики Таджикистан. При помощи логико-правового, социолого-правового, сравнительно-правового методов изучается логический процесс правотворчества главы государства, применения правовых актов главы государства, а также опыт Таджикистана и других государств в данной сфере.

В то же время на данном этапе требует переоценки методология исследования нормативных правовых актов, соотношения правовых и нормативных актов, правотворческой и законодательной деятельности, в

связи с которыми изучаются правовые акты главы государства, поскольку должность Президента и его правовые акты являются новыми явлениями в правовой жизни. Данные правовые акты имеют свои особенности в сравнение с иными нормативными правовыми актами. Порядок разработки указанных правовых актов отличается от порядка разработки иных нормативных юридических документов. Правотворческая деятельность главы государства, будучи тесно связанной с его управленческой деятельностью, отличается от деятельности других субъектов правотворчества. Правовые акты Президента Республики Таджикистан приобретают дополнительные свойства в связи с его особым политическим и правовым статусом как Лидера нации. Правовые акты главы государства по форме и содержанию отличаются от иных нормативных правовых актов. В контексте указанных обстоятельств соотношение нормативных и правовых актов главы государства в связи с изложением в них нормативных установок и поручений, их распространения на определенный круг ответственных лиц порождает ряд новых теоретико-методологических проблем. Кроме того, юридическая сила указов главы государства требует нового методологического осмысления в связи с их фактическим потенциалом регулировать общественные отношений в случае отсутствия законов и иных нормативных правовых актов. Данная проблема находится в центре внимания ученых в соседних государствах. Поэтому в диссертации предпринята попытка исследования указанных теоретических и практических вопросов в рамках новой методологии научного познания.

Эмпирические предпосылки. Эмпирическую основу исследования составляют реальная практика реализации указов Президента Республики Таджикистан, общественные отношения и социальные процессы, связанные с применением правовых актов главы государства, а также индикаторы социально-экономического, политического, культурного развития. Эмпирическую основу исследования составляют нормативный правовой материал, в частности, Конституция и иные нормативные правовые акты Таджикистана, индикаторы реализации правовых актов главы государства в сфере обеспечения прав и свобод граждан, законности и правопорядка, безопасности общества и государства, совершенствования государственного управления, формирования и развития информационного и цифрового общества, повышения уровня правового просвещения населения.

Научная новизна исследования. В рамках диссертационного исследования впервые осуществлен анализ указов Президента Республики Таджикистан в рамках общетеоретических понятий и

категорий. Научная новизна исследования подтверждается следующими научными результатами:

- научные положения диссертации обоснованы на основе научных публикаций, которые изданы в последние годы и раскрывают новые аспекты и стороны правотворческой деятельности главы государства и его правовых актов;

- предлагается переосмыслить существующие подходы к нормативным правовым актам в рамках оценки соотношения указа Президента и закона, анализа особого нормативного содержания указа, его функции опережающего правового регулирования общественных отношений;

- особенности правовых актов главы государства выявляются в рамках его правотворческих, законодательных и управленческих полномочий;

- раскрываются свойства правовых актов главы государства в рамках категории «форма и содержание»;

- предложены комплексные социально-правовые критерии разграничения правовых актов главы государства Таджикистана;

- выявлены сложившиеся в Таджикистане формы и методы реализации правотворческих полномочий главы государства;

- раскрываются особенности положения главы государства в механизме государства;

- обоснован вывод о том, что порядок разработки и опубликования указов Президента Республики Таджикистан отличается от порядка разработки и принятия иных нормативных правовых актов;

- раскрываются свойства юридической силы указов Президента Республики Таджикистан в системе нормативных правовых актов.

Положения, выносимые на защиту. Научную новизну диссертационного исследования подтверждают сформулированные автором научные положения, которые выносятся на публичную защиту:

1. Понятие указов Президента Республики Таджикистан раскрывается в контексте полномочий главы государства, формы и содержания данных актов как структурного компонента системы нормативных правовых актов, системы законодательства, системы права и правовой системы республики, источника права.

2. Особенности, юридическая сила и сфера действия правовых актов Президента Республики Таджикистан раскрываются с учетом его высокого статуса в государстве и обществе. При анализе соотношения власти Президента с традиционными ветвями государственной власти необходимо учитывать историческую эволюцию традиционной теории разделения властей в мировой практике, ее совершенствование в нынешних условиях. Президент Республики Таджикистан в силу своего

высокого социально-правового положения в государстве, а также благодаря реализуемой им «мягкой силы» не входит ни в одну из традиционных ветвей государственной власти. Соответственно правовые акты главы государства обладают высоким политико-правовым престижем в государственной и общественной жизни.

3. Особенность нормативных указов Президента Республики Таджикистан проявляется в том, что они содержат общеобязательные нормативные предписания и нормы-поручения. В указах главы государства общеобязательные нормативные установки излагаются вместе с конкретными поручениями соответствующим государственным органам. Данные нормы-поручения не обладают свойством индивидуальной направленности, распространяются на широкий круг государственных органов и должностных лиц, имеют общеобязательное значение. Указы Президента Республики Таджикистан непосредственно регулируют общественные отношения до принятия соответствующих законов и постановлений Правительства. Данными указами регулируются общественные отношения, упорядочение которых требует принятия соответствующего закона или постановления Правительства. В то же время общеобязательные нормы-поручения, которые излагаются в указах главы государства, отличаются от индивидуальных поручений, которые содержатся в ненормативных указах. Ряд распоряжений Президента Республики Таджикистан, на обладая свойствами индивидуального акта, излагают нормативные предписания в форме общеобязательных правил поведения, которые распространяются на широкий круг органов и организаций. Такие распоряжения, как правило, содержат общеобязательные поручения главы государства. Указанные обстоятельства учитываются при классификации правовых актов главы государства.

4. Правотворческая деятельность Президента Республики Таджикистан осуществляется с целью реализации как правотворческих, так и управленческих полномочий, в частности, организационно-правового управления законотворческой деятельностью. Правотворческая деятельность главы государства не связана исключительно с осуществлением основных функций правотворчества. Данная деятельность носит управленческий характер, связана с реализацией комплекса организационных, финансовых, материальных, экономических, социально-культурных мер. Она сопряжена с полномочиями главы государства, связанными с обеспечением организационно-правовых основ правотворчества в целом. Глава государства обладает контрольными полномочиями в сфере правотворческой деятельности органов исполнительной власти. Юридическая сила нормативных документов главы государства

определяется исходя из свойств власти Президента как самостоятельной ветви государственной власти. Порядок разработки проектов правовых актов Президента Республики Таджикистан имеет свои особенности в сравнение с порядком разработки других нормативных правовых актов и регулируется специальными юридическими документами.

Теоретическая и практическая значимость исследования.

Представленные в диссертации идеи и выводы могут послужить основой дальнейшего исследования видов и системы нормативных правовых актов, источников права, актов применения права, правотворческой деятельности. Научные результаты исследования имеют теоретическое значение для изучения правовых актов главы государства, Правительства, государственных органов исполнительной власти, роли правовых актов Президента Таджикистан как актов государственного управления, престижа нормативных указов главы государства, их соотношения с другими нормативными правовыми актами, своеобразия технико-юридических правил разработки и опубликования правовых актов главы государства, особенностей правоприменительных актов органов исполнительной власти.

Результаты диссертационного исследования имеют практическое значение для совершенствования правотворческой, правоприменительной деятельности, государственного управления, законодательства республики, практики применения правовых актов главы государства Таджикистан, приспособления теории и практики разделения властей к новым условиям жизни общества. Рекомендации по изменению нормативных правовых актов Таджикистана, принятию Конституционного закона «О Президенте Республики Таджикистан», принятию в новой редакции соответствующих нормативных правовых актов имеют практическое значение для совершенствования законодательства. Результаты исследования могут использоваться в учебном процессе, в процессе выполнения диссертационных исследований, при написании магистерских, квалифицированных выпускных работ, рефератов.

Степень достоверности результатов диссертации. Степень достоверности результатов диссертационного исследования подтверждается в сравнении с общепризнанными в юридической науке идеями и выводами, авторскими научными положениями, выводами и рекомендациями, его публикациями, представленными на конференциях положениями и выводами. Научные идеи автора обоснованы в процессе всестороннего исследования формы и содержания указов и распоряжений главы государства в контексте особенностей его правотворческой деятельности, сравнительного анализа правовых актов главы государства и других нормативных правовых актов, а также в

рамках критического анализа спорных суждений. Научная обоснованность авторских идей и рекомендаций подтверждается изменяющейся на этапе трансформации общества теоретико-методологической и эмпирической базой диссертации.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности.

Диссертация соответствует паспорту научной специальности 5.5.1 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве.

Личный вклад соискателя ученой степени. Личный вклад автора диссертации подтверждается научной новизной исследования, вынесенными на защиту научными положениями, выводами и практическими рекомендациями, научными статьями, опубликованными в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан и в других изданиях, а также докладами автора на научно-практических конференциях. В процессе диссертационного исследования представлены новые авторские идеи в контексте особенностей правового положения, правотворческой деятельности, комплексных правотворческих и управленческих полномочий главы государства, а также свойств его правовых актов в сравнении со всеми нормативными правовыми актами, присущих данным актам организационно-правовой, регулятивной, управленческой, культурно-социальной функции.

Апробация и применение результатов диссертации. Диссертация выполнена на кафедре теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского национального университета и неоднократно обсуждалась на заседаниях данной кафедры. Основные положения исследования изложены в форме докладов на следующих научно-практических конференциях:

– Республиканская научно-практическая конференция, посвященная «Году юридического просвещения» – доклад на тему: «Накши фармонхо ва ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар боло бурдани маърифати ҳуқуқӣ» (Душанбе, 2024);

– Общеуниверситетская научно-практическая конференция профессорско-преподавательского состава и сотрудников юридического факультета ТНУ посвященные «30-летию принятия Конституции РТ», «Объявление 2024 года Годом юридического просвещения» и «Двадцатилетию образования и развития естественных, точных и технических наук в сфере науки и образования (2020-2040 годов)» – доклад на тему: «Ташаббусҳои конунгузории Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи маърифати ҳуқуқӣ» (Душанбе: ТНУ, 2024).

Публикации по теме диссертации. По теме диссертации опубликованы 6 научных статей, в том числе 4 научные статьи, опубликованные в рецензируемых рекомендуемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан, 2 статьи в иных изданиях.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из перечня сокращений и (или) условных обозначений, введения, трёх глав, восьми параграфов, заключения, рекомендаций по практическому использованию результатов исследования, список литературы (источников) и перечня научных публикаций соискателя ученой степени. Общий объём диссертации составляет 207 страниц.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ (КРАТКОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ)

Во введении излагаются аргументы, подтверждающие актуальность темы диссертации, осуществляется анализ степени изученности темы в науке, раскрываются объект, предмет, теоретико-методологическая и эмпирическая база исследования, научная новизна, теоретико-практическое значение результатов исследования.

В главе первой диссертации под названием: **«Понятие, виды и свойства правовых актов Президента Республики Таджикистан»** раскрывается понятие правовых актов главы государства, исследуются их разновидности в рамках проведенной научной классификации. В параграфе 1.1. указанной главы под названием: **«Правовые акты Президента Республики Таджикистан»** осуществляется анализ видов правовых актов главы государства. Классификация правовых актов главы государства имеет научный характер и предлагается с целью разграничения видов правовых актов с учетом их особенностей. Правовые акты Президента Республики Таджикистан разграничиваются в рамках общих критериев классификации правовых явлений. Классификация правовых явлений имеет научно-исследовательское и учебно-методическое значение и осуществляется условно с целью познания общих и отличительных свойств правовых явлений. Классификация Правовые акты Президента Республики Таджикистан в научном плане преследует следующие задачи: формирует необходимые знания о многообразии данных актов, обусловленном особенностями полномочий главы государства; раскрывает свойства правовых актов главы государства, определяющие их самостоятельность и соотношение с иными нормативными правовыми актами; способствует сравнительно-правовому анализу правовых актов главы государства и иных юридических документов; определяет соотношение правовых актов Президента с точки зрения их юридической силы; способствует анализу

правовых актов Президента как источника права; раскрывает роль правовых актов Президента в правовом регулировании общественных отношений; способствует процессу реализации указанных актов; будучи частью учебного процесса, создает условия для совершенствования юридических знаний и правового просвещения.

В литературе предлагаются разные классификации правовых актов глав государств. Данные акты разграничиваются с учетом сложившейся в той или иной стране правотворческой практики. Правотворческий опыт, система действующего законодательства, действующая иерархия нормативных правовых актов влияет на проблему разграничения правовых актов главы государства. Одним из факторов, оказывающим влияние на разграничение данных документов, является соотношение ветвей государственной власти.

С учетом указанного выше обстоятельства предлагаются разные классификации правовых актов главы государства. При разграничении правовых актов главы государства Таджикистана учитывается комплекс внутренних (внутригосударственных) условий и факторов, которые сложились в стране. Следует также акцентировать внимание на выбор соответствующих критериев классификации указанных актов.

Свойства правовых актов главы государства раскрываются в контексте разделения ветвей власти на законодательную, исполнительную и судебную. В рамках разделения властей раскрываются свойства правовых актов указанных государственных органов. Правовой статус Президента как главы государства и исполнительной власти в зарубежных странах послужил причиной распространения спорных суждений о правовом положении главы государства в системе разделения властей. Анализ правовых актов главы государства в контексте разграничения полномочий ветвей государственной власти имеет принципиальное значение, поскольку позволяет раскрыть соотношение правовых актов субъектов разных ветвей власти. Дело в том, что в Таджикистане статус главы государства связан с исполнительной властью.

Правовые акты Президента Республики Таджикистан, в частности, его нормативные указы имеют свои особенности в силу его особого правового положения в системе разделения властей. При анализе правового положения главы государства в системе разделения властей необходимо обратить особое внимание на круг его полномочий. Проведенный анализ эмпирического материала показывает, что полномочия главы государства выходят далеко за рамки разделения властей. Система разделения властей предполагает разумный баланс полномочий органов законодательной, исполнительной и судебной власти. Данный баланс полномочий обеспечивается организационно-

правовыми рычагами, которые сдерживают ветви власти от злоупотребления властными полномочиями. Однако подобные рычаги не оказывают ощутимого воздействия на главу государства при реализации им своих исключительных полномочий.

Правовые акты главы государства выступают средством нормативно-правового и индивидуально правового регулирования. Такое свойство правовых актов главы государства обусловлено тем, что глава государства выступает субъектом одновременно правотворческой и правоприменительной деятельности.

В параграфе 1.2. указанной главы под названием: «**Нормативные указы Президента Республики Таджикистан**» исследуется понятие нормативного указа главы государства в рамках выявленных его признаков. Нормативный указ главы государства Таджикистана обладает следующими свойствами:

- издается в рамках управленческих полномочий главы государства;
- располагает возможностью оперативного правового регулирования отдельных общественных отношений;
- обладает свойствами правотворческого и управленческого акта;
- упорядочивает неограниченный круг общественных отношений;
- выполняет регулятивную, управленческую, правоохранительную и правозащитную функцию;
- служит правовой основой применения Вооружённых Сил республики в определенных случаях.

Нормативные указы Президента Республики Таджикистан содержат общеобязательные правовые нормы и нормы-поручения. Нормы-поручения не имеют индивидуального значения, распространяются на определенный круг государственных органов, обладают общеобязательным свойством. Поручения, которые довольно часто излагаются в указе главы государства, по своим технико-юридическим характеристикам обладают собственными свойствами, не подпадающими под признаки юридической нормы. Они не имеют конкретного адресата, не касаются конкретного должностного лица, государственного служащего или иного субъекта. Данные поручения содержат требования, которые связаны с расходованием бюджетных и иных финансовых средств, конкретными сроками разрешения определенных проблем, решением определенных задач и т.д.

Поручения имеют государственно-властное значение, издаются главой государства в официальном порядке, выступают неотъемлемой частью указа. Государственные поручения главы государства оформляются в письменной форме. Указы главы государства служат формой оформления государственных поручений. Данное научное

положение обладает научной новизной и требует дальнейшего исследования. Кроме того, целесообразно официально закрепить понятие «нормативный указ» в законе. В таком случае уточняется различие между нормативными и индивидуальными указами.

В параграфе 1.3. указанной главы под названием: **«Индивидуальные указы и распоряжения Президента Республики Таджикистан»** обоснован вывод о том, что ненормативные акты главы государства издаются в форме ненормативных (индивидуальных) указов и распоряжений. Данные акты издаются в рамках правоприменительной деятельности, конкретизируют юридические нормы применительно к конкретным случаям или определенным лицам. Ненормативные (правоприменительные или индивидуальные) акты Президента Республики Таджикистан так же как нормативные указы издаются в рамках полномочий главы государства. Однако данные акты применяются однократно или в индивидуальном порядке. Ненормативный указ главы государства издаётся с целью применения норм законодательства, как обычно касается конкретных случаев, применяется однократно, имеет индивидуальную направленность. В то же время ненормативные указы главы государства представляют интерес для государственной и общественной жизни. Индивидуальные указы имеют ключевое значение для обеспечения организованности, порядка и дисциплины в системе государственного управления, его нормального функционирования. Кроме того, индивидуальные указы издаются постоянно, в отдельных случаях оперативно, способствуют эффективности усложняющегося процесса государственного управления. Данные указы служат средством реализации кадровой политики государства.

В законодательстве Таджикистана не определен точный круг вопросов, по которым должны издаваться индивидуальные указы и распоряжения главы государства. Такого рода обстоятельство наблюдается также на практике соседних стран, в том числе России. Это требует исследования вопроса о соотношении указов и распоряжений главы государства. При исследовании данного вопроса необходимо обратить внимание на то, что указы и распоряжения главы государства различаются по их нормативному и ненормативному содержанию.

Распоряжения Президента Республики Таджикистан как индивидуальные акты обычно издаются по кадровым вопросам. В то же время ряд распоряжений Президента Республики Таджикистан содержат нормативные предписания в виде общих правил. Такой порядок, как было отмечено выше, наблюдается также на практике ряда стран. Данная практика в очередной раз подтверждает, что правовые акты глав

государств в ряде стран обладают собственными свойствами в силу особого правового положения главы государства.

Государственные поручения Президента являются новым явлением в правотворческой практике Таджикистана. В связи с этим возникают вопросы, связанные с правовой природой президентских поручений. Необходимо провести тщательный анализ понятия и свойств президентских поручений с целью раскрытия их соотношения с юридическими нормами. Это вызвано тем, что данные поручения даются главой государства Таджикистана не в устной форме, а фиксируются в нормативном указе, который, как известно, является официальным юридическим документом. Более того, необходимо устранить существующий пробел регулирования полномочий главы государства.

Одним из свойств поручений главы Таджикистана является то, что они не касаются только государственных органов, должностных лиц, государственных служащих. Данные поручения, которые даются главой государства в рамках его властных полномочий, как правило, должны адресовываться соответствующим властным субъектам. Однако поручения главы государства, которые излагаются в его указах, распространяются на широкий круг граждан и их общественных объединений, образовательных и научных учреждений, участвующих в разнообразных отношениях.

Проведенный анализ показывает, что распоряжения Президента Республики Таджикистан, как правило, содержат индивидуальные правовые предписания, издаются главой государства по организационно-кадровым вопросам. В то же время ряд распоряжений главы государства содержат нормативные предписания, которые распространяются на широкий круг органов и организаций. Данные распоряжения включают общеобязательные поручения главы государства. Подобная практика, существующая также в российской практике, послужила причиной распространя суждений о нормативном характере распоряжений главы государства.

Классификация правовых актов главы государства на нормативные и индивидуальные является условной, поскольку ряд указов главы государства содержит индивидуальные и нормативные предписания в виде общеобязательных правил поведения и поручений. Помимо этого, распоряжения главы государства содержат индивидуальные правовые предписания и нормативные установки.

В правотворческой практике Таджикистана в силу круга полномочий главы государства сложились соответствующие формы правотворческой деятельности главы государства. Данные формы обусловлены тем, что глава государства, с одной стороны, непосредственно занимается правотворческой деятельностью в силу

своих законных правотворческих полномочий. С другой стороны, глава государства осуществляет данные полномочия совместно с Правительством. Глава государства Таджикистана непосредственно и опосредованно принимает участие в правотворческой деятельности.

Исходя из данных соображений, правотворческие акты, которые издаются и принимаются при непосредственном и опосредованном участии главы государства, можно разделить на две группы: 1) указы и распоряжения главы государства, которые принимаются непосредственно им; 2) постановления Правительства, которые приобретают юридическую силу после их подписания со стороны Президента. Глава государства Таджикистана непосредственно издает указы и распоряжения. Постановления Правительства принимаются на заседании Правительства и носят коллегиальный характер, поскольку принимаются по итогам обсуждения с участием членов Правительства. Кроме того, ряд указов Президента Республики Таджикистан, которые направляются на утверждение парламента Таджикистана, условно можно называть «коллегиальными актами». В данном случае речь идет об индивидуальных указах главы государства, которые касаются кадровых вопросов. Фактически данные указы можно называть учредительными актами.

Указы Президента Республики Таджикистан с точки зрения их действия в пространстве можно разделить на внутренние и внешние. Внутренние указы главы государства издаются по различным вопросам государственной и общественной жизни. Внешние указы издаются с целью реализации внешнеполитических полномочий главы государства. Данные правовые акты облекаются в форму нормативных и индивидуальных указов главы государства.

Глава вторая под названием: **«Правотворческая деятельность Президента Республики Таджикистан»** посвящена обобщению и анализу сложившейся в Таджикистане президентской правотворческой практики. В параграфе 2.1. указанной главы: **«Комплексные правотворческие и управленческие полномочия Президента Республики Таджикистан»** раскрываются свойства управленческих актов главы государства в контексте анализа сложившихся в современном мире форм президентского, парламентского и смешанного президентско-парламентского правления. Свойства правотворческой деятельности главы государства Таджикистана необходимо исследовать в контексте его особого правового и политического статуса как Лидера нации. Обоснованность такого подхода объясняется тем, что глава государства Таджикистана в силу изменившегося своего правового статуса обделен дополнительными полномочиями, которые влияют на объём и пределы его правотворческой деятельности. Правотворческая деятельность

Лидера нации осуществляется в рамках его дополнительных полномочий. Новые формы реализации полномочий Лидера нации используются в процессе его правотворческой деятельности.

Лидер нации Эмомали Рахмон обладает пожизненными правотворческими полномочиями. Полномочия Лидера нации повышают престиж его правовых актов, в том числе указов. Лидер нации, обладая пожизненными правотворческими полномочиями, как пожизненный член Маджлиси милли принимает непосредственное участие в осуществлении правотворческих полномочий Маджлиси милли. Правотворческая деятельность Маджлиси милли согласовывается с Лидером нации.

Правовые акты Лидера нации приобретают новые свойства в силу его особого правового и политического статуса. Данные акты издаются с применением особых форм реализации полномочий Лидера нации. Гарантируется высокое положение Лидера нации в международных отношениях, поскольку он обладает также дополнительными полномочиями при проведении им внешней политики. Указы Лидера нации отличаются от правовых актов других субъектов правотворческой деятельности, поскольку обладают престижем с точки зрения их содержания, круга охватываемых ими жизненно важных вопросов. Лидер нации Эмомали Рахмон обладает дополнительными правотворческими полномочиями. Предложения и рекомендации Лидера нации по вопросам совершенствования законодательства обладают высоким престижем в силу его пожизненных полномочий.

В Таджикистане используются новые формы реализации правотворческих и управленческих полномочий Лидера нации. Новое направление правотворческой деятельности Лидера нации Эмомали Рахмона связано с цифровизацией общества. В рамках исследования данного вопроса раскрываются и анализируются свойства управленческих актов Президента Республики Таджикистан в сфере информатизации и цифровизации общества.

Все правовые акты лавы государства Таджикистана, в том числе его нормативные акты благодаря своим свойствам отличаются от иных правовых актов. Данные свойства раскрываются в контексте особого политического и правового статуса Лидера нации Эмомали Рахмона, широкого круга правотворческих и управленческих полномочий Лидера нации, высокого положения Президента – Лидера нации среди государственных органов.

Юридическая сила указов и распоряжений Президента – Лидера нации определяется с учетом его высокого положения среди государственных органов, в частности, по отношению к ветвям государственной власти. Президент Таджикистана обеспечивает

координацию деятельности всех государственных органов, гарантирует стабильность и дисциплину в механизме государства, использует «мягкую силу» в случае возникновения конфликта между ветвями государственной власти.

Нормативные указы Президента Республики Таджикистан занимают особое положение в системе нормативных правовых актов. Данное положение подтверждается тем, что юридическая сила нормативных указов главы государства ниже по сравнению с законодательными актами. В то же время данные акты обладают большей юридической силой по сравнению с подзаконными нормативными актами, включая акты местных представительных органов. С одной стороны, нормативные указы Президента обладают большей юридической силой по сравнению с подзаконными нормативными актами. Поскольку Президент является главой исполнительной власти. Данное положение признается всеми и не подлежит сомнению. С другой стороны, возникает потребность в исследовании соотношения указов главы государства и решений местных представительных органов, ибо представительные органы, начиная с парламента и кончая представительными органами городов и районов не входят в систему исполнительных органов.

В юридической науке правовое положение государственных органов, как правило, анализируется в контексте разделения властей. Однако правовому статусу представительных органов не уделяется серьезное внимание. В результате недостаточно исследованы понятие и свойства представительных органов. В контексте разделения властей, как правило, анализируется правовое положение парламента как высшего законодательного органа. Такой подход приемлем в условиях Таджикистана, поскольку он обладает исключительным полномочием принятия законов. Однако в других странах, особенно, федеративных государствах (ИМА, Россия, Германия и др.) сформирована иная правовая практика. Исходя из этого, правовое положение местных представительных органов требует всестороннего анализа. В рамках указанного анализа будут даны ответы на многие вопросы, которые остаются открытыми, требуют научной и эмпирической аргументации.

Расширени круга полномочий главы государства Таджикистана, которые прямым образом влияют также на его правотворческую деятельность, требует тщательного анализа. Как известно, нормативные правовые акты принимаются в процессе правотворческой деятельности. Между правотворчеством и нормативными правовыми актами существует нерасторжимая взаимосвязь. Особенности правотворческой деятельности отражаются в соответствующих свойствах нормативных правовых актов.

С учетом высказанных соображений нужно подходить к анализу юридической силы правовых актов главы государства Таджикистана. Они имеют особую юридическую силу. При анализе юридической силы указов Лидера нации требуют переоценки методологические подходы и суждения, которые ранее применялись в ходе изучения юридической силы нормативных правовых актов. Указы Лидера нации Эмомали Рахмона как нормативные акты в силу свойств их юридической силы занимают особое положение среди других нормативных правовых актов. Юридическая сила указов Президента ниже по сравнению с законодательными актами. Однако проведенный анализ показывает, что ряд указов Президента Республики Таджикистан регулируют определенный круг общественных отношений до принятия соответствующего закона или иного подзаконного нормативного акта. Такого рода указы служат основой совершенствования законодательства. На их основе в дальнейшем принимаются иные нормативные правовые акты. Кроме того, Президент как гарант согласованного действия ветвей государственной власти может издавать соответствующие указы с целью разрешения возникшего конфликта между государственными органами. Помимо этого, Президент вправе издавать указы в оперативном порядке. До утверждения таких указов обеспечивается фактическое регулирование ими соответствующих общественных отношений. Изложенные выше обстоятельства подтверждают, что указы Президента как главы государства и Лидера нации обладают высоким юридическим и политическим престижем.

Такая практика существует также в зарубежных странах и привлекает внимание исследователей. В контексте указанной практики в зарубежной юридической науке предлагаются идеи о том, что юридическая сила указов главы государства должна приравниваться к юридической силе закона. С учетом данного обстоятельства в ряде государств Европы нормативным актам главы государства придана сила закона.

Комплекс вопросов, связанных с различными аспектами правовых актов главы государства Таджикистана, требует дальнейшего исследования. Следует подчеркнуть, что анализ указанных вопросов, тесно связанных с реальной юридической практикой, в рамках традиционных подходов и суждений будет ограниченным. Традиционные подходы и суждения, просуществовавшие в течение долгих лет и не отвечающие новым вызовам, нуждаются в переосмыслении.

Глава государства обладает комплексными правотворческими и управленческими полномочиями. Свойства правотворческой деятельности главы государства раскрываются в контексте

правотворческой деятельности Правительства. Правотворческие полномочия главы исполнительной власти реализуются в рамках его управленческих полномочий. Поэтому правотворческие и управленческие полномочия главы государства имеют комплексный характер. Это означает, что полномочия Президента Республики Таджикистан реализуются с целью комплексного разрешения государственных и общественных вопросов.

В параграфе 2.2. данной главы под названием: **«Особенности правотворческой деятельности Президента Республики Таджикистан»** осуществляется историко-правовой анализ правотворческой деятельности главы государства Таджикистана. В советском государстве в силу отсутствия должности Президента данный вид правотворческой деятельности не осуществлялся. Исходя из этого, правотворческая деятельность Президента является новым явлением в правовой жизни. Правовые акты главы государства обладают престижем во всех странах. Данное свойство правовых актов главы государства предопределяет свойства правотворческой деятельности главы государства.

Правотворческая деятельность является самостоятельным видом деятельности уполномоченных субъектов. Она отличается от иных видов юридической деятельности. При этом правотворческая деятельность обладает приоритетом в государстве, поскольку связана с юридическим оформлением правовых основ жизнедеятельности общества в целом.

Как известно, государство в лице его управомоченных органов и должностных лиц играет ключевую роль как в организации всего правотворческого процесса в государстве, так и его непосредственном проведении. Правотворческая деятельность главы государства связана, главным образом, с изданием нормативных правовых актов. Правотворческая деятельность главы государства имеет подзаконный характер и является подзаконной правотворческой деятельностью.

Как видно, правотворческая деятельность Президента Республики Таджикистан выступает самостоятельной формой правотворчества. В то же время правотворческая деятельность Президента Республики Таджикистан отличается от иных видов и форм правотворчества тем, что он является одновременно главой государства и Председателем Правительства и соответственно обладает широкими полномочиями. Правотворческие полномочия Президента Республики Таджикистан обеспечивают издание им нормативных правовых актов (нормативные указы) во всех сферах жизни общества и государства.

Нормативные указы главы государства Таджикистана обладают не только общими признаками нормативного правового акта, но и собственными свойствами. Так, нормативные указы главы государства связаны со всеми отраслями законодательства, издаются в рамках

дополнительных правотворческих полномочий Лидера нации, обеспечивают безопасность граждан, общества и государства в случаях введения чрезвычайного положения или объявления войны.

Правотворческая деятельность Президента Республики Таджикистан обладает следующими свойствами:

- отличается от иных видов правотворческой деятельности;
- регулируется не только законом, устанавливающим общие стандарты правотворческой деятельности, но отдельными подзаконными нормативными правовыми актами, специально принятыми в данной сфере;
- служит правовой формой реализации полномочий главы государства;
- предусматривает участие главы государства в законотворческой деятельности парламента и в правотворческой деятельности Правительства;
- обеспечивается деятельностью Исполнительного аппарата Президента, а также соответствующими структурными подразделениями Правительства;
- имеет свойство оперативной деятельности и обеспечивает реализацию полномочий главы государства, прежде всего, его управленческих полномочий с целью повседневного оперативного управления.

В результате проведенного анализа правотворческой деятельности главы государства Таджикистана можно определить следующие свойства его нормативных указов:

1. Нормативные указы главы государства Таджикистана являются актами-документами, обладающими комплексным характером, поскольку нацелены на комплексное правовое регулирование разнообразных и в то же время взаимосвязанных отношений.

2. Нормативные указы главы государства Таджикистана в силу особого политико-правового статуса Лидера нации занимают особое место среди других нормативных правовых актов.

3. Нормативные указы Президента Республики Таджикистан обеспечивают оперативное правовое регулирование общественных отношений.

Правотворческая деятельность Президента Республики Таджикистан с учётом его особого правового статуса подразделяется на два вида:

1) правотворческая деятельность Президента как главы государства;

2) правотворческая деятельность Президента как Председателя Правительства.

Правотворческая деятельность главы государства Таджикистана отличается от законотворческой деятельности парламента, подчинена целям и приоритетам законотворчества и соответственно является разновидностью подзаконной деятельности. Правотворческая деятельность главы государства осуществляется как самостоятельно, так и в рамках правотворческой деятельности исполнительной власти.

В Таджикистане правотворческая деятельность главы государства и Правительства неразрывно взаимосвязаны. Правотворческая деятельность Правительства предусматривает прямое участие главы государства. Нормативные правовые акты Правительства получают юридическое оформление с обязательным участием главы государства.

Правительство принимает непосредственное участие в законотворческой деятельности парламента. Иными словами, эффективность законодательной деятельности парламента зависит от соответствующего заключения Правительства по законопроекту. Кроме того, заседания Правительства, как правило, проходят с участием Президента. Президент, будучи Председателем Правительства, участвует в разработке и принятии заключения Правительства по законопроекту. Правительство Таджикистана с одной стороны, являясь центральным органом исполнительной власти, с другой стороны, обладает законодательными полномочиями. Понятие «законодательные полномочия» отличается от понятия «правотворческие полномочия». При этом следует констатировать, что понятие «законодательные полномочия» используется условно применительно к Правительству, поскольку законодательными полномочиями может обладать только парламента.

Правотворческую деятельность главы государства необходимо анализировать в рамках категорий «законотворческая деятельность» и «законодательная деятельность». Данные понятия отличаются по объёму охватываемых ими видов юридической деятельности. Если законотворческая деятельность связана с нормотворческой деятельностью парламента, то деятельность законодательная подразумевает виды деятельности, сопряженные с правотворчеством. Исходя из этого, можно утверждать, что законодательная деятельность главы государства Таджикистана, будучи деятельностью нормотворческой, соприкасается с законотворческой деятельностью.

Свообразием обладает также реализация главой государства Таджикистана его права законодательной инициативы. Глава государства участвует в законодательной деятельности посредством реализации принадлежащего ему права законодательной инициативы. Осуществление главой государства Таджикистана права законодательной деятельности связана именно с законодательной

деятельностью. Это вызвано тем, что объём необходимых полномочий, которые в совокупности гарантируют указанное право, во-первых, выходят далеко за пределы нормотворчества. Во-вторых, указанные полномочия осуществляются главой государства в пределах, выходящих за рамки его собственной правотворческой деятельности. Это объясняется тем, что глава государства Таджикистана свое право законодательной инициативы реализует во взаимодействии с законодательной инициативой Правительства.

Исключительное правотворческое полномочие Президента Республики Таджикистан по обнародованию закона осуществляется на одном из этапов правотворческой деятельности. Опубликование закона без его обнародования со стороны главы государства представляется невозможным. Обнародование закона главой государства составляет правовую основу его опубликования. Глава государства вправе также отклонить внесенный ему парламентом законопроект.

В результате проведенного анализа раскрываются следующие особенности правотворческой деятельности главы государства:

- глава государства Таджикистана, обладая широкими правотворческими полномочиями, осуществляет данные полномочия в следующих сферах: в области собственной правотворческой деятельности; в сфере правотворческой деятельности Правительства; в сфере законодательной деятельности парламента;

- правотворческая деятельность Президента Республики Таджикистан не ограничивается только его собственной правотворческой деятельностью, поскольку Президент Республики Таджикистан является непосредственным и активным субъектом правотворческой деятельности Маджлиси Оли Республики Таджикистан;

- законопроект об амнистии предоставляется парламенту только главой государства;

- законы подписывает только Президент Республики Таджикистан и соответственно без его подписи ни один закон не публикуется официально и не приобретает юридическую силу.

Другая особенность правотворческой деятельности Президента Республики Таджикистан связана с его исключительными полномочиями. Президент обладает такими полномочиями в сфере правотворчества, которыми не обладает ни один другой государственный орган. Данными полномочиями являются:

- отмена или приостановление действия противоречащих конституции и законам нормативных актов органов исполнительной власти;

- подписание международных договоров (с их последующим представлением в Маджлиси намоёндагон);

– издание указа об объявлении войны (с последующим его утверждением в парламенте);

– издание указа об объявлении чрезвычайного положения (с последующим его утверждением в парламенте).

Таким образом, существуют следующие формы участия главы государства Таджикистана в нормотворческой и законодательной деятельности:

1. Участие в законодательной деятельности посредством реализации полномочий, составляющих содержание права законодательной инициативы.

2. Осуществление главой государства полномочий в нормотворческой деятельности.

3. Участие в законотворческой деятельности в рамках реализации исключительных правотворческих полномочий, гарантирующих законотворческую деятельность парламента.

4. Осуществление законодательных и нормотворческих полномочий совместно с Правительством Таджикистана.

5. Широкое применение главой государства его ежегодных посланий парламенту как средства эффективного политического и идеологического влияния на правотворческий процесс в целом.

6. Возможность издания главой государства комплексных правовых актов, нацеленных на комплексное правовое упорядочение отношений во всех сферах общественной и государственной жизни.

7. Предоставление законодательных предложений по неограниченному кругу вопросов государственной и общественной жизни в качестве Основателя мира и национального согласия – Лидера нации.

8. Отмена или приостановление действия правовых актов органом исполнительной власти.

9. Подписание и предоставление на рассмотрение Маджлиси намояндагом международных договоров.

10. Объявление войны и предоставление указа на утверждение парламента.

11. Объявление чрезвычайного положения и предоставление указа на утверждение парламента.

В параграфе 2.3. второй главы: **«Разработка, опубликование и юридическая сила указов Президента Республики Таджикистан»** анализируются особенности разработки и опубликования главы государства Таджикистана. Указанный порядок регулируется отдельными правовыми документами. Правотворческие полномочия Исполнительного аппарата Президента по разработке проектов правовых актов главы государства и Правительства реализуются

совместно с его контрольно-надзорными полномочиями. Данные полномочия связаны с разработкой и опубликованием правовых актов как Президента, так и Правительства, поскольку правотворческая деятельность Правительства осуществляется с непосредственным участием Президента Республики Таджикистан. Исполнительный аппарат осуществляет по надзору соответствия правовых актов законодательству. Проекты правовых актов Президента и Правительства разрабатываются с участием подразделений Исполнительного аппарата Президента, центральных управленческих органов, местных органов исполнительной власти.

Порядок опубликования нормативных и правовых актов Президента Республики Таджикистан отличаются друг от друга, поскольку нормативные указы обладают сравнительно высокой юридической силой. Юридическая сила нормативных указов главы государства определяется в контексте их нормативного содержания, функций, высокого социально-правового престижа, места в системе нормативных правовых актов. Юридическая сила указов Президента Республики Таджикистан точно установлена в законодательстве Таджикистана. В то же время правовые акты главы государства обладают высоким престижем. Исходя из этого, целесообразно анализировать правовые акты главы государства на предмет соотношения их юридической силы и социально-правового престижа.

В главе третьей под названием: **«Роль указов Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в развитии государственной и общественной жизни»** исследуется роль правовых актов главы государства в совершенствовании законодательства, обеспечении законности и правопорядка, развитии различных сфер жизни общества. В первом параграфе третьей главы: **«Роль указов Президента Республики Таджикистан в развитии законодательства, обеспечении законности и правопорядка»** обоснован вывод о том, что содержание указов и распоряжений главы государства постоянно претерпевает изменения по мере развития общества. Техничко-юридический анализ правовых актов главы государства показывает, что их качество постоянно повышается. Правовые акты главы нашего государства издаются в пределах его правотворческих, законодательных и управленческих полномочий. Форма и содержание правовых актов главы государства изменяются по мере совершенствования государственного управления. Правовые акты главы государства постоянно издаются на фоне совершенствования государственного управления. Указами главы государства утверждаются основополагающие юридические документы в сфере государственного управления. Кроме того, указами главы государства утверждаются государственные стратегии, концепции и программы.

Указы главы государства отличаются от иных нормативных правовых актов тем, что выполняют собственные функции. Проведенный в диссертации анализ показал, что указы главы государства выполняют учредительную, организационно-правовую, контрольно-надзорную, процедурную функцию.

Указы Президента Республики Таджикистан выполняют ключевую роль в правовой системе республики. В рамках применения историко-правового метода выявляется роль указов главы государства Эмомали Рахмона на различных этапах развития независимого государства. Указы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона издаются с целью обеспечения законности и правопорядка, стабилизации общественной и политической жизни, упрочения национального единства, регулирования новых общественных отношений. Большое количество указов главы государства постоянно издаются в сфере противодействия терроризму, экономическим притуплениям и коррупции. Издан специальный указ главы государства с целью обеспечения верховенства закона во всех сферах государственной жизни, повышения уровня правового сознания населения.

Указы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона создали необходимые условия для проведения организационных мер по систематизации законодательства. Указами главы государства в рамках судебно-правовой политики поэтапно утверждены и реализуются программы судебно-правовой реформы. Указы главы государства составляют правовую основу реформирования государственного управления с учётом объективных потребностей и субъективных факторов, влияющих на нормальное функционирование органов государственного управления. Указы главы государства направлены на образование и эффективное функционирование новых органов государства в сфере обеспечения законности, совершенствование правового положения действующих правоохранительных органов, обеспечение результативного осуществления государственных мер в сфере противодействия терроризму и коррупции. В данных указах устанавливаются правовые и организационные основы борьбы с правонарушениями. Особенность указов главы государства проявляется в том, что в них устанавливаются организационно-правовые основы функционирования как законодательной, так и исполнительной власти.

Президент Республики Таджикистан обладает полномочием издания указов в рамках своих исключительных правотворческих полномочий. Они играют ключевую роль в сфере обороны государства и в обеспечении государственной безопасности. Глава государства при реализации правотворческих полномочий в данной сфере обладает особым правовым статусом и дополнительными полномочиями. Круг

правотворческих полномочий главы государства не ограничивается только Конституцией. Правотворческие полномочия главы государства установлены также в ряде законов республики.

Указы главы государства, служащие правовой основой развития законодательства, учитываются всеми субъектами правотворчества при осуществлении ими правотворческой деятельности. Правотворческая деятельность главы государства постоянно совершенствуется на фоне высоких темпов развития общества. Указанная деятельность осуществляется ныне на этапе цифровой трансформации общества.

В параграфе 3.2. третьей главы: **«Ключевая роль указов Лидера нации Эмомали Рахмона в упрочении правовых основ жизни общества»** анализируется вклад указов главы государства в развитие различных сфер общественной жизни. Правотворческая деятельность главы государства берет начало с избранием Эмомали Рахмона Президентом Республики Таджикистан. Указы главы государства, изданные в период усложнения политической обстановки, способствуют достижению мира и национального согласия. В данных указах были установлены первые организационно-правовые основы стабилизации политической жизни. Данные указы имеют историческое значение в контексте определения перспектив развития политической и общественной жизни в рамках формирования правового демократического государства.

Независимое государство Таджикистан осуществляет новую политику с целью повышения статуса женщин в семье и в общественной жизни, их привлечения на государственные должности. Организационно-правовые основы данной политики установлены в специальном указе главы государства Эмомали Рахмона. Данный указ главы нашего государства Эмомали Рахмона поистине имеет историческое значение, обладает сравнительно высоким престижем по сравнению со всеми иными нормативными правовыми актами, принятыми в годы Государственной независимости. Ряд указов главы государства посвящены вопросам, которые связаны с обеспечением социальных гарантий женщин, здоровья семьи, гендерных, биологических прав женщин, их социальных привилегий.

Большое количество указов главы государства Таджикистана Эмомали Рахмона изданы в сфере обеспечения социальных гарантий, повышения заработной платы, пенсий. Один из первых указов главы государства в данной сфере был издан в 1999 году. Традиции издания указов главы государства в указанной сфере, служащие проявлением его благородных намерений, способствующие улучшению достойных условий жизни граждан, были продолжены в последующие годы.

Указами Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона утверждены государственные стратегии, концепции, программы, в

которых зафиксированы цели, задачи, приоритеты разных направлений государственной политики. Ряд указов главы государства издан в культурной сфере и нацелены на защиту нравственно-духовных ценностей национальной культуры. Главой государства изданы указы в сфере предпринимательства, садоводства, землепользования, развития промышленных предприятий, использования энергетических ресурсов, строительства и др. В годы Государственной независимости Президентом Республики Таджикистан изданы указы с целью объявления моратория на проверки предпринимательской деятельности. Издан отдельный указ главы государства с целью государственной поддержки субъектов предпринимательской деятельности, создания благоприятных условий для привлечения инвестиций, организации новых рабочих мест и уменьшения количества проверок. Указы главы государства направлены на создание достойных условий жизни в сельской местности. Указы Президента Республики Таджикистан играют ключевую роль в организации и функционировании банковской, финансовой и денежной системы. Указами главы государства регулируются общественные отношения, связанные с осуществлением внешней политики. Ряд указов главы государства издан с целью реализации государственной молодёжной политики, повышения качества образования в образовательных учреждениях, установления правовые основы правового воспитания и обучения граждан. Отдельный указ главы государства послужил основой развития правового просвещения. Указы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона играют ключевую роль в развитии отечественной науки и социальной поддержке научных работников.

Таким образом, по результатам проведенного анализа можно сформулировать следующие выводы. 1. Указами и распоряжениями главы государства устанавливаются правовые основы развития общества. 2. Все правовые акты Лидера нации Эмомали Рахмона, которые обладают нормативным, индивидуальным, организационным, правоприменительным содержанием, фиксируют основополагающие правовые основы для правового регулирования экономических, финансовых, социальных, экологических и иных общественных отношений. 3. Правовые акты главы государства содержат новую модель развития общества в рамках стратегических целей государства Таджикистан. 4. Правовые акты главы государства играют первостепенную роль в обеспечении достойных социальных условий жизни граждан, разных социальных групп населения (женщины и девушки, предприниматели, пенсионеры, студенты и др.). 5. Правотворческая деятельность главы государства в годы независимости постоянно совершенствуется по мере развития общества. Исходя из

этого, круг вопросов, которые регулируются правовыми актами главы государства, постоянно изменяется. 6. Перспективы развития правотворческой деятельности главы государства связаны с разработкой и изданием новых правовых актов на этапе цифровизации общества.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В результате проведенного диссертационного исследования сформулированы следующие выводы.

1. Указы главы государства, выступающие неотъемлемой частью правотворческой практики в Таджикистане и в иных постсоветских государствах, представляют собой новый объект научного познания и соответственно находятся в поле зрения многих ученых. Правотворческая практика главы государства, будучи частью правотворческой практики в целом, складывается в рамках особого правового статуса и круга правотворческих полномочий главы государства. В процессе формирования правотворческой практики парламента и органов исполнительной власти используется определенный круг правотворческих традиций, которые сложились ранее в сфере аналитической юриспруденции, но в разумных пределах, при условии их соответствия целям и приоритетам правотворческой политики. Однако правотворческая практика главы государства начинает формироваться в постсоветский период, начиная с учреждения не существовавшей ранее должности Президента [1-А].

2. Нормативные указы главы государства, которые являются результатом его нормотворческой деятельности, имеют нормативное содержание. Индивидуальные указы и распоряжения главы государства являются ненормативными актами. Данные акты не имеют нормативного содержания и выступают в качестве правоприменительных актов. В то же время классификация правовых актов главы государства на нормативные и ненормативные является условной, поскольку ряд индивидуальных и организационных правовых актов содержат нормативные установки [3-А].

3. Нормативные и индивидуальные правовые акты Президента Республики Таджикистан издаются в пределах его правотворческих и правоприменительных полномочий. Нормативные указы главы государства издаются в результате его правотворческой деятельности. Ненормативные указы и распоряжения главы государства издаются в результате его правоприменительной деятельности, издаются с целью применения норм законодательства [2-А].

4. В процессе анализа понятия и свойств указов главы государства необходимо акцентировать внимание на круг полномочий главы государства Таджикистана. Круг полномочий главы государства

позволяет ему решать широкий круг вопросов государственной и общественной жизни. В то же время правотворческие полномочия главы государства обладают своим приоритетом и выполняют ключевую роль, поскольку в рамках указанных полномочий устанавливаются правовые рамки реализации организационных, финансовых, экономических, социальных, кадровых и иных полномочий главы государства. Кроме того, правовые пределы правотворческих полномочий главы государства имеют свои свойства, поскольку взаимосвязаны с законодательной и нормотворческой деятельностью [2-А].

5. Все правовые акты, которые принимаются при непосредственном участии главы государства, разделяются на следующие виды: нормативные указы, правоприменительные (индивидуальные) указы, распоряжения Президента и постановления Правительства. Указы и распоряжения непосредственно издаются Президентом. Постановления Правительства Таджикистана принимаются при непосредственном участии Президента как Председателя Правительства и подписываются им [1-А].

6. Указы главы государства Таджикистана, которые издаются в рамках внутренней и внешней политики, обладают собственными свойствами. Внешние указы издаются с целью упорядочения внешнеполитических отношений. Данными указами регулируются также организационно-кадровые вопросы. Исходя из этого, внешние указы могут быть нормативными и индивидуальными. С целью регулирования внешнеполитических отношений главой государства могут издаваться также распоряжения. Кроме того, определённый круг вопросов в данной сфере может быть урегулирован постановлениями Правительства. С учетом данного обстоятельства можно утверждать, что внешнеполитические отношения регулируются нормативными указами и иными правовыми актами [3-А].

7. Анализ формы и содержания указов Президента Республики Таджикистан показывает, что они в сравнение с иными нормативными правовыми актами обладают собственными свойствами. К примеру, нормативные указы главы государства содержат наряду с общеобязательными правовыми нормами содержат также разные поручения. Данные поручения оформляются в виде норм-поручений. Необходимость применения понятия «нормы-поручения» обосновывается тем, что поручения главы государства адресуются широкому кругу государственных органов и должностных лиц, являются общеобязательными, ибо должны исполняться непременно. Кроме того, поручения содержатся также в ненормативных указах главы государства. Однако данные поручения являются индивидуальными. Обоснован другой вывод о том, что при разработке

проектов указов Президента Республики Таджикистан необходимо руководствоваться специальными правилами правотворческой техники в отличие от подготовки проектов иных нормативных правовых актов [2-А].

8. Исследование указов Президента Республики Таджикистан одновременно требует также анализа распоряжений главы государства и постановлений Правительства, поскольку они издаются и принимаются в рамках полномочий Президента. В результате проведенного анализа установлено, что необходимо пересмотреть существующие подходы к соотношению данных правовых актов. Проведенное исследование показывает, что ряд распоряжений главы государства содержат общеобязательные нормативные предписания [4-А].

9. Круг правотворческих полномочий главы государства Таджикистана обуславливает соответствующие пределы правового регулирования. Проведённый анализ показывает, что круг правотворческих полномочий главы государства устанавливается в рамках широких полномочий главы государства, которые осуществляются им в разных сферах государственной и общественной жизни. Кроме того, правотворческие полномочия главы государства осуществляются в рамках его управленческих функций. Правотворческие полномочия главы государства взаимосвязаны с законодательными и управленческими полномочиями. Нормативные и индивидуальные указы главы государства являются результатом его правотворческой, управленческой, правоприменительной деятельности [2-А; 4-А].

10. Правотворческая деятельность Президента Республики Таджикистан в отличие от деятельности иных субъектов правотворчества имеет свои особенности. Данные свойства раскрываются в контексте особого правового и политического статуса Лидера нации Эмомали Рахмона, его непосредственного участия в законодательной и подзаконной правотворческой деятельности, предоставлении им законопроектов парламенту, его исключительных правотворческих полномочий [3-А].

11. Право законодательной инициативы Президента Республики Таджикистан служит формой участия главы государства в правотворческой деятельности. В то же время право законодательной инициативы Президента Республики Таджикистан на фоне его особого правового статуса как главы государства и исполнительной власти осуществляется в двух формах: предоставление законопроекта или законодательного предложения в качестве главы государства; предоставление законопроекта со стороны Правительства [6-А].

12. Исключительные правотворческие полномочия Президента Республики Таджикистан связаны с подписанием или отклонением законов. От данных полномочий главы государства напрямую зависит юридическая сила закона. Глава государства посредством указанных полномочий оказывает непосредственное и решающее воздействие на правотворческий процесс [1-А].

13. Только Президент Республики Таджикистан обладает полномочием подписания и опубликования закона. Подписание и официальное опубликование закона является непременным условием приобретения законом юридической силы. Исходя из этого, подписание и опубликование закона выступает необходимой формой участия главы государства в правотворческой деятельности. Одновременно данное полномочие раскрывает особенности правотворческой деятельности главы государства, поскольку другие субъекты правотворчества, даже парламент Таджикистана не обладают таким полномочием [2-А].

14. Ряд указов Президента Республики Таджикистан издаются в рамках его исключительных полномочий. Данные указы издаются с целью объявления военного и чрезвычайного положения. Данные указы издаются незамедлительно в зависимости от угроз, независимо от принятия соответствующего закона. Исходя из этого, указами главы государства регулируются общественные отношения до издания законов [4-А].

15. В процессе совершенствования законодательства сформировались новые формы участия главы государства в правотворческой деятельности – официальные речи, предложения, рекомендации Лидера нации. В связи с этим повышается престиж указов Лидера нации Эмомали Рахмона [1-А].

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ПРИМЕНЕНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

1. При исследовании указов главы государства Таджикистана необходимо акцентировать внимание на их соотношении с правовыми актами в целом, в частности, с его иными правовыми актами. Необходимость применения данного познавательного подхода объясняется тем, что все правовые акты главы государства имеют свои свойства в сравнение с иными правовыми актами. В рамках применения данного подхода необходимо переосмыслить традиционные подходы к разграничению нормативных актов и правовых актов [1-А].

2. Как правило, указы главы государства должны соответствовать законодательным актам. Данное положение является общепризнанным и широко применяется в науке. Данное положение нашло отражение также в законодательстве. Однако в круг законодательных актов, который, как правило, включает Конституцию,

кодексы, законы, не входят правовые акты Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон. Указы главы государства должны соответствовать также указанным правовым актам. Исходя из этого, предлагается учитывать соответствие указов главы государства не только к законодательным актам, но и правовым актам парламента [3-А].

3. Проведённый анализ показывает, что не только индивидуальные указы, но и распоряжения главы государства могут иметь индивидуальную направленность. Кроме того, ненормативные указы Президента Республики Таджикистан являются правоприменительными актами. С учетом высказанных выше соображений предлагается учитывать соотношение правовых актов главы государства в контексте их основополагающих свойств в процессе научного анализа и при совершенствовании правотворчества [4-А].

4. Правовые акты главы государства необходимо анализировать в контексте его полномочий. Проведённый анализ показывает, что именно круг полномочий главы государства оказывает существенное влияние на форму и содержание его правовых актов. В процессе научного анализа данного вопроса необходимо учитывать соотношение понятий «правотворческие полномочия», «законодательные полномочия», «нормотворческие полномочия» [1-А].

5. В процессе научного исследования правовых актов главы государства, в том числе его указов необходимо обратить особое внимание на понятие и содержание понятия «правотворческие полномочия». Все субъекты правотворческой деятельности обладают соответствующим кругом правотворческих полномочий. Субъекты правотворчества осуществляют данные полномочия наряду с другими их полномочиями. Однако полномочия главы государства по сравнению с полномочиями иных государственных органов являются намного широкими. Исходя из этого, необходимо учитывать соотношение правотворческих полномочий главы государства с его организационными, финансовыми, экономическими, социальными, кадровыми и иными полномочиями. Кроме того, необходимо обращать особое внимание на свойства и приоритет правотворческих полномочий главы государства [3-А].

6. Как правило, указы Президента Республики Таджикистан обладают сравнительно большей юридической силой по отношению к правовым актам центральных, отраслевых и местных органов исполнительной власти. Однако в рамках сложившейся в Таджикистане законодательной практики указы главы государства обладают также большей юридической силой в отношении решений местных представительных органов (ГБАО, области, г. Душанбе, города,

районы), поскольку указы главы государства расположены выше, чем решения местных представительных органов. В то же время глава государства не вправе отменять решения местных представительных органов. В круг его полномочий входит отмена или приостановка действия правовых актов местных органов исполнительной власти. Исходя из этого, предлагается в научных исследованиях обращать особое внимание на соотношение указов главы государства и правовых актов местных представительных органов. Правотворческие органы тоже могут заинтересоваться данной рекомендацией. Кроме того, при исследовании соотношения указов главы государства и правовых актов местных представительных органов необходимо иметь в виду только нормативные указы главы государства. Индивидуальные указы главы государства, не имеющие нормативного содержания, не могут выполнять данную функцию. Отмена или приостановка действия нормативных правовых актов является функцией соответствующего нормативного правового акта [1-А].

7. Нормативные правовые акты принимаются в процессе правотворческой деятельности. Данное положение является широко признанным в науке. В процессе правотворческой деятельности главы государства нормативные правовые документы также издаются в форме нормативного указа. Однако проведённое диссертационное исследование показывает, что правовые акты главы государства Таджикистана в определенных случаях тоже могут содержать нормативные установления, а также общеобязательные поручения. Не только нормативные указы, но и иные правовые акты главы государства Таджикистана разрабатываются, издаются, публикуются в рамках особой процедуры. Указанный процедурный порядок распространяется на все правовые акты главы государства. Исходя из этого, предлагается учитывать непременно особенности правотворческой деятельности главы государства [2-А].

8. Предлагается в дальнейших научных исследованиях учитывать взаимосвязь правотворческой деятельности главы государства с научными категориями «законодательная деятельность», «нормотворческая деятельность», «подзаконное правотворчество», «законодательная инициатива», «законодательные предложения» [3-А].

9. Предлагается изложить в ст. 70 Конституции Республики Таджикистан отдельную норму, касающуюся общеобязательной силы обращений, выступлений, предложений и рекомендаций Лидера нации [2-А].

10. Предлагается урегулировать полномочия Президента Республики Таджикистан на уровне отдельного закона [4-А].

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ (ИСТОЧНИКОВ)

І. Монографии, учебники и учебные пособие:

- [1]. Алексеев, С.С. Проблемы теории права [Текст] / С.С. Алексеев. – М., 1995. – 396 с.
- [2]. Василевич, Г.А. Органы государственной власти Республики Беларусь. Конституционно-правовой статус [Текст]: учебное пособие / Г.А. Василевич. – 2-е изд., доп. – Минск: «Бип-С», 1999. – 248 с.
- [3]. Василевич, Г.А., Василевич, С.Г. Источники белорусского права [Текст] / Г.А. Василевич, С.Г. Василевич. – Минск: БГУ, 2016. – 263 с.
- [4]. Грачев, Н.И. Конституционный принцип единства системы государственной власти и проблемы его реализации в Российской Федерации [Текст] / Н.И. Грачев. – Волгоград: ВА МВД России, 2018. – 284 с.
- [5]. Камолов, И.И. Система нормативно-правовых актов в Республике Таджикистан: проблемы теории и практики [Текст] / И.И. Камолов. – Душанбе, 2015. – 280 с.
- [6]. Карташов, В.Н. Теория государства и права [Текст]: начальный курс / В.Н. Карташов. – Кострома, 2002. – 227 с.
- [7]. Кашанина Т.В. Структура права [Текст]: монография / Т.В. Кашанина. – М.: Проспект, 2015. – 584 с.
- [8]. Краснов, М.А. Персоналистский режим в России: опыт институционального анализа [Текст] / М.А. Краснов. – М.: Фонд Либеральная миссия, 2006. – 180 с.
- [9]. Лучин, В.О. Указное право [Текст] / В.О. Лучин. – М., 1996. – 123 с.
- [10]. Лучин, В.О., Мазуров, А.В. Указы Президента Российской Федерации: основные социальные и правовые характеристики [Текст] / В.О. Лучин, А.В. Мазуров. – М., 2000. – 303 с.
- [11]. Махмудзода, М., Шарофзода, Р. Ташаббусҳои қонунгузори Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва аҳамияти онҳо дар рушди давлати соҳибистиклол [Матн]: монография / М. Махмудзода, Р. Шарофзода. – Нашри 3. – Душанбе: «Эр-граф», 2021. – 192 с.
- [12]. Марченко, М.Н. Источники права [Текст]: учебное пособие / М.Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Проспект, 2006. – 760 с.
- [13]. Марченко, М.Н. Тенденции развития права в современном мире [Текст]: учебное пособие / М.Н. Марченко. – М.: Проспект, 2018. – 376 с.
- [14]. Мицкевич, А.В. Акты высших органов Советского государства [Текст] / А.В. Мицкевич. – М., 1967. – 175 с.
- [15]. Нерсисянц, В.С. Общая теория права и государства [Текст] / В.С. Нерсисянц. – М., 2001. – 552 с.

- [16]. Нормография: теория и методология нормотворчества [Текст]: учебно-методическое пособие / Под ред. д.ю.н. Ю.Г. Арзамасова. – М.: Академический Проект; Трикста, 2007. – 289 с.
- [17]. Окуньков, Л.А. Президент Российской Федерации. Конституция и политическая практика [Текст] / Л.А. Окуньков. – М., 1996. – 231 с.
- [18]. Рахимов, М.З., Бахриддинов, С.Э., Саидвалиева, Б.С. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» [Матн] / Зери таҳрири М.З. Раҳимов. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 288 с.
- [19]. Систематизация законодательства в Российской Федерации [Текст] / Под ред. А.С. Пиголкина. – СПб., 2003. – 477 с.
- [20]. Сотиволдиев, Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн]: китоби дарсӣ барои мактабҳои олии / Р.Ш. Сотиволдиев. – Дар 2 ҷилд. – Ҷилди 1. – Душанбе, 2020. – 484 с.
- [21]. Тахиров, Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан [Текст] / Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2009. – 369 с.
- [22]. Тахиров, Ф.Т. Развитие права в Таджикистане [Текст] / Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 1994. – 256 с.
- [23]. Тихомиров, Ю.А., Котелевская, И.В. Правовые акты [Текст]: научно-практ. и справочное пособие / Ю.А. Тихомиров, И.В. Котелевская. – М., 1999. – 240 с.
- [24]. Холикзода, А.Г. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» [Матн] / А.Г. Холикзода. – Душанбе, 2017. – 527 с.
- [25]. Шарофзода, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн]: китоби дарсӣ барои мактабҳои олии / Р.Ш. Шарофзода. – Душанбе, 2023. – 688 с.

II. Статьи и доклады:

- [26]. Азми, Д.М. О классификациях и признаках правовых актов [Текст] / Д.М. Азми // Право и государство: теория и практика. – 2010. – №2 (62). – С. 13-16.
- [27]. Алебастров, И. Правовые итоги – 2020 [Текст] / И. Алебастров // Закон. – 2021. – №1. – С. 18-21.
- [28]. Алексеев, О.А. «Надзаконные» нормативные акты Президента Российской Федерации [Текст] / О.А. Алексеев // Юридическая гносеология. – 2023. – №3. – С. 18-22.
- [29]. Артамонов, А.Н. Поручение президента как правовой акт [Текст] / А.Н. Артамонов // Вестник Брянского государственного университета. – 2020. – №3. – С. 149-154.
- [30]. Безруков, А.В., Крысанов, А.В. Конституирование поручений Президента Российской Федерации и первый опыт их оформления в сфере миграции [Текст] / А.В. Безруков, А.В. Крысанов // Государственная власть и местное самоуправление. – 2021. – №5. – С. 3-7.

- [31]. Бородец, Е.Б. Анализ конституционно-правовых полномочий Президента Российской Федерации в сфере правотворчества [Текст] / Е.Б. Бородец // Закон и право. – 2012. – №11. – С. 43-46.
- [32]. Ваньков, А.В. Правотворчество Президента США в сопоставлении с отдельными аспектами правотворчества Президента Российской Федерации [Текст] / А.В. Ваньков // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2016. – №6. – С. 15-19.
- [33]. Верстов, В.В. Указы в правовой системе России: история и современность [Текст] / В.В. Верстов // Южно-российский журнал социальных наук. – 2007. – №3. – С. 11-34.
- [34]. Газвинова, Э.Э. Указ Президента как один из видов правотворчества [Текст] / Э.Э. Газвинова // Бизнес. Образование. Право. – 2017. – №4 (41). – С. 307-310.
- [35]. Гаськов, Д.В. Разделение властей и институты власти [Текст] / Д.В. Гаськов // Вестник науки и образования. – 2019. – Часть 3. – №11 (65). – С. 60-62.
- [36]. Зорькин, В.Е. Ежегодные Послания Федеральному Собранию Российской Федерации – как акт Президента Российской Федерации [Текст] / В.Е. Зорькин // Юридическая мысль. – 2011. – №2. – С. 37-39.
- [37]. Иванов, С.А. Федеральный закон и нормативный указ Президента России: проблемы взаимоотношений и пути их совершенствования [Текст] / С.А. Иванов // Государство и право. – 2003. – №2. – С. 101-103.
- [38]. Исакова, Г.Т. Указы Президента, имеющие силу закона: правовое регулирование и опыт Кыргызской Республики и других стран [Текст] / Г.Т. Исакова // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – 2014. – Т. 14. – №11. – С. 155-159.
- [39]. Калинин, А.М. Классификация правовых актов Президента Российской Федерации [Текст] / А.М. Калинин // Право и государство: теория и практика. – 2011. – №1 (73). – С. 12-15.
- [40]. Камолов, И.И. Юридическая природа нормативных актов Президента Республики Таджикистан [Текст] / И.И. Камолов // Бизнес в законе. – 2014. – №2. – С. 109-112.
- [41]. Касымова, Ф.А. Акты Президента Республики Таджикистан как форма реализации правотворческой функции [Текст] / Ф.А. Касымова // Актуальные вопросы совершенствования Конституции Республики Таджикистан в современных условиях. Материалы республиканской научно-практической конференции, посвященной 75-летию Таджикского национального университета. – Душанбе, 2023. – С. 389-394.
- [42]. Кивленок, Т.В. К вопросу о «нетрадиционных» нормативных правовых актах [Текст] / Т.В. Кивленок // Правовая политика и правовая жизнь. – 2006. – №3 (24). – С. 151-153.

- [43]. Кивленок, Т.В. Смешанные правовые акты как вид атипичных правовых актов [Текст] / Т.В. Кивленок // Бизнес в законе. – 2009. – №1. – С. 260-263.
- [44]. Комарова, В.В. Конституционная реформа 2020 г. в России (некоторые аспекты) [Текст] / В.В. Комарова // Актуальные проблемы российского права. – 2020. – №8. – С. 22-31.
- [45]. Лагун, Д.А. Проблема градации указов Президента Республики Беларусь в правоприменительной практике [Текст] / Д.А. Лагун // Совершенствование законодательства и правоприменения на современном этапе: проблемы и перспективы. Материалы международной научной конференции студентов и аспирантов (Минск, 16 ноября 2001 г.; Белорус. гос. ун-т). – Минск: БГУ, 2002. – С. 46-48.
- [46]. Лебединцев, И.Д., Исаков, А.С. Президент РФ в системе разделения властей: институциональные аспекты реализации полномочий [Текст] / И.Д. Лебединцев, А.С. Исаков // Общество, экономика, управление. – 2018. – Том 3. – №1. – С. 45-50.
- [47]. Лучин, В.О., Мазуров, А.В. Указы Президента Российской Федерации: основные социальные и правовые характеристики [Текст] / В.О. Лучин, А.В. Мазуров // Закон и право. – 2000. – №12. – С. 3-7.
- [48]. Мархгейм, М.В., Алексеева, Ж.Д. Акты Президента Российской Федерации: понятие, виды, сопряжения [Текст] / М.В. Мархгейм, Ж.Д. Алексеева // Wissenschaft und Bildung: in-und ausländische Erfahrung. 9 Konferenz. Gelsenkirchen, 2024. – С. 28-34.
- [49]. Мурашкина, И.В. Юридическая природа указов Президента Республики Беларусь [Текст] / И.В. Мурашкина // Правовая система Республики Беларусь: состояние, проблемы и перспективы развития: материалы студенческой межвузовской науч. конф. (Гродно, 27-28 апреля 2001 г.). – Гродно, 2001. – С. 17-19.
- [50]. Мухин, А.И., Астахов, Д.В. Роль актов Президента России в истории современной России [Текст] / А.И. Мухин, Д.В. Астахов // Актуальные проблемы защиты прав и свобод граждан: историко-теоретические и правовые аспекты. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Тула, 2023. – С. 192-195.
- [51]. Нестеров, А.В. Классификация правовых актов [Текст] / А.В. Нестеров // Государство и право. – 2013. – №7. – С. 5-11.
- [52]. Никифоров, М.В., Зарубицкая, Т.К. Соотношение нормативного правового акта и ненормативного правового акта [Текст] / М.В. Никифоров, Т.К. Зарубицкая // Вестник Нижегородской правовой академии. – 2018. – №15 (15). – С. 29-31.
- [53]. Окуньков, Л.А. Правовые акты Президента: их статус, направленность, содержание [Текст] / Л.А. Окуньков // Журнал российского права. – 1997. – №2. – С. 16-19.

- [54]. Павлов, В.И. Особенности доктринального содержания Закона Республики Беларусь «О нормативных правовых актах» [Текст] / В.И. Павлов // Право.by. – 2019. – №3. – С. 27-31.
- [55]. Рамазанов, А.Х., Сапаева, Г.А. Президентская власть с точки зрения принципа разделения властей [Текст] / А.Х. Рамазанов, Г.А. Сапаева // Евразийский юридический журнал. – 2021. – №1 (152). – С. 66-69.
- [56]. Реут, В. Закон, декрет, указ: проблемы соотношения юридической силы [Текст] / В. Реут // Вестник Высшего Хозяйственного Суда Республики Беларусь. – 1999. – №2-3. – С. 131-133.
- [57]. Соболева, А. Социальные права в контексте новых полномочий Президента [Текст] / А. Соболева // Сравнительное конституционное обозрение. – 2020. – №3 (136). – С. 81-84.
- [58]. Тлеубаев, Ж.С. Указ Президента РФ как форма выражения властных полномочий [Текст] / Ж.С. Тлеубаев // Проблемы права. – 2012. – №1 (32). – С. 57-59.
- [59]. Уманская, В.П. Тенденции правотворческой деятельности Президента РФ и направления ее совершенствования [Текст] / В.П. Уманская // Закон. – 2010. – №12. – С. 29-35.

III. Диссертации и авторефераты:

- [60]. Верстов, В.В. Нормативные правовые акты Президента Российской Федерации (теоретический и историко-правовой анализ) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Верстов Вадим Викторович. – Краснодар, 2006. – 196 с.
- [61]. Нематов, А.Р. Правотворчество в Республике Таджикистан: актуальные вопросы теории и практики [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Нематов Акмал Рауфчинович. – Душанбе, 2013. – 331 с.
- [62]. Радченко, В.И. Президент Российской Федерации в системе разделения властей [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Радченко Василий Иванович. – Саратов, 1995. – 153 с.

IV. Электронные источники [Электронный ресурс]:

- [63]. Тоспубеков, С.С. О классификации указов Президента Республики Казахстан [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.akorda.kz/ru> (санаи мурочиат: 1.06.2014).

ПЕРЕЧЕНЬ НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ

I. Статьи, опубликованные в рецензируемых и рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан журналах:

[1-А]. Зарифзода, Ш.И. Хусусиятҳои санадҳои ҳуқукии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.И. Зарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. – №9. – С. 272-275 (0,4 ҷ.ч.); ISSN 2313-5151.

[2-А]. Зарифзода, Ш.И. Хусусиятҳои ғайбӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2024. – №2 (34). – С. 109-117 (0,5 ҷ.ч.); ISSN 2414-9217.

[3-А]. Шарофзода, Р.Ш., Зарифзода, Ш.И. Мафҳум, хусусиятҳо ва эътибори ҳуқуқи фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Р.Ш. Шарофзода, Ш.И. Зарифзода // Осори Академияи Вазорати корҳои дохилӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2024. – №4 (64). – С. 91-100 (0,5 ҷ.ч.); ISSN 978-99947-738-0-0.

[4-А]. Зарифзода, Ш.И. Хусусиятҳои санадҳои ҳуқукии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.И. Зарифзода // Хаёти ҳуқуқӣ. – 2024. – №3(47). – С. 20-27 (0,4 ҷ.ч.); ISSN 2307-5198.

II. Научные статьи, опубликованные в сборниках и других научно-практических изданиях:

[5-А]. Зарифзода, Ш.И. Нақши фармонҳо ва ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар боло бурдани маърифати ҳуқуқӣ [Матн] / Ш.И. Зарифзода // Нақши Пешвои миллат дар густариши маърифати ҳуқуқии ҷомеа: маводи конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба «Соли маърифати ҳуқуқӣ». – Душанбе, 2024. – С. 197-210 (0,5 ҷ.ч.).

[6-А]. Зарифзода, Ш.И. Ташаббусҳои қонунгузори Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи маърифати ҳуқуқӣ [Матн] / Ш.И. Зарифзода // Маводи конфронси умумидонишгоҳии илмӣ назариявӣ ҳайати устодону кормандони факултети ҳуқуқшиносии ДМТ бахшида ба «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи ҚТ», «Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон шудани соли 2024» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)». – Душанбе, 2024. – С. 51-55 (0,5 ҷ. ч.).

ФИШУРДА

ба диссертатсияи Зарифзода Шохруҳ Иззатулло дар мавзӯи:
«Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун унсӯри
марказии низоми ҳуқуқӣ: таҳқиқи назариявӣ-ҳуқуқӣ»

Калимаҳои калидӣ: фармон, амр, фармони меъёрӣ, фармони фардӣ, супориш, санади ҳуқуқӣ, сарвари давлат, ҳуқуқэҷодкунӣ, салоҳияти ҳуқуқэҷодкунӣ, идоракунии давлатӣ, қонун, низоми ҳуқуқ, низоми қонунгузорӣ, низоми ҳуқуқӣ, санадҳои қонунгузорӣ.

Мақсади таҳқиқоти диссертатсиониро таҳлили илмӣ-методологии мафҳум, аломатҳо, хусусиятҳо, эътибори ҳуқуқӣ, тартиби таҳия ва интишори фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун унсӯри марказии низоми ҳуқуқии ҷумҳурии ташкил медиҳад.

Заминаи методологии таҳқиқоти диссертатсиониро усулҳои фалсафӣ, умумиилмӣ, махсуси дарки илмӣ ташкил медиҳанд. Асоси умумиметодологии таҳқиқотро усулҳо ва принципҳои фалсафии дарки олам, аз ҷумла усулҳои диалектикӣ, функционалӣ, системавӣ-таркибӣ, принципҳои таҳқиқи объективӣ ва ҳаматарафа, алоқамандии илм ва воқеият ташкил медиҳанд. Тавассути усулҳои махсуси ҳуқуқӣ (шакли меъёрӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ, мантиқӣ-ҳуқуқӣ, сотсиологии ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ) паҳлуҳои гуногуни мавзӯи таҳқиқот омӯхта мешаванд.

Дар доираи мавзӯи таҳқиқи диссертатсионии мазкур фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бори аввал дар доираи мафҳумҳо ва категорияҳои илмӣ умуминазариявӣ таҳқиқ карда мешавад. Навгониҳои илмӣ таҳқиқотро натиҷаҳои илмӣ зерин собит мекунад: мафҳуми фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи категорияи илмӣ «санади ҳуқуқӣ» муайян карда мешавад; зарурати таҷдиди назар намудани таносуби анъанавӣ фармонҳои сарвари давлати Тоҷикистон бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар доираи баҳогузориҳои таносуби фармони Президент ва қонун, таҳлили мазмуни махсуси меъёрии фармон, функсияи танзими ҳуқуқии пешакии муносибатҳои ҷамъиятӣ исбот карда мешавад; хусусиятҳои санадҳои ҳуқуқии сарвари давлат бо дарназардошти салоҳияти ҳуқуқэҷодкунӣ, қонунгузорӣ ва идоракунии ӯ муайян карда мешаванд; хусусиятҳо ва таносуби фармонҳои меъёрӣ ва ғайримаъёрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, мазмуни фардӣ ва меъёрии амрҳои сарвари давлат муайян карда мешаванд; таснифи санадҳои ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти воқеияти ҳуқуқии Тоҷикистон пешниҳод мешавад; хусусиятҳои фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор ва таҳқиқ мешаванд; мустақилияти ҳокимияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми таҷзияи ҳокимият муайян карда мешавад; ҳулоса пешниҳод мешавад, ки тартиби таҳия ва интишори фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тартиби таҳия ва интишори дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ фарқ дорад; хусусиятҳои эътибори ҳуқуқии фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайян карда мешаванд.

Тавсияҳо оид ба истифодаи натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсионӣ бо мақсади тақмили қонунгузори амалкунанда, аз ҷумла меъёрҳои санадҳои қонунгузорӣ, ки вазъи ҳуқуқии сарвари давлатро муқаррар мекунад, ҳамчунин, тақмили фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва идоракунии давлатӣ пешниҳод мешаванд. Тавсияҳо дар соҳаи ҳуқуқэҷодкунӣ, қонунгузорӣ, идоракунии давлатӣ, дар ҷараёни амалӣ гардидани сиёсати ҳуқуқэҷодкунии сарвари давлат, дар раванди таълим истифода мешаванд.

АННОТАЦИЯ

на диссертации Зарифзода Шохрух Иззатулло на тему: «Указы Президента Республики Таджикистан как основополагающий элемент правовой системы: теоретико-правовое исследование»

Ключевые слова: указ, распоряжение, нормативный указ, индивидуальный указ, поручение, правовой акт, глава государства, правотворчество, правотворческие полномочия, государственное управление, закон, система права, система законодательства, правовая система, законодательные акты.

Целью диссертационного исследования является научно-методологический анализ понятия, признаков, особенностей, юридической силы, порядка разработки и опубликования указов Президента Республики Таджикистан как центрального компонента правовой системы республики.

Методологическую основу диссертационного исследования составляют философские, общенаучные, специальные методы научного познания. Общеметодологическую основу диссертации составляют философские методы и принципы познания мира, в частности, диалектический, функциональный, системно-структурный методы, принципы объективного и всестороннего исследования, взаимосвязи науки и практики. Посредством специальных юридических методов (формально-юридический, логико-правовой, социолого-правовой, сравнительно-правовой) методов исследуются различные стороны темы диссертации.

В рамках диссертационного исследования впервые осуществлен анализ указов Президента Республики Таджикистан в рамках общетеоретических понятий и категорий. Научная новизна исследования подтверждается следующими результатами: понятие указов Президента Республики Таджикистан раскрывается в рамках научной категории «правовые акты»; обосновывается необходимость переоценки традиционного подхода к соотношению указов главы государства Таджикистан и иных нормативных правовых актов в рамках оценки соотношения указа Президента и закона, анализа особого нормативного содержания указа, его функции опережающего правового регулирования общественных отношений; особенности правовых актов главы государства выявляются в рамках его правотворческих, законодательных и управленческих полномочий; раскрываются особенности и соотношение нормативных и ненормативных указов Президента Республики Таджикистан, а также нормативное и индивидуальное содержание распоряжений главы государства; предлагается классификация правовых актов Президента Республики Таджикистан с учетом юридической практики Таджикистана; раскрываются и анализируются особенности правотворческой деятельности Президента Республики Таджикистан; раскрывается самостоятельность власти Президента Республики Таджикистан в системе разделения властей; обоснован вывод о том, что порядок разработки и опубликования указов Президента Республики Таджикистан отличается от порядка разработки и принятия иных нормативных правовых актов; раскрываются свойства юридической силы указов Президента Республики Таджикистан в системе нормативных правовых актов.

Рекомендации по практическому использованию результатов диссертационного исследования представлены с целью совершенствования, в частности, норм законодательных актов, регулирующих правовой статус главы государства, а также правотворчества и государственного управления. Рекомендации могут применяться в сфере правотворчества, законодательства, государственного управления, в процессе реализации правотворческой политики главы государства, в учебном процессе.

ANNOTATION

to the dissertation of Zarifzoda Shokhrukh Izzatullo on the topic: «Presidential Decrees of the Republic of Tajikistan as a Fundamental Element of the Legal System: A Theoretical and Legal Study»

Keywords: decree, order, normative decree, individual decree, instruction, legal act, head of state, lawmaking, lawmaking powers, public administration, law, legal system, legislative system, legal system, legislative acts.

The purpose of this dissertation is to conduct a scientific and methodological analysis of the concept, characteristics, features, legal force, and procedure for drafting and publishing decrees of the President of the Republic of Tajikistan as a central component of the republic's legal system.

The methodological basis of this dissertation is based on philosophical, general scientific, and specialized methods of scientific cognition.

The general methodological basis of the dissertation is formed by philosophical methods and principles of cognition of the world, in particular, dialectical, functional, systemic-structural methods, principles of objective and comprehensive research, and the relationship between science and practice. Various aspects of the dissertation topic are examined through specialized legal methods (formal-legal, logical-legal, sociological-legal, comparative-legal).

As part of the dissertation research, an analysis of the decrees of the President of the Republic of Tajikistan was carried out for the first time within the framework of general theoretical concepts and categories. The scientific novelty of the study is confirmed by the following scientific results: the concept of decrees of the President of the Republic of Tajikistan is disclosed within the framework of the scientific category "legal acts"; the need to re-evaluate the traditional approach to the relationship between decrees of the head of state of Tajikistan and other regulatory legal acts is emphasized within the framework of an assessment of the relationship between the decree of the President and the law, an analysis of the special normative content of the decree, its function of advanced legal regulation of social relations; the features of legal acts of the head of state are identified within the framework of his lawmaking, legislative and managerial powers; The article reveals the features and relationships between normative and non-normative decrees of the President of the Republic of Tajikistan, as well as the normative and individual content of the orders of the head of state. A classification of legal acts of the President of the Republic of Tajikistan is proposed, taking into account the legal practice of Tajikistan. The features of the law-making activities of the President of the Republic of Tajikistan are revealed and analyzed. The independence of the power of the President of the Republic of Tajikistan in the system of separation of powers is revealed. The conclusion that the procedure for developing and publishing decrees of the President of the Republic of Tajikistan differs from the procedure for developing and adopting other normative legal acts is substantiated. The properties of the legal force of decrees of the President of the Republic of Tajikistan in the system of normative legal acts are revealed.

Recommendations for the practical use of the results of the dissertation research are presented with the aim of improving, in particular, the norms of legislative acts regulating the legal status of the head of state, as well as lawmaking and public administration. The recommendations can be applied in the field of lawmaking, legislation, public administration, in the process of realizing the law-making policy of the head of state, and in educational projects.